

AFRIKKA KANSALLISESSA KATSEESSA

Afrikkalaisperäiset vähemmistöt, lukion oppikirjat
ja kulttuurinen tieto Suomessa

Toni Ahvenainen

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Sosiologian pro gradu-tutkielma

Syyskuu 2016

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

AHVENAINEN, TONI: Afrikka kansallisessa katseessa – afrikkalaisperäiset vähemmistöt, lukion oppikirjat ja kulttuurinen tieto Suomessa.

Pro gradu-tutkielma, 121 sivua

Sosiologia

Ohjaaja: Laura Huttunen

Syyskuu 2016

Tässä tutkielmassa tarkastellaan Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia, heidän vasta rakentumassa olevaa etnisyyttään sekä suhdettaan suomalaiseen yhteiskuntaan. Suomalaisen yhteiskunnan etnisessä maisemassa heidän alkuperänsä sekä siihen liittyvä erilainen ihonväri edustavat paitsi toiseutta suomalaisuuden perinteisiin kategorioihin verrattuna, mutta samanaikaisesti myös uudenlaista 2000-luvun suomalaisuutta, joka syntyy kansainvälisten muuttoliikkeiden ja monikulttuurisuuden vaikutuksesta. Tutkielma lähestyy heidän ja valtayhteiskunnan välillä vallitsevaa suhdetta kulttuurin näkökulmasta ja pohtii sitä, minkä tyyppistä on suomalaisen yhteiskunnan Afrikkaa koskeva kulttuurinen tieto, ja miten sen luonne kanavoi afrikkalaisperäisten väestöryhmien etniseen erillaisuuteen liittyviä merkityksiä suomalaisuuden maisemassa.

Tutkielman aineistona toimivat kolme suomalaista lukion oppikirjaa, jotka ovat tarkoitettu historian oppiaineen kurssille "Kulttuurien kohtaaminen" HI6. Oppikirjojen kautta on mahdollista tarkastella suomalaisen yhteiskunnan virallista käsitystä Afrikasta ja afrikkalaisuudesta, ja tutkimalla kirjojen sisältöjä kriittisen kulttuurintutkimuksen näkökulmasta tutkielma pyrkii valottamaan sitä, minkä tyyppistä suomalaisen yhteiskunnan Afrikka-tieto on luonteeltaan ja miten Afrikka näyttäytyy kansallisessa katseessa 2000-luvulla. Samanaikaisesti tutkielma pyrkii kartoittamaan myös sitä, millä tavoin oppikirjat tukevat Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten etniseen identiteettiin liittyviä tiedon tarpeita. Koulupetuksen näkökulmasta katsottuna kyse on tärkeästä yhdenvertaisuuteen liittyvästä kysymyksestä, sillä monikulttuuristuvassa yhteiskunnassa koulun tulisi kyetä tarjoamaan myös vähemmistöryhmille sellaisia tiedollisia ja maailmankuvallisia aineksia, jotka tukevat positiivisella tavalla heidän yhteiskunnallisen identiteettinsä rakentumista.

Tutkielman tuloksena voi sanoa, että suomalaiset oppikirjat ilmentävät kokonaisuutena kulttuurirelativistisen maailmankuvan sekä siihen liittyvien arvojen integroitumista paitsi suomalaisissa kouluissa annettavaan opetukseen, myös laajemmin osaksi kansallista ajattelua. Samanaikaisesti on kuitenkin todettava, että Afrikkaa koskevalla kulttuurisella tiedollamme on vahvat länsimaisen maailman valtarakenteisiin ulottuvat juuret, mikä näkyy erityisesti Afrikkaa koskevana ongelmakeskeisyytenä, kulttuuriessentialismina sekä rodullistavina näkemisen tapoina kansallisessa katseessamme. Sen vuoksi Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten kannalta Afrikka-tietoon liittyy myös identiteettipoliittisia merkityksiä, sillä vanhaan maailmaan perustuvat käsitykset Afrikasta kuvastavat usein myös heidän etnis-kulttuurista toiseuttaan Suomessa, ja toisaalta taas, heidän täydellinen näkymättömyytensä oppikirjojen sivuilla herättää kysymyksiä siitä, millä tavoin heidät ja heidän historiansa hyväksytään osaksi suomalaisen yhteiskunnan yhteistä kertomusta. Sikäli kun oppikirjat ovat aina olleet vanhojen ja uusien historioiden kohtaamistapaikkoja, voi tutkielman yhtenä johtopäätöksenä pitää sitä, etteivät afrikkalaisperäiset väestöryhmät vielä näy suomalaisissa oppikirjoissa tarpeeksi vahvasti. Samanaikaisesti on kuitenkin selvää, että heidän sisällyttämisen oppikirjojen sivuille vaatii paitsi Afrikkaa koskevien käsitystemme purkamista, myös suomalaisen identiteetin uudelleen arviointia.

Avainsanat: Suomen afrikkalaiset, afrikkalaisperäiset suomalaiset, etnisuus, monikulttuurisuus, suomalainen identiteetti, kulttuurinen tieto, Afrikka, oppikirjat, lukio, koulu

Sisältö

Johdanto	1
Tutkimusasetelma ja -kysymykset.....	4
Keitä he ovat?	7
Tutkimuksen rakenne	10
1. Suomalaisen yhteiskunnan muuttuva etninen maisema	14
1.1 Kulttuurinen murros	15
1.2 Ongelmana etninen erilaisuus.....	20
1.3 Vanhoja ja uusia historioita	29
2. Aineiston esittely sekä metodologisia valintoja ja tutkimuseettisiä kysymyksiä	40
2.1 Monimuotoistuvat tiedontarpeet oppikirjatutkimuksen uutena kontekstina.....	40
2.2 Nimeämisen tavat tutkimuseettisenä kysymyksenä	49
2.3 Tutkijan asemaan liittyviä rajoituksia	54
3. Oppikirjojen Afrikka	57
3.1 Yhteiskunnalliset tiedontarpeet ja Afrikka-tiedon rakenne oppikirjoissa	59
3.2 Kulttuurinen toinen	63
3.3 Länsimaisia dikotomioita ja heimopuheen perintö.....	69
3.4 Kolonialismin historiasta kriisien Afrikkaan.....	76
3.5 Kuinka Afrikasta tuli musta?	85
4. Suomalainen Afrikka	93
4.1 Suomalaisen Afrikka-tiedon juuret länsimaisessa maailmankuvassa	95
4.2 Afrikka kansallisessa katseessa.....	99
4.3 Vieraiden kertomusten varjossa.....	102
4.4 Kulttuurinen murros ja suomalainen identiteetti	106
Lähteet.....	111
Liitteet.....	119
LIITE 1: Tutkimusprosessissa tehtyä luokittelutyötä kuvaava taulukko	119
LIITE 2: Afrikkalaiset oppikirjojen kuvissa.....	120

Johdanto

Suomalainen yhteiskunta muuttuu, kun Suomeen muuttaa kansainvälisten muuttoliikkeiden myötä erilaisia ihmisiä ja ihmisryhmiä eri puolilta maailmaa. Vaikka maamme ei ole koskaan ollut kulttuurisesti tai etnisesti niin yhtenäinen, kuin mitä sen on usein esitetty olevan, on tämän päivän Suomi kuitenkin väestöllisesti paljon monimuotoisempi kuin se on ollut koskaan aikaisemmin eikä näkyvissä ole merkkiä tämän kehityksen hidastumisesta. Lisääntynyt monimuotoisuus näkyy yhteiskunnan arjessa monin tavoin ja kulttuurisia kohtaamisia tapahtuu päivittäin esimerkiksi lastentarhoissa, kouluissa ja työpaikolla. Näissä kohtaamisissa joudutaan usein tutustumaan erilaisen taustan omaaviin ihmisiin sekä neuvottelemaan esimerkiksi erilaisten käytäntöjen ja tapojen käytöstä, mikä itsessään tuo monikulttuurisia aineksia monien suomalaisten elämään. Suomi muuttuu kuitenkin myös paljon perustavammalla tavalla, kun suomalaiseen kulttuuriin saapuu sellaisia etnisiä ja kulttuurisia tekijöitä, jotka ovat vain vähän aikaa sitten olleet suomalaisuuden näkökulmasta katsottuna vielä vieraita. Maahanmuuttajien ja heidän jälkeläistensä myötä Suomeen onkin syntynyt uusi monikulttuuristen suomalaisten sukupolvi, joiden etninen alkuperä poikkeaa huomattavasti suomalaisuuteen sisältyvistä perinteisistä odotuksista. Vaikka tämän monikulttuurisen sukupolven edustajat ovat syntyneet Suomessa sekä kasvaneet suomalaiseen kulttuuriin, ja ovat siten myös itsestään selvällä tavalla suomalaisen kulttuuriyhteisön jäseniä, he ovat usein sekä etnisen alkuperänsä että ulkonäkönsä puolesta varsin erilaisia verrattuna sellaisiin suomalaisuutta koskeviin mielikuviin, jotka ovat meille tuttuja esimerkiksi kansallisten kuvastojemme kautta. Heidän etniseen alkuperäänsä ja erilaisuuteensa liittyy monia kysymyksiä, jotka koskevat esimerkiksi sitä, millä tavoin he löytävät paikkansa suomalaisessa yhteiskunnassa ja miten heidän etnisyyteensä liittyvät erilaisuuden tekijät otetaan vastaan suomalaisessa kulttuurissa. Koska nämä uudet väestöryhmät ovat Suomen historiassa melko uusi ilmiö, ja monet niiden edustajista toistaiseksi verraten nuoria, emme osaa vastata vielä näihin kysymyksiin. On kuitenkin selvää, että oman etnisen alkuperänsä kautta he tulevat muuttamaan suomalaisuuden perinteisiä kategorioita ja käsityksiä suomalaisuudesta. Onkin mahdollista sanoa, että kansainvälisten muuttoliikkeiden ja maahanmuuton myötä Suomeen syntynyt monikulttuuristen suomalaisten sukupolvi edustaa muiden globalisaatioon liittyvien muutostekijöiden rinnalla yhtä keskeistä tekijää, joka tulee 2000-luvulla muuttamaan ja uudelleen muovaamaan merkittävällä tavalla suomalaisuuden kertomusta.

Tämä tutkimus käsittelee Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia sekä heidän vasta rakenteilla olevaa suhdettaan suomalaiseen yhteiskuntaan. Monikulttuuristen suomalaisten joukosta Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia voi pitää erityisen kiinnostavina väestöryhminä monestakin eri syystä. Ensiksikin he edustavat Afrikkaan liittyvän etnisen alkuperänsä puolesta lähes täydellistä

erilaisuutta verrattuna suomalaisuuden perinteisiin kategorioihin. Heissä kuvastuva etninen erilaisuus sekä toisaalta heidän uudenlaiset tapansa tulkita suomalaisuuden olemusta nostavat esiin hedelmällisiä kysymyksiä, jotka koskettavat paitsi monikulttuurisuuden muotoutumista Suomessa, myös tarvetta arvioida uudelleen kansalliseen identiteettiimme liittyviä perinteisiä käsityksiä. Onkin mahdollista sanoa, että 2000-luvun Suomessa suomalaisuus ei merkitse enää itsestään selvällä tavalla vain vaaleaa ihoa tai kansallisissa kuvastoissamme kuvattuja suomalaisuuden stereotyyppejä, vaan myös moderni afrikkalaisuus sekä siihen kytkeytyvät yllirajaiset kulttuuriset tekijät ja ihonvärin politiikka ovat osa sitä uutta suomalaisuuden tarinaa, jota paraikaa punotaan yhteen, kun kansallista alkuperää olevat suomalaisuuden kerrostumat kohtaavat globaaleista verkostoista peräisin olevia uusia kulttuurisia aineksia.

Toiseksi Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia voi pitää yhteiskunnallisesti relevanttina tutkimuskohteena myös sen vuoksi, että monikulttuurisuuteen liittyvän yhdenvertaisuuden näkökulmasta katsottuna heidän asemaansa Suomessa liittyy monia epäkohtia. Esimerkiksi erilaisissa tutkimuksissa on laajasti dokumentoitu, että afrikkalaisperäisiin etnisiin ryhmiin liittyy Suomessa verraten vahvoja negatiivisia mielikuvia (Jaakkola 2009; 2005; 1999; Virrankoski 2005; Harinen 2005; Kts. myös Castaneda et al. 2012). Suomessa asuvien afrikkalaisten ryhmien on myös todettu kokevan Suomessa, verrattuna muiden eurooppalaisten maiden afrikkalaisiin vähemmistöihin, todistetusti enemmän syrjintää ja rasismia (EU-MIDIS 2012). Syrjinnän ja rasismin näkökulmasta katsottuna afrikkalaisperäisten väestöryhmien Suomessa syntyneisiin jälkeläisiin eli niin kutsuttuun toiseen sukupolveen kytkeytyykin tärkeitä yhdenvertaisuuden ja osallisuuden toteutumiseen liittyviä kysymyksiä. Vaikka Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset edustavat uutta monikulttuuristen suomalaisten sukupolvea ja heidän suhteensa kantaväestöön on sen vuoksi erilainen kuin esimerkiksi afrikkalaisperäisillä maahanmuuttajilla, vaarana on kuitenkin samanaikaisesti se, että suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevat etniset hierarkiat sekä niihin kytkeytyvät asenteet tulevat rajaamaan merkittäväällä tavalla heille tarjoutuvia elämän mahdollisuuksia. Monikulttuuristuvan Suomen ja sen tulevaisuuden kannalta onkin tärkeää, että Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia sekä heidän suhdettaan valtaväestöön ja muuhun yhteiskuntaan tutkitaan, sillä tutkimuksen kautta voidaan pyrkiä vaikuttamaan heidän yhteiskunnalliseen asemaansa.

Uusien väestöryhmien ja etnisten suhteiden tutkimus on lisääntynyt Suomessa viime vuosina melko tavalla. Erityisesti maahanmuuttotutkimuksen vanavedessä on alettu kiinnittämään aikaisempaa enemmän huomiota myös uusiin Suomessa syntyneisiin monikulttuurisiin vähemmistöihin. Uusia väestöryhmiä ja monikulttuurisen sukupolven suomalaisia onkin tutkittu ikään kuin maahanmuuttotutkimuksen rinnalla kartoittamalla esimerkiksi sitä, miten niin kutsutun toisen polven osallisuus toteutuu yhteiskunnan eri instituutioissa. Tämän integraatiotutkimukseksi kutsutun lähestymistavan perusajatuksena on ollut se, että instituutioiden toimintatavat vaikuttavat oleellisella tavalla uusien väestöryhmien pärjäämiseen yhteiskunnassa, ja että instituutioiden toimintaa muuttamalla voidaan paitsi tasata väestöryhmien välisiä eroja, myös vaikuttaa niiden integraation luonteeseen. (Esim. Haikkola 2013, 43–44.)

Vaikka integraatiotutkimuksen kautta on saavutettu paljon, on monikulttuurisen sukupolven kiinnittymistä suomalaiseen yhteiskuntaan tutkittu kuitenkin paljon vähemmän koko suomalaisten yhteiskuntaa ja sen kulttuurista muutosta koskevana kysymyksenä – epäilemättä kulttuurin käsitteestä on ollut vaikea muotoilla helposti mitattavaa integraatiomuuttujaa sellaisella tavalla, että se tarjoaisi vertailukelpoista tietoa päätöksenteon tueksi. Suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristuminen edustaa kuitenkin merkittävää käännettä aikaisemmin yhtenäiseksi mielletyn maamme historiassa, ja on selvää, että tähän muutokseen liittyvät haasteet koskettavat suomalaista yhteiskuntaa paljon laajemmin kuin vain instituutioiden ja niiden toiminnan tasolla. Onkin mahdollista ajatella, että kansallisen ajattelun ja suomalaisuuden muutoksella itsessään on merkittävä rooli siinä yhteiskunnallisessa prosessissa, jossa niin Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset kuin myös monet muut uudet väestöryhmät etsivät paikkaansa suomalaisen yhteiskunnan uudistuvassa maisemassa. Tämän vuoksi tutkimuksessa kaivattaisiin integraatiotutkimuksen rinnalle myös kokonaisvaltaisempia näkökulmia, joiden kautta voitaisiin hahmottaa sellaisia suomalaisuuteen ja suomalaiseen kulttuuriin liittyviä tekijöitä, jotka vaikuttavat paitsi uusien väestöryhmien integraatioon, myös siihen, millä tavoin suomalainen yhteiskunta, sen identiteetti ja itseymmärrys sopeutuvat monikulttuurisuutta koskevaan historialliseen käännteeseen.

Lähestyn tässä tutkimuksessa Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia kulttuurisesta näkökulmasta ja haen lähestymistavalleni tutkimuksellisia lähtökohtia sellaisesta yhteiskuntatutkimuksen teoriaperinteestä, jossa kulttuuria on tavattu kuvata eräänlaisena kansallisen ajattelun varantona.¹ Tästä näkökulmasta katsottuna on mahdollista ajatella, että suomalaiseen kulttuuriin ja sen historialliseen muistiin kerrostuneet käsitykset Afrikasta ja afrikkalaisista ovat sellaisia kulttuurisen merkityksenannon tekijöitä, jotka kanavoivat afrikkalaisperäisten väestöryhmien etnisyyden merkityksiä suomalaisuuden maisemassa, ja vaikuttavat siihen, minkälaisia siteitä he voivat rakentaa suomalaiseen yhteiskuntaan. Tällöin voidaan kysyä esimerkiksi sitä, minkälaisia kulttuurisia merkityksiä afrikkalaisuudelle annetaan Suomessa, sekä toisaalta, millä tavalla käsitykset suomalaisuudesta ja sen suhteesta Afrikkaan vaikuttavat Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten uudenlaisen etnisyyden hyväksyntään Suomessa. Luonteestaan riippuen kansallista ajattelua jäsentävä kulttuurinen tieto voi katalysoida, tuottaa kitkaa, kanavoida tai vaikuttaa jollakin muulla tapaa siihen prosessiin, jossa uudet väestöryhmät etsivät paikkaansa suomalaisessa yhteiskunnassa, ja on mahdollista ajatella, että suomalaisen kulttuurin syvärakenteet ohjaavat merkittävällä tavoin niitä mahdollisuuksia, joita Suomen afrikkalaisilla ja afrikkalaisperäisillä suomalaisilla on heidän rakentaessaan suhdettaan suomalaisuuteen. Siten suomalaisen yhteiskunnan ja sen itseymmärryksen käsitteellistäminen kulttuurisesta tiedosta koostuvana kansallisen ajattelun varantona avaa monella tavoin

1. Teoreettisesta näkökulmasta katsoen kulttuuria voi pitää yhteiskunnan omaksumien ajattelu- ja hahmotustapojen varantona, jonka luonne ja historialliset kerrostumat vaikuttavat siihen, millä tavoin yhteiskunta hyväksyy erilaisia etnisiä aineksia ja miten se organisoii väestöryhmien välistä erilaisuutta niin yksittäisten instituutioiden toiminnassa kuin myös laajemmalla yhteiskunnallisella tasolla. Kulttuuri tarjoaa repertuaarinomaisesti paitsi erilaisia arvoja ja moraalisia periaatteita, mutta myös menneisyydestä periytyviä identiteettejä, myyttejä ja sosiaalisen järjestyksen kuvia, joihin yhteiskunta nojautuu pyrkiessään sopeutumaan uusien väestöryhmien tuomaan muutokseen. (Kulttuuri työkalupakkina kts. Swidler 1986, 273–86; sosiaalista järjestystä jäsentävien ajattelu- ja hahmotustapojen varantona Wetherell & Potter 1992, 58–104; kansallisen ajattelun repertuaarina Lamont 1992; 1995; 1999.)

kokonaisvaltaiseksi kuvattavia näkökulmia paitsi suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumiseen, myös niihin haasteisiin, jotka koskettavat Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia.

Tutkimusasetelma ja -kysymykset

Käsittelen tässä tutkimuksessa suomalaisen yhteiskunnan omaksumia käsityksiä Afrikasta suomalaisessa kulttuurissa ja maailmankuvassa vaikuttavana kulttuurisena tietona sekä niitä vaikutuksia, joita tällä tiedolla voi olla Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten kannalta. Koska tutkimus käsittelee suomalaista maailmankuvaa, se on mahdollista ymmärtää myös eräänlaisena representaatiotutkimuksena, joka on Afrikkaan liittyvän kolonialismin historian vuoksi sidoksissa myös länsimaiseen maailmankuvaan ja sen tuottamiin kulttuuriin kuvastoihin. Länsimaisessa maailmankuvassa vaikuttavia Afrikka-kuvia on kuitenkin tutkittu jo verraten paljon ja niiden on usein todettu olevan luonteeltaan paitsi eurosentrisiä, myös tietyn tyyppisten valtasuhteiden määrittämiä (esim. Rastas & Löytty 2011, 23–27). Pyrin erottautumaan näistä aikaisemmista Afrikka-representaatioita koskevista tutkimuksista rakentamalla oman tutkimusasetelmani sellaisten kysymysten varaan, jotka koskevat representaatioiden sijaan epistemologiaa eli tietoa ja tiedon luonnetta. Sen vuoksi on syytä jo tutkimuksen alussa tarkentaa, että sen kohteena on Afrikkaa koskeva *kulttuurinen tieto* sekä sen vaikutukset väestöryhmien välisiin suhteisiin eivätkä esimerkiksi länsimaisen kulttuurin representaatiot, kulttuuriset kuvat tai stereotypiat muuten kuin välillisesti ja sellaisena kun ne väistämättä liittyvät tiedon luonnetta koskeviin kysymyksiin.

Tutkimusasetelmaa jäsentää keskeisellä tavalla jo edellisessä kappaleessa kursivoitu kulttuurisen tiedon käsite. Tämän tutkimuksen puitteissa sitä voi pitää historiallisesti kerrostuneena tietona muista kulttuureista sekä suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttavana rakennetekijänä, jonka luonne vaikuttaa yhteiskunnan sosiaaliseen ja kulttuuriseen järjestykseen ja ohjaa osaltaan myös Suomessa elävien väestöryhmien välisten suhteiden kehitystä. Kulttuurisen tiedon tarjoamat viitekehykset, kuvastot, sosiaalisen tiedon lähteet sekä muut kulttuuriset repertuaarit ovat ”meitä ja muita” koskevan tiedon lähteitä, mutta muodostavat myös kulttuurisia rakenteita, joihin nojaten ihmisryhmät erottautuvat toisistaan, rakentavat omia kollektiivisia identiteettejään ja kiinnittyvät yhteiskunnan sosio-kulttuuriseen rakenteeseen. Nojautumalla kulttuurisen tiedon käsitteeseen ajattelen, että suomalaisten käsitykset Afrikasta sekä Afrikkaa koskeva kulttuurinen tieto vaikuttavat oleellisella tavalla siihen, miten Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etninen erilaisuus nähdään ja minkälaisia mahdollisuuksia heillä on neuvotella omaan erilaisuuteensa liittyvistä merkityksistä monikulttuuristuvassa Suomessa. Afrikkaa koskevalla kulttuurisella tiedolla sekä laajemmin ymmärrettynä Suomen suhteella Afrikkaan onkin todennäköisesti paljon merkitystä sen kannalta, minkälaisen kulttuuristen diskurssien sekä sosiaalista järjestystä ilmentävien kuvien jäsentämässä yhteiskunnallisessa todellisuudessa Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset etsivät paikkaansa suomalaisessa yhteiskunnassa, kiinnittyvät siihen ja kokevat olevansa sen jäseniä.

Vaikka Afrikkaa koskevaa kulttuurista tietoa voi pitää eräänlaisena sidoksisuutta tuottavana aineksena suomalaisuuden ja afrikkalaisuuden välillä, voi sillä kuitenkin olla myös sellaisia merkityksiä, jotka riitelevät hyvinkin vahvalla tavalla Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten omaan identiteettiin ja historiaan liittyvien kokemusten kanssa. Heidän afrikkalaisuuteensa saatetaan suhtautua Suomessa esimerkiksi tietyn tyyppisen eksotiikan kautta tai se koetaan helposti vieraana ja ei-suomalaisena elementtinä suomalaisuuden maisemassa. Myös vanhasta maailmasta periytyvät eriarvoisuuden kuvat tai kehitysyhteistyöhön liittyvät hahmotustavat saattavat edelleen ohjata varsin merkittäväällä tavalla käsityksiämme afrikkalaisista. Tällöin joudutaankin väistämättä pohtimaan sitä, kenen tietoa suomalaisen kulttuurin rakenteissa elävät Afrikka-käsitykset edustavat, sekä arvioimaan uudelleen niitä tietämisen perusteita, jotka vallitsevat omien Afrikka-käsitystemme taustalla. Pyrin tässä tutkimuksessa osoittamaan, että Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etniseen erilaisuuteen liittyy sellaisia identiteettipoliittisia haasteita, joiden perusta on Afrikkaa koskevassa kulttuurisessa tiedossamme, ja että Afrikkaa koskevilla kulttuurisilla käsityksillä on merkittävä vaikutus sen kannalta, millä tavoin heidän etninen alkuperä sekä siihen liittyvät identiteetin tekijät hyväksytään osaksi suomalaisuutta.

Kulttuurisessa tiedossa heijastuu lopulta myös suomalaisten omakuva sekä kansalliset käsitykset itsestä, minkä vuoksi käsite sitoo myös yhteiskuntamme itseymmärryksen ja sen historialliset kerrostumat osaksi tutkimusasetelmaa. Yksi tutkimusta ohjannut perusajatus onkin ollut se, että kulttuurisen tiedon määrittämässä suomalainen identiteetti ohjaa suomalaisen yhteiskunnan ja sen etnisten suhteiden kehitystä. Tämä ei kuitenkaan tapahdu vapaasti valittavissa olosuhteissa, vaan tietyn historiallisen perinnön ohjaamana ja sellaisen kulttuurisen todellisuuden puitteissa, miten se on suomalaiselle yhteiskunnalle sosiaalisesti ja kulttuurisesti jäsentynyt. Vaikka suomalaista identiteettiä on voitu pitää melko pitkään vakaana ja tietyllä tapaa ehkä "valmiinakin" (vrt. esim. Saukkonen 2013, 22–26), muuttaa Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten olemassaolo 2000-luvulla sitä oleellisella tavalla. Viime kädessä heidän olemassaolonsa pakottaakin suomalaiset uudelleen arvioimaan omaa kansallista identiteettiään ja sen historiallisia kerrostumia sellaisina kun ne niitä on esimerkiksi menneisyydessä rakennettu tietyn tyyppisen erilaisuuden osoittamisen kautta.

Edellä kuvatun tutkimusasetelman ohjaamana pyrin tässä tutkimuksessa selvittämään sitä, **(1) Minkä tyyppistä suomalaisen yhteiskunnan Afrikkaa koskeva kulttuurinen tieto on luonteeltaan** ja **(2) Miten Afrikkaa näyttäytyy kansallisessa katseessa 2000-luvulla**. On selvää, ettei tämän tyyppisiä kysymyksiä voi lähestyä eksaktilla tavalla eikä kulttuurin rakenteita tutkia suoraviivaisesti ikään kuin suomalaisuuden maisemasta löytyvinä geologisina muodostelmina. Ihmisyhteisöjen tuottamana, historiallisesti kerrostuneena ja yhteiskunnassa monin tavoin vaikuttavana henkisenä aineksena kulttuuria on kenties mahdotontakin tutkia täsmällisesti. Sen vuoksi sitä onkin usein tavattu tutkia suuremmista kokonaisuuksista rajattujen näytteiden kautta, joiden on ajateltu oikein valittuina heijastavan kulttuurin pintakerroksen takana vaikuttavia perustavampia syvärakenteita. Seuraan tässä tutkimuksessa tätä lähestymistapaa ja pyrin tarkastelemaan suomalaisen yhteiskunnan Afrikka-tiedon luonnetta suomalaisissa kouluissa käytettyjen oppikirjojen kautta.

Tarkemmin määriteltynä tutkin Afrikka-tiedon luonnetta kolmen eri lukion oppikirjan kautta kriittisen kulttuurintutkimuksen hengessä ja lainaten aineksia jälkikoloniaalisesta tutkimuksesta. Tutkimuksen aineistona oppikirjojen voi katsoa edustavan suomalaisen yhteiskunnan virallisesti tunnustamaa ja sukupolvilleen välittämää kulttuurista tietoa, jolla on myös yhteiskunnan kulttuurista todellisuutta ja sen maailmankuvaa muovaavaa vaikutusvaltaa. Sikäli kun tätä tutkimusta ohjaavat opinnäytetöihin liittyvät tyypilliset vaatimukset, katson että suomalaiset lukion oppikirjat tarjoavat sopivan kokoisen aineiston tutkimuksen tavoitteisiin nähden.

Koska tutkimuksen aineistona toimivat suomalaiset oppikirjat, niiden kautta on mahdollista pohtia myös sitä, millä tavoin suomalaisessa kouluopetuksessa käytetyt oppimateriaalit vastaavat niihin uusiin tiedontarpeisiin, joita monikulttuuristuminen ja uudet väestöryhmät tuovat mukanaan. Afrikka-tiedon luonteeseen liittyvien kysymysten lisäksi tutkimukseni toinen keskeinen konteksti muodostuukin Suomen afrikkalaisista ja afrikkalaisperäisistä suomalaisista nuorista oppikirjojen lukijoina. Edellä mainittujen tutkimuskysymysten lisäksi haluan selvittää myös sitä, **(3) millä tavoin suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tieto tukee Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten etniseen ja kulttuuriseen identiteettiin liittyviä tiedon tarpeita.** Kouluopetuksessa käytettyjen oppimateriaalien näkökulmasta katsottuna heidän valtaväestöstä poikkeava etnisyytensä tuottaa sellaisia uusia tiedontarpeita, joiden luonteen voi sanoa ylittävän perinteiset ja kansalliseksi mielletävät näkökulmat. Ne voivat todennäköisesti koskea heidän Afrikkaan liittyvää etnistä alkuperäänsä, mutta samanaikaisesti on mahdollista, että ne kytkeytyvät esimerkiksi diasporisen afrikkalaisuuden merkityksiin globaalissa kulttuurissa tai vaikkapa Amerikan afrikkalaiseen kulttuuriin oman etnisyyden peilinä. Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten erilaiset tiedontarpeet herättävätkin laajemmassa perspektiivissä kysymyksiä siitä, miten koulu tukee sellaisten vähemmistöihin kuuluvien väestöryhmien suomalaisuutta ja etnis-kulttuurista identiteettiä, jotka eivät rakenna omaa suomalaisuuttaan yksinomaan sen perinteisistä aineksista. Kouluopetuksen näkökulmasta katsottuna kyse on tärkeästä kulttuuriseen yhdenvertaisuuteen liittyvästä kysymyksestä, sillä monikulttuuristuvassa yhteiskunnassa koulun tulisi kyetä tarjoamaan myös vähemmistöryhmille sellaisia tiedollisia aineksia ja taitoja, jotka tukisivat positiivisella tavalla heidän oman yhteiskunnallisen ja kulttuurisen identiteettinsä rakentumista.

Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten erilaisissa tiedontarpeissa ei viime kädessä ole kuitenkaan kyse pelkästään vain vähemmistöryhmän näkökulmasta, vaan on mahdollista myös ajatella laajemmin, että he tuovat afrikkalaisuuteen liittyvien sidosten kautta suomalaiseen kulttuuriin monia sellaisia globaalista kulttuurista ammennettuja vaikutteita, jotka tulevat väistämättä muuttamaan suomalaisen yhteiskunnan etnistä maisemaa ja kulttuuria. Näiden vaikutteiden myötä tulee aikaisempaa tärkeämmäksi käsitellä paitsi kouluissa, myös laajemmin suomalaisessa yhteiskunnassa sellaisia etnisyyteen ja ”rotuun” liittyviä identiteettipoliittisia kysymyksiä, jotka ovat aikaisemmin olleet monille suomalaisille melko etäisiä ja joita on kohdattu esimerkiksi vain uutisointiin liittyvän median kautta. Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten identiteetteihin liittyvät uudenlaiset tiedontarpeet koskettavatkin

lopulta koko suomalaista yhteiskuntaa, sillä oman erilaisuutensa kautta he muovaavat uudelleen suomalaisessa yhteiskunnassa aikaisemmin vallinneita etnisiä suhteita. Samalla tämä muutos edellyttää myös laajemmin sen pohdintaa, minkä tyyppistä tietoa suomalaisissa oppikirjoissa tulisi tarjota, kun niiden lukijat edustavat 2000-luvulla aikaisempaa laajempaa etnis-kulttuurisen monimuotoisuuden piiriä.

Keitä he ovat?

Historiallisesti katsoen Suomen suhdetta Afrikkaan on määrittänyt verraten pitkä maantieteellinen ja kulttuurinen etäisyys, ja afrikkalaiset kansat ja kulttuurit ovat pitkään nähty suomalaisten näkökulmasta vieraina. Vaikka suomalaiset ovat tehneet pitkäjänteisesti esimerkiksi kehitysyhteistyötä erinäisten Afrikan maiden kanssa, ensimmäinen laajamittainen kulttuurinen kohtaaminen afrikkalaisten kanssa tapahtui vasta 1990-luvulla, jolloin Suomeen saapui Somalian sisällissotaa pakenevia somalipakolaisia. Suomen Afrikka-suhteen kannalta tämä kohtaaminen on ollut merkittävässä asemassa, sillä on mahdollista ajatella, että suomalaisten kielteiset reaktiot somalipakolaisia ja maahanmuuton mukanaan tuomia ongelmia kohtaan ovat muokanneet suomalaisten käsityksiä afrikkalaisista merkittävällä tavalla – kenties juuri tämän kokemuksen vuoksi monet suomalaiset yhdistävät afrikkalaisuuden mielessään ensisijaisesti juuri kehitysapuun ja pakolaisuuteen. Vaikka Suomen somalialaiset muodostavat tänä päivänä suurimman afrikkalaisperäisen vähemmistömme, on samanaikaisesti kuitenkin syytä huomata, että Suomeen on saapunut afrikkalaisia myös muista Afrikan maista, kuten esimerkiksi kahdenvälisen kehitysyhteistyön kumppanimaista Etiopiasta, Keniasta, Mosambikista ja Tansaniasta. Samanaikaisesti Suomi on ottanut vastaan myös turvapaikanhakijoita erinäisistä Afrikan maista, kuten esimerkiksi Nigeriasta, Malista ja Kongosta. Edelleen afrikkalaisperäisiä henkilöitä on todennäköisesti saapunut Suomeen myös EU:sta ja sen ulkopuolelta muualta maailmasta. Tänä päivänä Afrikasta sekä muualta maailmasta peräisin olevat afrikkalaisperäiset maahanmuuttajat edustavatkin Suomessa esimerkiksi lähtömaiden, kielen, kulttuurin ja uskonnon suhteen varsin heterogeenistä ryhmää eikä heitä voi niputtaa yhteen esimerkiksi heidän Afrikkaan liittyvien juurien vuoksi. Samanaikaisesti myös alati syvenevän globalisaation ansiosta Afrikka sekä siihen liittyvät erilaiset kulttuuriset suhteet, tekijät ja vaikutteet tulevat aikaisempaa lähemmäksi suomalaisten elämää. Konkreettisena esimerkkinä tästä voidaan pitää Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia väestöryhmiä, jotka ovat syntyneet Suomessa mutta joilla on oman perhe- ja sukulaisuussuhteidensa kautta yhteyksiä Afrikkaan. Onkin mahdollista sanoa, että 2000-luvun Suomessa afrikkalaisuus ja Afrikkaan liittyvät juuret ovat sellaisella tavalla osa monikulttuurista Suomea, että myös afrikkalaisuutta on syytä pitää yhtenä monikulttuurisen suomalaisuuden tekijänä. Tämä kaikki muovaa Suomen suhdetta Afrikkaan 2000-luvulla ja edellyttää lopulta myös aikaisempien historiasta periytyvien Afrikka-käsitystemme uudelleenarviointia.

Koska eri ihmisryhmistä käytetyt käsitteet ja nimeämisen tavat vaihtelevat verraten paljon tutkimuksesta toiseen, haluan jo tutkimuksen ensisivuilla määritellä tarkemmin kenestä puhutaan, kun puhutaan Suomen

afrikkalaisista ja afrikkalaisperäisistä suomalaisista. Käytän tässä tutkimuksessa käsiteparia *"Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset"* kuvaamaan niitä monikulttuurisen sukupolven suomalaisia, jotka ovat sekä syntyneet että kasvaneet Suomessa, ja joiden vanhemmista joko molemmat tai vähintään toinen on peräisin Afrikasta. Afrikkaan liittyvän alkuperän sekä ihonvärinsä vuoksi he ovat usein silminnähden erilaisia verrattuna suomalaiseen valtaväestöön, joskin kannattaa huomata, ettei afrikkalaisuus merkitse aina välttämättä tummempaa ihonväriä.² Sikäli kun Afrikkaan liittyvä alkuperä erottaa heidät valtaväestön suomalaisista, on myös uskottavaa ajatella, että afrikkalaisuus edustaa heille ainakin yhtä ulottuvuutta heidän identiteetissään, joko henkilökohtaisesti omaksuttuna ja kenties etniseksikin kuvattavalla tavalla tai sitten muiden ulkoapäin antamana merkitsijänä, jolloin siihen voi liittyä myös tietyn tyyppisiä leimaavia piirteitä. Onkin mahdollista sanoa, että juuri Afrikkaan liittyvä alkuperä, ihonväri sekä esimerkiksi perhetaustan tai oman vähemmistöryhmän kautta syntyvät siteet afrikkalaisuuteen ovat sellaisia etnisiksi katsottavia erilaisuuden tekijöitä, jotka erottavat heitä suomalaisuuden perinteisistä kategorioista sekä toisaalta myös asemoivat heitä suomalaisen yhteiskunnan etnisessä maisemassa.

Toisaalta on samanaikaisesti myös muistettava, että Suomessa syntyneinä ja kasvaneina ihmisinä he ovat itsestään selvällä tavalla myös suomalaisia. Afrikkaan liittyvästä alkuperästään huolimatta he ovat esimerkiksi käyneet suomalaista koulua, sosiaalistuneet suomalaiseen kulttuuriin ja heidän sosiaaliset verkostonsa koostuvat todennäköisesti huomattavalla tavalla tavallisista valtaväestön suomalaisista. Tästä huolimatta ei ole kuitenkaan aina selvää, että heidät hyväksyttäisiin varauksetta osaksi suomalaisuutta. Esimerkiksi erilaisen ulkonäön tai nimen vuoksi heidät saatetaan nähdä suomalaisuuden maisemassa helposti ulkomaalaisina tai maahanmuuttajina, ja koska Suomen suhteet Afrikkaan ovat historiallisesti katsoen olleet pitkälti kehitysyhteistyön sekä pakolaisuuteen liittyvien tekijöiden välittämiä, saattaa osa valtaväestöstä leimata heidät virheellisesti myös pakolaisiksi. Onkin todennäköistä, että heidän vanhempien elämään saattaa kuulua pakolaisuuteen liittyviä menneisyyden kokemuksia, mutta samanaikaisesti tulee myös muistaa, että edelleen yhtä monet heistä ovat syntyneet niin kutsuttujen monikulttuuristen parisuhteiden tuloksena. Edelleen tähän ryhmään on syytä laskea myös sellaiset yksilöt, jotka ovat muuttaneet Suomeen hyvin varhaisessa lapsuudessa. Esimerkiksi Afrikasta Suomeen adoptoidut lapset kuuluvat itsestään selvällä tavalla tähän ryhmään, mutta myös sellaiset lapset ja nuoret (nk. välisukupolvet), jotka ovat hyvin varhaisessa iässä saapuneet Suomeen esimerkiksi perheenyhdistämisen kautta. Lopulta on syytä myös muistaa, etteivät kaikki afrikkalaisperäiset väestöryhmät ole suinkaan saapuneet Suomeen vain Afrikasta, vaan myös muista maista (esimerkiksi Venäjältä) on saapunut Suomeen verraten paljon sellaisia ihmisiä, joiden alkuperä ja etniset juuret sijaitsevat tavalla tai toisella Afrikassa.

2. Stereotyyppisten hahmotustapojen vastaisesti Afrikkaan liittyvä alkuperä tai afrikkalaisuus ei aina välttämättä merkitse tummaa ihonväriä, vaan Afrikassa elää myös monia vaaleaihoisia ihmisryhmiä, kuten esimerkiksi Afrikan eurooppalaiset (Afrikassa asuneiden eurooppalaisten jälkeläiset) sekä muut Afrikassa asuvat vaaleaihoiset ryhmät. Tässä tutkimuksessa en tutkimusasetelmaan liittyvistä syistä käsittele vaaleaihoisia Suomen afrikkalaisia, mutta on selvää, että vaaleaihoisen afrikkalaisen etnisyyttä Suomessa hyvin eri tavalla kuin tummaihoisen, mikä kertoo myös osaltaan niistä rasismiin liittyvistä tekijöistä, jotka muovaavat etnisyyden merkityksiä suomalaisessa yhteiskunnassa.

Edellä esitetyn perusteella on selvää, ettei Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten määrittely ole vain yksiselitteinen tilastollinen tehtävä. Erilaiset perhesuhteet, alkuperämaat ja kansallisuudet sekä toisaalta myös identiteetit, kielet ja poliittiset lojaaliudet voivat sekoittua tavalla, joka tekee täsmällisen tilastollisen kuvailun vaikeaksi, vaikka tietyn tyyppisiä tilastoja Suomessa onkin olemassa.³ Tämän tutkimuksen kannalta oleellisen lähtökohdan muodostaa kuitenkin se, että suomalaisen yhteiskunnan etnisessä maisemassa he muodostavat niin valtaväestöstä kuin myös muista vähemmistöistä poikkeavan heterogeenisen joukon, jonka yhteiskunnallinen merkitys on vasta rakentumassa Suomessa, ja jotka oman ihonvärin ja Afrikkaan liittyvän alkuperänsä vuoksi kokevat kuitenkin keskenään samankaltaisia identiteettipoliittisia haasteita suomalaisessa yhteiskunnassa. Olisi kuitenkin väärin antaa ymmärtää, että kyseessä olisi yksi yhtenäinen ryhmä esimerkiksi siinä mielessä, että he jakaisivat tiettyjen identiteettipoliittisten haasteiden lisäksi myös yhteisen kollektiivisen identiteetin. Päinvastoin on syytä korostaa, että heidän alkuperäänsä liittyvät erilaiset tekijät, kuten esimerkiksi vanhempien lähtömaat, kansallisuudet, tarinat ja sukulaisuussuhteet, tuottavat toisistaan erottautuvia ryhmiä myös Suomessa eikä voi ajatella, että Suomen afrikkalaiset tai afrikkalaisperäiset suomalaiset edustaisivat yhtä homogeenistä "afrikkalaisten" vähemmistöryhmää, vaikka suomalaisen enemmistön silmissä tältä saattaisi joskus näyttääkin. Vaikka he omasta alkuperästään ja ihonväristään johtuen kokevat suomalaisen yhteiskunnan etnisessä maisemassa tietyn tyyppisiä identiteettipoliittisia haasteita, on kuitenkin syytä huomata, ettei näitä identiteettipoliittisia haasteita kokoavaa "mustaa identiteettiä" ole olemassa Suomessa ainakaan vielä, ja toistaiseksi on uskottavaa ajatella, että heidän identiteettiänsä ja yhteiskunnallista asemaansa muotoilevat monet erilaiset tekijät, tärkeimpänä ehkä se, miten läheisessä suhteessa he ovat kasvaneet afrikkalaisperäisiin vähemmistöryhmiimme. Määrittelytyöhön ja rajaamiseen liittyvistä haasteista johtuen, olenkin päätenyt rakentamaan tutkimuksen avuksi käsiteparin (konstruktion) "Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset

3. Suomessa on varsin hyvä tilastollinen tietämys ensimmäisen ja toisen sukupolven maahanmuuttajista, sillä Tilastokeskus päivittää jatkuvasti maahanmuuttoa ja väestölliseen kehitykseen liittyviä perustietoja. Näihin tietoihin pääsee rajallisesti käsi Tilastokeskuksen sivuilla olevan ja kaikille avoimen PX-WEB-työkalun avulla. PX-WEB työkalun mukaan vuoden 2014 lopussa ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajia oli Suomessa noin 322 000 henkilöä, mikä on hieman alle kuusi prosenttia Suomen väestöstä. Heistä 10 prosenttia, eli noin 32 000 henkilöä, oli peräisin Afrikasta. Toisen polven Suomen afrikkalaisia, eli Suomessa syntyneitä henkilöitä joiden molemmat vanhemmat ovat peräisin Afrikasta, oli Suomessa vuoden 2014 lopussa noin 10 000 henkilöä. Valitettavasti PX-WEB-työkalu ei pidä sisällään mahdollisuutta hakea niitä henkilöitä, joiden vanhempien syntymämaat poikkeavat toisistaan (eli nk. monikulttuurisista liitoista syntyneet henkilöt), mutta tiedustelin afrikkalaisperäisten suomalaisten lukumäärää Tilastokeskuksen tietopalvelusta, josta kerrottiin, että vuoden 2015 lopussa heitä oli Suomessa noin 9 800 henkilöä. Edellämainitut luvut eivät kuitenkaan pidä sisällään aivan kaikkia Suomen afrikkalaisia tai afrikkalaisperäisiä suomalaisia, sillä yksittäisten henkilöiden kohdalla on mahdollista, että toisen vanhemman tieto puuttuu Tilastokeskuksen tietokannoista, mikä voi johtua esimerkiksi siitä, että vanhempi asuu pysyvästi ulkomailla. Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia onkin todennäköisesti Suomessa hieman enemmän kuin Tilastokeskuksen antamat luvut ilmoittavat. Näiden lukumäärien valossa afrikkalaisperäiset henkilöt edustavat yhdessä todennäköisesti suurinta nk. uutta ja yhteiskunnallisesti merkittävää vähemmistöryhmää Suomessa, ja samanaikaisesti on selvää myös se, että heidän etnisyydellään ja ihonvärillään vielä suurempi symbolinen merkitys monikulttuuristuvassa Suomessa.

suomalaiset”, jolla pyrin viittaamaan tähän heterogeeniseen joukkoon, ja joka toivottavasti tavoittaa heihin liittyvän hybridisyyden yksittäisiä käsitteitä paremmin.⁴

On kuitenkin selvää, ettei tämäkään käsitepari tavoita sekään niitä kirjavia ja erilaisista kulttuurisista aineksista koostuvia identiteettejä, mutta toisaalta myös tiettyä arkipäivän tavallisuutta, jota Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset sekä heidän erilaiset elämäntilanteet ja suhteet voivat kaikessa kirjavuudessaan ilmentää. Nimeäminen ja erilaisten käsitteiden kehittäminen on kuitenkin tärkeää, jotta tutkimus pystyisi tarttumaan erilaisiin yhteiskunnallisiin ilmiöihin sekä niitä edustaviin ihmisryhmiin. Valitsemallani rajauksella sekä sitä kuvaavalla käsiteparilla olenkin pyrkinyt tarttumaan niihin monikulttuurisen sukupolven uusiin suomalaisiin, joiden Afrikkaan liittyvä alkuperä, ihonväri ja etnisyyss sekä erottaa heitä valtaväestön suomalaisista että samanaikaisesti merkitsee heille jotakin heidän oman identiteettinsä kannalta. Vaikka he näin ollen erottuvat muista suomalaisista, on tärkeää muistaa myös se, että suomalaisina he ovat osa suomalaista yhteiskuntaa ja heidän erilaisuuteensa liittyvät merkitykset kytkeytyvät laajemmassa koko yhteiskuntaa koskevassa kuvassa myös suomalaisen yhteiskunnan kulttuuriseen murrokseen. Nimeämiseen liittyviä tutkimuseettisiä ongelmia ja haasteita olen pohtinut enemmän tutkimuksen alaluvussa 2.2 *Nimeämisen tavat tutkimuseettisenä kysymyksenä*.

Tutkimuksen rakenne

Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten erilaisuuteen liittyviä haasteita ei voi ymmärtää ottamatta huomioon sitä historiallista muutosta jota niin Suomi kuin myös muu Eurooppa käy läpi monikulttuuristumisen näkökulmasta katsottuna. Sen vuoksi tutkimuksen teoreettinen osuus alkaa luvussa 1. *Suomalaisen yhteiskunnan muuttuva etninen maisema* laajalla panoraamakuvalla, jonka tarkoituksena on kuvata sitä, miten globalisaatio ja kansainväliset muuttoliikkeet ovat muuttaneet paitsi eurooppalaisia

4. Käsiteparin ensimmäinen osa ”Suomen afrikkalaiset” viittaa niihin Suomessa syntyneisiin ja kasvaneisiin Suomen afrikkalaisiin, jotka mieltävät kuuluvansa johonkin Suomen afrikkalaiseen vähemmistöryhmään. Vaikka he ovat Suomessa syntyneitä ja kasvaneita Suomen kansalaisia, saattavat he poiketa vaikkapa äidinkielen, uskonnon tai henkilökohtaisten arvojen suhteen melko paljonkin keskimääräisestä suomalaisesta valtaväestön jäsenestä. Esimerkiksi Suomen somaleiden tai Suomen sudanilaisten parissa syntyneet lapset ja nuoret voidaan laskea tähän ryhmään, joskin samalla on huomattava etteivät he silti kuulu samaan etniseen ryhmään, sillä heidän vanhempinsa lähtömaat eroavat toisistaan niin maantieteen, historian kuin kulttuurinkin osalta. Käsiteparin jälkimmäisellä osalla ”afrikkalaisperäiset suomalaiset” haluan puolestaan viitata niihin Suomessa syntyneisiin ja kasvaneisiin afrikkalaisperäisiin suomalaisiin, joilla on esimerkiksi oman perhetaustan ja ihonväriinsä vuoksi sidoksia Afrikkaan, mutta eivät varsinaisesti kuulu mihinkään Suomen afrikkalaiseen vähemmistöryhmään. Suomen afrikkalaisista poiketen afrikkalaisperäiset suomalaiset voivat olla olemukseltaan hyvinkin perinteisellä tavalla suomalaisia, mutta oman ihonvärin ja alkuperänsä vuoksi he joutuvat todennäköisesti neuvottelemaan omasta suomalaisuudestaan osittain samoista syistä kuin Suomen afrikkalaisetkin. Esimerkiksi monet monikulttuurisista avioliitoista syntyneet lapset ja nuoret kuuluvat tähän ryhmään, kuten myös adoption kautta Suomeen saapuneet adoptiolapset. Se, mitä Afrika ja afrikkalaisuus merkitsevät heille, on heidän kohdallaan epävarmempaa, mutta on kuitenkin todennäköistä, että he joutuvat käsittelemään omaa Afrikkaan liittyvää alkuperäänsä jo pelkästään sen vuoksi, että oman ihonvärinsä vuoksi he tulevat Suomessa rinnastetuiksi Afrikkaan ja afrikkalaisuuteen.

yhteiskuntia, myös länsimaisen poliittisen ajattelun taustalla vaikuttavaa yhteiskuntakäsitystä. Suomikaan ei ole ulkopuolinen tälle kehitykselle, vaan globalisaation taloudellisia ja poliittisia vaikutuksia sekä väestörakenteemme hidasta muutosta voi pitää suomalaisen yhteiskunnan kulttuurisena murroksena sellaisella tavalla, ettei sille ole vastinetta yhteiskuntamme aikaisemmassa historiassa. Alaluvussa 1.1 kuvatus kulttuurisen murroksen tarkoituksena onkin tarjota tutkimukselle sen sosio-kulttuurinen konteksti, johon monet tutkimuksessa myöhemmin ilmaantuvat asetelmat ja käsitteet tulevat sidotuiksi. Tämä suomalaisen yhteiskunnan muutosta kuvaava kappale päättyy Suomen afrikkalaisiin ja afrikkalaisperäisiin suomalaisiin, jotka uudenlaisina väestöryhminä etsivät paikkaansa suomalaisen yhteiskunnan uudistuvassa maisemassa.

Panoraamakuvan jälkeen pohdin teorian alaluvussa 1.2 *Ongelmana etninen erilaisuus* Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisyyden rakentumista suomalaisen yhteiskunnan etnisessä maisemassa. Vaikka heidän etninen erilaisuutensa saattaa tutkimuksen kannalta vaikuttaa ehkä sen itsestäänkin selvältä lähtökohdalta, kytkeytyy kuitenkin siihen miten erilaisuutta lähestytään, merkittäviä tutkimusstrategisia haasteita. Se, miten näihin haasteisiin vastataan, vaikuttaa esimerkiksi siihen, minkälaisia käsityksiä tutkimus tuottaa heistä ja heidän asemastaan suhteessa muuhun suomalaisuuteen. Tukeutumalla konstruktivistisiin etnisyyden teorioihin pyrin löytämään heidän silminnähten erilaiseen suomalaisuuteensa sellaisia lähestymistapoja, jotka sekä tukisivat heidän perinteisistä suomalaisuuden kategorioista poikkeavia identiteettejään, mutta toisaalta myös avaisivat uudenlaisia kysymisen tapoja suomalaisen monikulttuurisuustutkimuksen kentällä. Sikäli kun heidän etnistä erilaisuuttaan määrittelevät suomalaisessa yhteiskunnassa ainakin yhtenä tekijänä suomalaisuuden perinteiset kuvastot, on tutkimusstrategisena valintana osattava pikemminkin kyseenalaistaa näiden kuvastojen diskursiivinen merkitys suomalaisuuden tekijöinä, kuin korostettava heidän etnisyyteen tai alkuperään liittyvää erilaisuuttaan.

Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisyyden rakentumista 2000-luvun Suomessa ei voi kuitenkaan tarkastella pelkästään etnisyydenteorian valossa, sillä sen muotoutumiseen vaikuttaa monella tavoin myös kansalliseen ajatteluun ja historialliseen muistiimme kerrostunut kulttuurinen tieto. Teoriakappaleen viimeisessä alaluvussa 1.3 *Vanhoja ja uusia historioita* pohdinkin heidän etnisyytensä muotoutumista paitsi historiallisena ja kulttuurisena prosessina, myös sellaisena kun se sekä vanhojen että uusien historioiden kohtaamista suomalaisuuden maaperällä. Vanhoilla historioilla viitataan tässä tutkimuksessa eurooppalaisen kolonialismin tuottamiin rasistisiin maailmankuviin ja eurooppalaisiin valtakertomuksiin, joiden perintö vaikuttaa globaalissa kulttuurissa edelleen monin tavoin ihonvärin ja etnisyyden hierarkioina. Myös suomalaisuudella on omat historiallis-diskursiiviset siteensä näihin vanhan maailman valtakertomuksiin ja kolonialismin perintö vaikuttaa tämän päivän Suomessa siihen, minkälaisen vanhasta maailmasta perittyjen suhteiden rajaamina afrikkalaisperäiset väestöryhmät etsivät identiteettejään ja yhteiskunnallista asemaansa suomalaisuuden maisemassa. Emme kuitenkaan elä pelkästään historiallisten rakenteiden saartamina, vaan samanaikaisesti Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset luovat jo pelkällä olemassaolollaan uusia historioita, joilla on kykyä haastaa vanhan maailman valtarakenteita sekä

niihin liittyviä kertomuksia. Tähän vanhojen ja uusien historioiden kutomaan punokseen liittyvä olennainen kysymys kytkeytyykin siihen, millä tavoin Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten uudenlaiset identiteetit ja kertomukset voivat saada tilaa suomalaisuuden muuttuvassa maisemassa. Kysymys on viime kädessä poliittinen ja se liittyy niin valtaväestön ja vähemmistöjen väliseen suhteeseen, kuin lopulta myös suomalaiseen identiteettiin.

Kun tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat ovat esitelty, käsittelen luvussa 2. *Aineiston esittely sekä metodologisia valintoja ja tutkimuseettisiä kysymyksiä* tutkimuksen aineistona toimivia suomalaisia oppikirjoja ja pohdin Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten tiedontarpeita niiden lukijoina. Vaikka oppikirjat eivät suinkaan ole ainoa Afrikka-tiedon lähde Suomen afrikkalaisille ja afrikkalaisperäisille suomalaisille nuorille, kirjat edustavat kuitenkin siinä mielessä erityistä tutkimusaineistoa, että niiden kautta he todennäköisesti peilaavat oman alkuperänsä ja etnisyytensä merkityksiä suhteessa suomalaiseen yhteiskuntaan ja sen kulttuuriin. Sen vuoksi oppikirjojen Afrikka-tiedon luonteella – sekä laajemmin ymmärrettynä myös Suomen suhteella Afrikkaan – voi olla monenlaisia merkityksiä heidän omakuvansa muotoutumisen kannalta. Aineistoon liittyvien yksityiskohtien lisäksi käsittelen myös tutkimuksen metodologisia lähtökohtia, eli kriittistä kulttuurintutkimusta ja diskurssianalyysiä. Vaikka metodologisia valintoja voi pitää aineistoon nähden melko varmoina valintoina, on tutkimuksen tekoon liittynyt kuitenkin myös sellaisia tutkimuseettisiä haasteita, jotka ovat aiheuttaneet paljon pohdintaa. Tieteen tavoilla nimetä ja jäsentää kohteitaan on vain harvoin todella neutraali perusta, minkä vuoksi olen joutunut läpi tutkimuksen harkitsemaan niitä erilaisia tapoja, joilla tutkimukseni kohdejoukkona toimivia Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia tulisi nimetä. Samanaikaisesti myös tutkijan asema ja se, että en itse nähin vähemmistöryhmiin, joita tutkimukseni kautta lähestyn, on aiheuttanut paljon pohdintaa. Luvun lopussa pohdinkin näitä ongelmia ja pyrin tekemään näkyväksi joitakin sellaisia rajoituksia, joita oma asemani valtaväestöä edustavana tutkijana on tässä tutkimuksessa tuottanut.

Kun tutkimuksen teoriaa ja metodologiaa on pohjustettu tarpeeksi, siirryn luvussa 3. *Oppikirjojen Afrikka* tutkimuksen varsinaiseen aineistoon. Pyrin tekemään suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tietoon eräänlaisen diskursiivisen läpileikkauksen ja käsittelen muun muassa Afrikka-tiedon muuntuva rakennetta, kulttuurisen toiseuden kuvastoja, eurooppalaisen kolonialismin tuottamia käsitteitä ja selitysmalleja, rodullistavaa katsetta sekä monia muita sellaisia kulttuurisen tiedon aineksia, joista suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tieto koostuu. Diskursiivisen läpileikkauksen tavoitteena on nostaa kirjoista esiin paitsi sellaisia tekijöitä, jotka kertovat oppikirjojen ja Afrikka-tiedon yleisestä kehityksestä, myös samanaikaisesti siivilöidä näkyviin sellaisia vanhaan maailmaan liittyviä hahmotustapoja, jotka edelleen ohjaavat käsityksiämme Afrikasta. Luku 3 muodostaakin tutkimuksen keskeisen sisällön ja on siten myös sekä sivumäärältään että sisällöltään varsin perusteellinen.

Tutkimuksen viimeisessä luvussa 4. *Suomalainen Afrikka* pohdin lopulta Afrikka-tiedon luonteen merkitystä niin suomalaisen maailmankuvan, kuin myös afrikkalaisperäisten väestöryhmien ja suomalaisen koululaitoksen kannalta. Vaikka Afrikkaa koskeva tieto on oppikirjoissa kehittynyt, sillä näyttäisi olevan myös tietyn tyyppisiä historiasta periytyviä kulttuurisia merkityksiä suomalaisessa maailmankuvassa eikä voi sanoa, että katsoisimme Afrikkaa pelkästään neutraalista näkökulmasta käsin. Sikäli kun Afrikka näyttäytyy kansallisessa katseessamme tiettyjen kulttuuristen merkitysten ohjaamana, on näillä kulttuurisen tiedon kerrostumilla myös identiteettipoliittisia merkityksiä Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten kannalta. Tutkimuksen viimeinen luku keskittyykin avaamaan näitä identiteettipoliittisia merkityksiä sellaisina kun ne koskettavat paitsi yleisesti afrikkalaisperäisiä väestöryhmiämme, myös yksityiskohtaisemmin Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia nuoria oppikirjojen lukijoina. Vaikka Afrikkaa koskevaan kulttuuriseen tietoon liittyy monia identiteettipoliittisia merkityksiä, on viime kädessä kysymys myös sukupolvien välisistä eroista, jotka jäävät ajan myötä yhä etäisimmiksi kun Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset löytävät paikkansa suomalaisessa yhteiskunnassa. On kuitenkin selvää, että tämän tyyppiset kulttuuriset muutokset ovat luonteeltaan hitaita prosesseja. Tutkimus päättyykin suomalaista identiteettiä ja sen hidasta muutosta koskevaan pohdintaan.

1. Suomalaisen yhteiskunnan muuttuva etninen maisema

Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset edustavat Suomessa uudenlaisia väestöryhmiä, joiden syntyperä kytkeytyy oleellisella tavalla viime vuosikymmenten aikana lisääntyneeseen maahanmuuttoon ja kansainvälisiin muuttoliikkeisiin. Tästä syystä heihin ei liity samankaltaisia pitkäikäisiä historiallisia suhteita kuin esimerkiksi maamme niin kutsuttuihin vanhoihin vähemmistöihin, ja tutkimuksen näkökulmasta katsottaessa onkin mahdollista sanoa, ettei suomalaisessa yhteiskunnassa ole vielä syntynyt sellaisia vakiintuneita näkökulmia tai yhteiskunnallisia kysymyksiä, jotka tarjoaisivat valmiita lähestymistapoja heitä koskevalle tutkimukselle. Tutkimuksen kannalta keskeistä teoreettista ongelmaa edustaakin se, millä tavoin heidän etnistä erilaisuuttaan sekä vasta rakentumassa olevaa suhdettaan suomalaiseen yhteiskuntaan tulisi lähestyä. Sikäli kun esimerkiksi Yhdysvalloissa tai vaikkapa brittiläisessä yhteiskunnassa on huomattavasti pidempi historiallinen kokemus afrikkalaisperäisistä väestöryhmistä ja niiden integraatiosta näihin yhteiskuntiin, olisi kenties houkuttelevaa hakea teoreettisille lähestymistavoille mallia näitä yhteiskuntia koskevasta tutkimuksesta. Tällöin muualla kehitettyjä asetelmia ja näkökulmia voisi soveltaa ikään kuin ennusteena siitä, minkälaisen vähemmistöaseman afrikkalaisperäiset väestöryhmät ja heidän jälkeläisensä tulevat rakentamaan suhteessa suomalaiseen yhteiskuntaan. Globaalista näkyvyydestään johtuen erityisesti Amerikan afrikkalainen kulttuuri on helppo nähdä olemuksellistavana kulttuurisena mallina siitä, minkälaiset etniset suhteet luonnehtivat afrikkalaisperäisiä väestöryhmiä eri yhteiskunnissa ympäri maailmaa. Vaikka yhteiskuntien sosiaalista kehitystä ohjaavat tietyt samankaltaiset lait ja vähemmistötkin hakevat usein omille identiteeteilleen mallia globaalin kulttuurin tarjoamista kuvastoista, suomalainen yhteiskunta tuottaa kuitenkin omaa erityistä monikulttuurisuuttaan, jonka luonnetta muotoilevat niin omaan kansalliseen historiaamme kerrostuneet kulttuuriset tekijät, kuin myös ulkopuolisesta maailmasta suodatetut vaikutteet. Sen vuoksi Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia koskevan tutkimuksen haasteena on löytää sellainen lähestymistapa, joka avaisi heidän etnisyyteensä liittyviä kysymyksiä hedelmällisellä tavalla erityisesti suomalaisessa yhteiskunnassa, ja selittäisi samanaikaisesti myös suomalaisen yhteiskunnan etnisen maiseman muutokseen liittyviä tekijöitä. (Suomalaisen monikulttuurisuuden paikallisuudesta vrt. esim. Huttunen, Löytty & Rastas 2005, 21–22.)

Tässä luvussa, joka edustaa tutkimuksen teoreettista jaksoa, pyrin käsittelemään Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnistä erilaisuutta sekä vasta rakentumassa olevaa suhdetta suomalaiseen yhteiskuntaan etsien sellaisia lähestymistapoja, jotka tukisivat edellä mainittua ajatusta suomalaisen yhteiskunnan omasta monikulttuurisesta kehityksestä. Ajattelen lähtökohtaisesti, että heidän etniseen erilaisuuteensa liittyviä monisyisiä kysymyksiä ei voi ymmärtää ottamatta samanaikaisesti huomioon sitä monikulttuurista kehitystä, joka koskettaa globaaleihin verkostoihin kytkeytynyttä 2000-luvun Suomea. Sen

vuoksi jakson ensimmäinen alaluku *1.1 Kulttuurinen murros* käsittelee suomalaisen yhteiskunnan kulttuurista murrosta ja sitä, miten suomalaisuus ja sitä määrittelevä etninen maisema ovat muuttuneet globalisaation ja kansainvälisten muuttoliikkeiden myötä. Tämän alaluvun tarkoituksena on tarjota tutkimukselle sen sosio-kulttuurinen kehys, jossa Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisestä erilaisuutta määrittävät kysymykset rakentuvat perinteisistä näkökulmista poikkeavilla tavoilla. Sen jälkeen pyrin jakson toisessa alaluvussa *1.2 Ongelmana etninen erilaisuus* hahmottamaan tarkemmin Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisyyttä Suomessa käyttäen hyväkseni antropologiasta lainattua etnisyyden teoriaa. Lähestymistapani nojaa niin kutsuttuun konstruktivistiseen etnisyydentoriaan, jonka avulla yritän osoittaa, että heidän etninen erilaisuutensa rakentuu Suomessa ennen kaikkea suomalaisuuden sinivalkoisia kuvastoja ja rodullistamisen prosesseja vasten, ja että suomalaisuuden ymmärtäminen muuttuvana sosio-kulttuurisena konstruktiona vaatii kansallisten kuvastojemme uudelleen arviointia. Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisuus ei ole kuitenkaan pelkkä teoreettinen kysymys, ja vaikka he edustavat suomalaisessa yhteiskunnassa uudenlaisia väestöryhmiä, heidän etnisyytensä sekä siihen liittyvät erilaisuuden kysymykset kytkeytyvät oleellisella tavalla kansojen ja kulttuurien historiaan. Sen vuoksi kuvaan heitä jakson kolmannessa alaluvussa *1.3 Vanhoja ja uusia historioita* väestöryhminä, joiden asemaa Suomessa kuvastaa tietyn tyyppinen kulttuurinen välitila vanhojen ja uusien historioiden välissä. Vanhasta maailmasta periytyvät suhteet sekä niihin liittyvät hahmotustavat ja suhteet rajaavat oleellisella tavalla heille tarjoutuvia mahdollisuuksia, mutta toisaalta taas omalla olemassaolollaan he tekevät itse samanaikaisesti myös tilaa uudenlaisille identiteeteille suomalaisessa yhteiskunnassa. Viime kädessä heidän etniseen identiteettiin ja yhteiskunnalliseen asemaan liittyvät kulttuuriset tekijät johtavatkin kysymään sitä, millä tavoin suomalainen identiteetti muuttuu monikulttuuristumisen seurauksena ja kenen ääni pääsee kuuluviin uutta 2000-luvun suomalaisuutta rakennettaessa. Toivon, että seuraavissa luvuissa avautuva teoreettinen polku valottaa ainakin osittain sitä kulttuuristen ja historiallisten tekijöiden muovaamaa suomalaisuuden maisemaa, jossa Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset neuvottelevat oman etnisyytensä merkityksistä ja etsivät kiinnikkeitä suomalaiseen yhteiskuntaan.

1.1 Kulttuurinen murros

Globalisaatio on muuttanut merkittäväällä tavalla maailman taloudellista, poliittista ja kulttuurista rakennetta. Yksi viime vuosikymmenten suurista muutoksista koskee ihmisten kasvanutta liikkuvuutta, joka on lisännyt erilaisten ihmisten, kulttuurien ja uskontojen näkyvyyttä monissa eurooppalaisissa yhteiskunnissa. (Held & McGrew 2005; Castells 1997; Kivisto 2002.) Kansainvälisten muuttoliikkeiden ylläpitävänä voimana voidaan pitää globaalia maailmantaloutta, jonka periaatteena on 1980-luvulta lähtien ollut markkinoiden vapauttaminen uusliberalistisen talouspolitiikan hengessä ja markkinamekanismien ulottaminen aikaisempaa laajemmalle alueelle. (Harvey 2008; Hoogvelt 2001; Hautamäki 2001; Patomäki 2011.) Vaikka syyt ihmisten lisääntyvälle liikkuvuudelle piilevät maailmantalouden rakenteellisessa epätasa-arvossa,

muuttoliikkeissä ei ole kyse vain ihmisten liikkeestä rikkaiden ja köyhien maiden välillä. Monet lähtevät liikkeelle myös uusien mahdollisuuksien vuoksi, jotka liittyvät esimerkiksi työhön, avioitumiseen, opiskeluun sekä muihin tekijöihin. Kansainväliset muuttoliikkeet ovat Euroopassa merkinneet sen pitkässä maahanmuuttohistoriassa kolmatta kehitysvaihetta, jolle on ominaista tulijoiden aikaisempaa suurempi kulttuurinen diversiteetti. Tämän kehityksen tuloksena monet eurooppalaiset maat ovat muuttuneet suhteellisen lyhyessä ajassa maahanmuuttajia vastaanottaviksi maiksi ja niiden etnis-kulttuuristen yhteisöjen lukumäärä on kasvanut merkittäväällä tavalla. (Saukkonen 2007, 120.)

Maahanmuuton seurauksena tapahtunut kulttuurisen diversiteetin kasvu on pakottanut monet eurooppalaiset maat arvioimaan uudelleen niitä taustaoletuksia ja lähtökohtia, jotka liittyvät kansallisiin kulttuureihin sekä niiden varaan rakennettuun länsimaiseen yhteiskuntajärjestykseen. Lisääntynyt etnis-kulttuurinen monimuotoisuus esimerkiksi työmarkkinoilla, kouluissa sekä sosiaalipalveluissa on nostanut esiin huomion, etteivät kansallisille kulttuureille rakentuneet länsimaiset demokratiat olekaan niin tasa-arvoisia kuin niiden on aikaisemmin uskottu olevan. (Saukkonen 2007, 24–27.) Uudet vähemmistöryhmät ovat arvostelleet kansallisille kulttuureille rakennettua länsimaista yhteiskuntajärjestystä siitä, että se ei representoi, eikä ehkä ole koskaan representoinutkaan, modernien kansallisvaltioiden todellista etnistä ja kulttuurista monimuotoisuutta. Epätasa-arvoon liittyvien kokemusten johdosta monet etnis-kulttuuriset ryhmät ovatkin vaatineet oman kulttuurisen ja etnisen erilaisuutensa parempaa tunnustamista valtioiden toiminnassa. (May 2002, 124; Castles 2002, 561.)

Havainto kulttuurisen tasa-arvon puutteesta on johtanut siihen, että monilla humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä tieteenaloilla on alettu tarkastelemaan yhteiskunnallisia instituutioita niihin rakentuneiden valtasuhteiden ja -hierarkioiden valossa. Yhteistä näille kriittisille näkökulmille on modernin yhteiskunnan kulttuuristen rakenteiden, instituutioiden ja kansallisten identiteettien ymmärtäminen sosio-historiallisesti rakentuneina konstruktioina, jotka ovat syntyneet tietyissä sosiaalisissa ja poliittisissa suhteissa, ja kantavat siten mukanaan jälkiä näihin olosuhteisiin liittyvistä valtasuhteista. Postmodernista yhteiskuntafilosofiasta aineksia ammentavan kritiikin kohteena ovat olleet erityisesti eurooppalaista ajattelua hallitseva eurosentrismi ja kulttuuriset hierarkiat (esim. Said 1978; Amin 1988), mutta myös sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautuneisuuteen liittyvät valtarakenteet (esim. Butler 1990; 1993). Samanaikaisesti nämä kriittiset näkökulmat ovat edustaneet myös laajemmalla tavalla länsimaisessa poliittisessa ajattelussa tapahtuvaa yhteiskuntakäsityksen muutosta. Kansakunnan ajatukselle rakentuvan nationalistisen yhteiskuntaideaalin ovat haastaneet erilaiset teoriat monikulttuurisesta yhteiskunnasta, joissa yhteiskunnan ajatellaan aikaisemmasta poiketen tunnustavan ja tukevan avoimesti paitsi etnis-kulttuurista erilaisuutta, myös muuta monimuotoisuutta, jota modernien yhteiskuntien väestöt pitävät sisällään jo lähtökohtaisesti (kts. esim. Martikainen 2006, 13–15).⁵

5. Koska kulttuurisen diversiteetin kasvu on horjuttanut perinteistä yhteiskuntateoreettista ajattelua, tutkimuksen parissa on pyritty uudelleenmäärittelemään keskeisiä yhteiskuntaa koskevat konsepteja. Esimerkiksi

Osana Eurooppaa myös Suomi kuuluu tähän kehitykseen ja globaali rakennemuutos on merkinnyt taloudellisia ja poliittisia muutoksia myös Suomessa. Globaaleihin keskinäisriippuvuuden verkostoihin kytkeytynyt Suomi ei ole enää maailmantalouden sivullinen tai pohjoinen rajamaa, vaan taloudellisen menestyksensä vuoksi siitä on tullut monien yhteiskunnallista hyvinvointia ja kilpailukykyä koskevien mittausten kärkimaa. Toisaalta globaalin talouden rakennemuutoksia seuraten Suomi on samanaikaisesti siirtynyt yhteisvastuuta korostavasta hyvinvointivaltiota markkinavetoisempaan ja uusliberalististen oppien mukaiseen kilpailukyky-yhteiskuntaan (Heiskala & Luhtkallio 2006; Julkunen 2001; Patomäki 2007; kts. myös Kantola 2002). Globalisaatioon liittyvä yhteiskuntapoliittinen rakennemuutos onkin tuonut mukanaan myös taloudellista epätasa-arvoa (OECD 2011) ja synnyttänyt uudenlaisia kansalaisliikkeitä, jotka ovat politisoineet monia globalisaatioon liittyviä kysymyksiä alkaen talousjärjestelmän kritiikistä ilmastonmuutokseen (Ylä-Anttila 2010). Samalla monet suomalaista yhteiskuntaa koskevat perinteiset oletukset ja näkökulmat ovat korvautuneet uusilla kysymyksillä sekä niihin liittyvillä kansainvälisillä keskusteluilla, kun tietoisuus globalisaatiosta ja sen vaikutuksista on saapunut yhä vahvemmin suomalaisten arkeen.

Globalisaation aiheuttamaa yhteiskunnallista muutosta voi laajemmasta näkökulmasta katsoen kuvata suomalaisen yhteiskunnan kulttuurisena murroksena tavalla, jolle ei löydy vertauskohtaa aikaisemmasta historiastamme (vrt. esim. Saukkonen 2013, 27). Vaikka globalisaatio on muuttanut monella tavoin maamme taloudellisen ja poliittisen toiminnan edellytyksiä, kulttuurisen murroksen hidas pohjavirta muodostuu kuitenkin suomalaisen yhteiskunnan väestörakenteen muutoksesta. Monien Länsi-Eurooppalaisten maiden tavoin Suomi on muuttunut verraten lyhyessä ajassa maahanmuuttomaaksi ja uusien väestöryhmien mukanaan tuoma kulttuurinen kirjo näkyy monin tavoin esimerkiksi lastentarhojen, koulujen ja työpaikkojen toiminnassa. Verrattuna esimerkiksi 1990-lukua edeltävään aikakauteen, etnis-kulttuurinen monimuotoisuus on lisääntynyt globalisaatioon liittyvien muuttoliikkeiden takia verraten nopeasti (Lehtonen, Löytty & Ruuska 2004, 16–19), ja kehitykselle on ollut keskeistä se, että maahamme saapuvien ihmisryhmien kulttuurinen tausta on poikennut merkittävästi omasta kulttuuristamme (Koskinen et. al. 2007, 262). Vaikka nämä väestöryhmät ovat esimerkiksi vähemmistöpolitiikkaa koskeva hallinnollinen haaste, heillä on samanaikaisesti myös merkityksellisempi asema suomalaisen yhteiskunnan murroskuvassa. Oman erilaisuutensa kautta he edustavat kasvavaa etnis-kulttuurista monimuotoisuutta ja Suomen monikulttuuristumista perinteisesti yhtenäiskulttuuriseksi ymmärretyssä suomalaisessa yhteiskunnassa. Sellaisenaan he myös muotoilevat suomalaisuuteen liittyviä perinteisiä kategorioita, jakolinjoja sekä laajemmin ymmärrettynä myös suomalaisen kulttuuriyhteisön luonnetta tulevaisuudessa.

yhteiskuntatieteellisessä ja poliittisessa tutkimuksessa on arvioitu uudelleen kulttuurin merkitystä yhteiskunnalle (esim. Taylor 1994; Kymlicka & Norman 2000) ja uudistettu kulttuurin käsitteeseen liittyviä perinteisiä konsepteja (esim. Benhabib 2004; Parekh 2006). Samanaikaisesti tutkimuksen tarpeisiin on kehitetty uusia teoreettisia malleja ja käsitteitä, kuten esimerkiksi ylijärjestyminen, diaspora ja hybridisyys. Yhteistä uusille ajattelutavoille on tutkijoiden yksimielisyys siitä, että kansainvälisiä muuttoliikkeitä tai eurooppalaisten yhteiskuntien muutosta ei voi ymmärtää yksinomaan nationalististen tutkimusasetelmien tai kansallisten kertomusten valossa, vaan globalisaatioon liittyvät ilmiöt vaativat kokonaan uudenlaisia käsitteitä ja tutkimusasetelmia (esim. Martikainen 2006, 10–11).

Kun suomalaisen yhteiskunnan kulttuurista murrosta katsotaan väestötutkimuksen näkökulmasta, sen keskiössä ovat Suomessa syntyneet monikulttuurista sukupolvea edustavat nuoret, joiden kulttuuriset juuret ovat samanaikaisesti kiinnittyneet sekä suomalaiseen maaperään että johonkin toiseen kulttuuriin.⁶ Vaikka suomalaisen monikulttuurisen sukupolven voi käsitteenä katsoa pitävän sisällään hyvin heterogeenisen joukon erilaisia ihmisryhmiä, liittyy suomalaisen yhteiskunnan murroskuvassa heitä koskeva keskeinen kysymys siihen, millä tavoin he kasvavat ja identifioituvat osaksi suomalaista kulttuuriyhteisöä ja miten he toisaalta taas muuttavat suomalaisuutta tulkitsemalla sitä uudelleen omien arvojensa, valintojensa ja kulttuuristen tekijöidensä kautta. Heidän identiteettinsä lähteet ovat todennäköisesti varsin monimuotoiset, eivätkä esimerkiksi perinteiset kansalliset kertomukset tai Suomen historia edusta heille keskeistä identifikaation lähdettä samalla tavoin kuin tavallisille kantaväestön suomalaisille nuorille. Oman sukupolvensa kanssa he edustavat samanaikaisesti myös ensimmäistä globalisaation aikana kasvanutta sukupolvea, joka on laajassa mitassa jakanut kokemukset globaalista mediasta ja tällä tavoin osittain sivuuttanut kansallisen sfäärin oman elämäkokemuksensa keskeisenä viitekehyksenä (vrt. esim. Harinen & Ronkainen 2013, 275–279). Rakentaessaan suomalaista identiteettiä hyvin heterogeenisistä ja usein myös ylirajaisista aineksista he joutuvat neuvottelemaan omasta suomalaisuudestaan, tulkiten sitä uudelleen ja tuottaen uudenlaisia suomalaisuuden kertomuksia. Onkin mahdollista ajatella, että monikulttuurisen sukupolven suomalaiset nuoret edustavat kulttuurisen murroksen etujoukkoa, jotka jo pelkällä olemassaolollaan muuttavat perinteisiä käsityksiä suomalaisuudesta.

Arjun Apparudai kuvaa etnomaisemien (engl. '*ethnoscapes*') käsitteellä sitä monimuotoisten elämismaailmoiden kirjoa, jota globaalin maailman ylirajaiset suhteet ja ihmisten liike tuottavat kaiken aikaa. Maahanmuuttajat, siirtolaiset, pakolaiset ja muut liikkeessä olevat ihmisryhmät etsivät globalisaation vanavedessä uusia kotiutumisen paikkoja, ryhtymään uudelleen suhteessa uusiin ympäristöihinsä ja kiinnittyvät niihin uudelleentulkitsemalla niin vanhoja kuin uusiakin identiteettejä. Näin syntyvien uusien väestöryhmien luonne poikkeaa kuitenkin perinteisistä kansallisvaltioihin liittyvistä kollektiivisuuden ja jäsenyyden oletuksista siten, että heidän identiteettinsä eivät ole perinteisellä tavalla sidoksissa vain valtioihin tai niiden rajoihin, vaan muodostuvat myös ylirajaisissa suhteissa toisiin paikkoihin, kulttuureihin ja ihmisryhmiin. (Appadurai 1996, 48–96.) Suomalaisuuden kontekstissa etnomaisemien käsitteellä voi kuvata maamme kulttuuristen ja etnisten maisemien sekä niissä elettyjen kokemusten muovautumista sellaisilla tietämisen tavoilla, jotka eivät ole sidoksissa kansalliseen kehykseen yhtä vahvasti kuin

6. Maahanmuuttotutkimuksessa monikulttuurisilla nuorilla viitataan usein sellaisiin lapsiin ja nuoriin, jotka ovat itse syntyneet tai heidän vanhemmistaan ainakin toinen on syntynyt Suomen ulkopuolella. Toisin kuin valtaväestön suomalaiset nuoret, he elävät kontaktissa useampaan kuin yhteen kulttuuriin. Usein puhutaan myös niin kutsutusta toisesta sukupolvesta, jolla niin ikään viitataan yleisesti maahanmuuttajien uudessa asuinmaassa syntyneisiin lapsiin ja tietyn varauksin myös hyvin nuorena maahan muuttaneisiin. Sukupolvijaottelun perusajatuksena on se, että etnisten ryhmien etnisyyden luonne sekä niihin liittyvät siteet muuttuvat sukupolvesta toiseen, ja että sukupolvi vaikuttaa keskeisellä tavalla siihen, millaiseen yhteiskunnalliseen asemaan henkilö joutuu. Toisella sukupolvella (sukupolvi 2) viitataan tällöin niihin lapsiin ja nuoriin, jotka ovat syntyneet maahanmuuttajille heidän uudessa asuinmaassaan. Tässä tutkimuksessa Suomen afrikkalaiset nuoret edustavat toista sukupolvea. Sukupolvella 2,5 tarkoitetaan puolestaan maahanmuuttajan ja kantaväestöön kuuluvan yhteisiä lapsia. Afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret tulee tässä tutkimuksessa luokitella tähän sukupolveen. (Martikainen & Haikkola 2010, 10–16.)

aikaisemmin. Maahanmuuttajat, heidän jälkeläisensä ja kulttuurista murrosta edustavat monikulttuuriset nuoret edustavat uudenlaista suomalaisuutta, joka haastaa uusilla näkökulmilla, kulttuureilla ja tavoilla suomalaisuuden perinteiden luokittelut ja ryhmäjaot. Heidän myötään kokemus suomalaisuudesta muuttuu aikaisempaa moniulotteisemmaksi ja pirstaleisemmaksi eivätkä sinivalkoiset värit tai perinteiset identiteetit enää määrittele sitä samalla tavoin kuin ennen. Etnis-kulttuurisesti värikkäämmässä kulttuurisessa maisemassa suomalaisuutta määrittävät kokemukset, identiteetit ja kertomukset rakentuvatkin yhä useammin suhteessa globaaliin kulttuuriin (vrt. esim. Lehtonen & Löytty 2007, 117), ja samalla monikulttuuristumisen myötä myös tietty suomalaisuutta määrittelevä sinivalkoinen aikakausi sekä sitä hallitseva yhtenäiskulttuurin kokemus siirtyvät osaksi menneisyyttä. Uudet väestöryhmät rakentavat suomalaisuutta uusin tavoin, mutta pakottavat lopulta myös valtaväestön tulkitsemaan omaa kansallista itseymmärrystään uusista näkökulmista käsin. Siten suomalaisen maiseman muuttuessa muuttuu lopulta myös suomalaisen kulttuuriyhteisön luonne ja suomalainen yhteiskunta.

Suomalaisen yhteiskunnan kulttuurista murrosta onkin 2000-luvulla luonnehtinut sekä yhteisnäiskulttuurisen Suomi-kuvan hapertuminen että toisaalta uuden globaaleihin verkostoihin kytkeytyneen ja monikulttuuristuvan Suomen ääriviivojen kartoittaminen. Samalla on tullut tarpeelliseksi purkaa myös sellaisia ajattelutapoja ja kuvastoja, jotka eivät enää kykene selittämään yhteiskunnan nykytilaa ja muutosta.⁷ Vaikka globalisaatio ei itsessään merkitsisi kansallisten perspektiivien tai nationalismien häviämistä, tarkoittaa se kuitenkin sitä, että kansalliset näkökulmat menettävät sekä poliittista painoarvoaan että analyttistä selitysvoimaansa. Esimerkiksi perinteiset kansallisvaltiomallit tai niiden rinnalla vaikuttava kansallinen kertomus eivät enää edusta mielekkäitä viitekehyksiä suomalaisen yhteiskunnan selittämisen kannalta, sillä yhteiskuntaa määrittelevät suhteet rakentuvat aikaisempaa vahvemmin globalisaatioon liittyvien kansainvälisten sekä ylirajaisten suhteiden kautta. Onkin mahdollista ajatella, että kulttuurisen murroksen myötä suomalaisen yhteiskunnan itseymmärrys ei tule tulevaisuudessa perustumaan enää yhtä vahvasti vain kansalliseen identiteettiin, vaan sen lähteet ovat aikaisempaa monimuotoisemmat, rakentuvat monimutkaisemmissa kansainvälisissä ja ylirajaisissa suhteissa ja ovat lopulta entistä vahvemmin sidoksissa globaaliin keskinäisriippuvuuden verkostoon niin taloudellisesti, poliittisesti kuin kulttuurisestikin. Viime

7. Suomalaisten tutkijoiden purkamisen kohteena ovat erityisesti olleet käsitykset yhtenäiskulttuurisesta Suomesta sekä erilaiset kansallisesta ajattelusta juontuvat hahmotustavat, joiden tilalle on etsitty uudenlaisia tapoja ymmärtää monikulttuuristuvaa suomalaista yhteiskuntaa. Esimerkiksi historiatiiteessä on arvosteltu suomalaiseen historiikirjoitukseen sisältyvää metodologista nationalismia eli tutkimuksessa piilevää kansallisen viitekehyksen itseäänselvyyttä ja tapaa tulkita historiaa sekä yhteiskunnallisia ilmiöitä tämän kehyksen lävitse (esim. Kettunen 2008). Sosiologinen tutkimus on puolestaan haastanut perinteisen käsityksen yhteiskunnasta kansallisen kulttuurin rajaamana ja säiliön kaltaisena kokonaisuutena. Tällöin on korostettu sitä, että suomalaisuus ei ole sisäsyntyistä, vaan päinvastoin se on muotoutunut perustavalla tavalla ja jatkuvassa vuorovaikutuksessa toisten kulttuurien kanssa. (Lehtonen, Löytty & Ruuska 2004.) Lisääntyneeseen kulttuuriseen diversiteettiin on puolestaan pyritty tarttumaan esimerkiksi antropologiasta lainatuilla uusilla malleilla, jotka ovat korostaneet niin kansallisten kuin myös etnisen identiteettien olevan luonteeltaan sosio-kulttuurisia konstruktioita (Huttunen 2005). Tämän purkuprojektin yhtenä tuloksena voi pitää esimerkiksi sitä, että suomalaista yhtenäiskulttuuria korostava historiakuva nähdään nyt pikemminkin kansallispoliittisen projektin tuottamana myyttinä kuin historiallisena ”tosiasiana” (Häkkinen & Tervonen 2004) ja että Suomi on aina ollut enemmän tai vähemmän monikulttuurinen maa, jolla on omat historialliset vähemmistönsä (esim. Lehtonen, Löytty & Ruuska 2004; Alasuutari & Ruuska 1998; Huttunen, Löytty & Rastas 2005; Saukkonen 2007).

kädessä suomalaisen yhteiskunnan kulttuurista murrosta voikin ymmärtää yhteydessä eurooppalaiseen kehitykseen, joka kytkeytyy sekä länsimaisen poliittisen ajattelun että siihen liittyvän yhteiskuntateorian paradigmaattiseen muutokseen. Eurooppalainen näkökulma tarjoaa suomalaista yhteiskuntaa koskevalle kulttuurisella murrokselle paitsi laajemman historiallisen kehyksen, myös näköalapaikan, jonka kautta käynnissä olevaa kehitystä voidaan pyrkiä ymmärtämään.

Tässä kulttuurisen murroksen maisemassa seisovat myös Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset, joiden kulttuuriset juuret sijaitsevat niin suomalaisessa maaperässä kuin myös Suomen rajojen ulkopuolella Afrikassa. Koska maamme afrikkalaisperäiset väestöryhmät ovat vielä varsin tuoreita ja monet niiden edustajista vasta aikuistuvia nuoria, heidän yhteiskunnallinen asemansa ja etnisyytensä luonne ovat vasta muovautumassa Suomessa. Jotta tätä prosessia voisi ymmärtää, heidän etnisyyttään sekä siihen liittyvää erilaisuutta on pyrittävä käsittelemään suhteessa suomalaisuuteen ottaen samalla huomioon niin suomalaiselle yhteiskunnalle erityiset historialliset tekijät kuin myös etnisyyteen liittyvät yleiset sosiaalitieteelliset mallit. Koska Afrikka on historiallisesti edustanut tietyn tyyppistä kulttuurista toiseutta sekä eurooppalaisuudelle että laajemmin myös modernille maailmalle, Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisen suomalaisten etnisyyden rakentumiseen kytkeytyy myös rasismiin ja kulttuuriin valtasuhteisiin liittyviä vaikeita kysymyksiä. Viime kädessä on myös muistettava, että heidän etninen erilaisuutensa on lopulta jotakin sellaista, joka tulee muuttamaan käsityksiä niin suomalaisuudesta, kuin myös suomalaisesta yhteiskunnasta.

1.2 Ongelmana etninen erilaisuus

Kun tutkimus koskee etniseltä alkuperältään yhteiskunnallisesti erottuvia ja erilaiseksi määrittyviä ihmisryhmiä, nousevat näiden ihmisryhmien erilaisuutta koskevat kysymykset tärkeiksi määrittelyn kohteiksi. Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etniseen erilaisuuteen liittyvien tekijöiden määrittäminen edustaakin itsessään keskeistä tutkimuksellista ongelmaa, joka vaikuttaa paitsi tutkimuksen lähtökohtien rakentamiseen, myös lopulta siihen, miten tutkimus representoi heidän erilaisuuttaan suhteessa muuhun yhteiskuntaan. Erilaisuuden avaamista tutkimuksellisesti kestäväällä tavalla voi pitää tärkeänä myös sen vuoksi, että sosiaalitieteelliset tutkimukset sekä niiden tarjoama tieto rakentavat osaltaan yhteiskunnallisessa todellisuudessa vaikuttavia diskursseja ja hahmotustapoja (kts. sosiokonstruktivistisista metodologioista esim. Burr 1995). Sen vuoksi on oleellista korostaa, että tutkimuksen käsitellessä Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnistä erilaisuutta, sen tehtävänä ei kuitenkaan ole etnografisen kuvan piirtäminen näiden ihmisryhmien olemuksesta tai heidän suhteestaan suomalaiseen yhteiskuntaan. Päinvastoin, yksi tämän tutkimuksen johtajatuksista on, että etnisellä erilaisuudella ei ole ihmisryhmien alkuperään, biologiaan tai erilaiseksi nähtyyn kulttuuriin kytkeytyvää olemuksellista luonnetta, vaan kulttuuristen eronteiden tuottama se on luonteeltaan sosio-konstruktivistista, minkä vuoksi käsityksiämme etnisestä erilaisuudesta ohjaavat usein niin aikaisempien

sukupolvien perinnöksi jättämät hahmotustavat kuin myös historiallisesti kerrostunut kulttuurinen tieto. Koska Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset ovat osa suomalaista yhteiskuntaa, ja heidän erilaiset identiteettinsä sekä tapansa rakentaa suomalaisuutta muotoilevat oleellisella tavalla myös suomalaista monikulttuurisuutta, heidän etninen erilaisuutensa tulee nähdä pikemminkin uudenaikaisena suomalaisuuden tekijänä kuin perinteisen etnisyytutkimuksen tavoin ihmisyhteisöihin liittyvänä yhteenkuuluvuuden tunteena. Jotta tätä ajatusta voisi tukea tutkimusstrategisilla valinnoilla, on etsittävä sellaisia inklusiivisia tapoja käsitteellistää ja määritellä heidän etnistä erilaisuuttaan, jotka sekä purkavat suomalaisen tutkimuksen kentässä eläviä vanhoja kysymisen tapoja että avaavat tilaa uusille kysymyksille ja niitä seuraaville vastauksille muuttuvassa suomalaisessa maisemassa.

Erilaisuus määrittyy usein suhteessa siihen, minkä ajatellaan olevan ”normaalia”. Sen vuoksi puhe ihmisryhmien erilaisuudesta pitää sisällään normatiivisia oletuksia siitä, ketkä edustavat sosiaaliselta tai kulttuuriselta olemukseltaan ”normaalia” vertailuryhmää. Erilaisuutta määrittävät puhetavat ja käsitykset ovatkin usein yhteydessä olemassaolevaan sosiaaliseen järjestykseen sekä sen valtasuhteisiin. (esim. Lehtonen & Löytty 2003, 7–17.) Tämän tyyppinen dialoginen suhde ”normaalin” ja erilaiseksi määritetyn välillä koskee monin tavoin myös Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten asemaa Suomessa. Suomalaisen valtaväestön näkökulmasta katsottuna heidän etnistä erilaisuuttaan saattaisi olla helppo kuvata esimerkiksi verraten löyhällä puheella ”kulttuurieroista” tai esimerkiksi muilla maahanmuuttokeskustelusta omaksutuilla hahmotustavoilla. Arkiajatteluun perustuvat yleiset käsitykset etnisestä erilaisuudesta edustavat kuitenkin tutkimuksellisesti kestävätkö lähtökohtaa, sillä puhujasta riippuen ne voivat pitää sisällään mitä erilaisimpia erontekemisen tapoja, ja toisaalta taas välittävät usein vain valtaväestön näkemyksiä siitä, mikä on normaalia ja mikä puolestaan määrittyy normatiivisuuden taustaa vasten erilaisuudeksi.⁸ Yhtälailla myös tieteellistä toimintaa edustavat tutkimusteorioiden ja niiden lähestymistavat voivat pitää sisällään näkymättömiä normatiivisia oletuksia, mikä tekee etnisen erilaisuuden lähestymisen haastavaksi myös tutkimuksen näkökulmasta katsottuna. Etnisen erilaisuuden kuvaaminen onkin usein vaikeaa myös sen vuoksi, että sen määrittely tapahtuu olemassaolevassa yhteiskunnallisessa tilanteessa ja tiettyä historiallista perintöä vasten, minkä vuoksi erilaisuudesta kertovat diskurssit ovat usein jo lähtökohtaisesti olemassaolevien sosiaalisten ja kulttuuristen suhteiden kyllästämiä.

Suomalaisella monikulttuurisuustutkimuksen kentällä esimerkiksi maahanmuuttajia ja erilaisten maahanmuuttajaryhmien etnisyyttä on tutkittu verraten paljon antropologiasta omaksuttujen etnisysteorioiden avulla (esim. Liebkind 1988; 1994; 2000; Forsander et al. 2001; Martikainen 2004; 2006;

8. Yksiulotteinen puhe erilaisuudesta kantaa usein mukanaan vahvoja normatiivisia latauksia, minkä vuoksi se ei muodosta tutkimuksellisesti katsoen kestävä lähtökohtaa sellaisten kysymysten ratkaisemiseksi, jotka koskevat etnisten vähemmistöjen luonnetta tai erilaisuutta. Vähemmistöjen etnisyydestä puhuttaessa on nimittäin helppo ajautua sen tyyppiseen hahmotustapaan, jossa erilaisuuden nähdään koskettavan vain etnisiä vähemmistöjä. Kun erilaisiksi määriteltujen ihmisryhmien erityispiirteitä aletaan olemuksellistaa eli pitää niitä näille ryhmille luontaisina tai sisäsyntyisinä ajaututaan lähelle toiseuttamisen mekanismeja (kts. esim. Löytty 2005). Nykyisessä etnisyydentutkimuksessa etnisyyden katsotaankin koskettavan yhtälailla myös yhteiskunnan enemmistöryhmiä, kuten esimerkiksi kantasuomalaisia (Huttunen 2005, 119; Lepola 2000, 328-372).

Oinonen 1999). Tällöin etnisyydellä on perinteisesti viitattu ihmisryhmään, joka omaa yhteisen alkuperän sekä muista poikkeavan kulttuurin, joka erottaa heidät muista ihmisryhmistä. Yhteisen alkuperän luonne voi olla laadultaan hyvinkin kaukaista ja perustua vain uskomukseen, mutta se voi toisaalta olla myös hyvin konkreettista ja tulla ilmi esimerkiksi joka päiväisessä elämässä. (Eriksen 2004, 339–355; Saukkonen 2007, 15–19; Jenkins 1997, 9–15.) Alkuperän lisäksi on usein korostettu myös yhteisesti jaetun kulttuurin merkitystä, jonka on niin ikään katsottu erottavan etnistä ryhmää muista ihmisryhmistä (Jenkins 1997, 13), joskaan tämä ei ole etnisyyden välttämätön tekijä (esim. Saukkonen 2007, 17–18). Etnisiksi määritellyt ryhmät ovatkin perinteisesti nähty ihmisyyhteisöjen psykologista ja kulttuurista luonnetta korostaen yhteisinä, joita määrittelevät yhteinen alkuperä ja kulttuuri sekä näistä juontuva yhteenkuuluvuuden tunne. Suomalaisen monikulttuurisuuden tutkimuksessa nämä perinteiset näkökulmat etnisyyteen ovat osoittautuneet hyödylliseksi pyrittäessä ymmärtämään maahanmuuton myötä maahamme syntyneitä maahanmuuttajaryhmiä.

Perinteisen etnisyydetutkimuksen näkökulmasta katsottuna Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisyyden sekä siihen liittyvän erilaisuuden määrittäminen edustaisi kuitenkin väärää lähtökohtaa, sillä näiden ihmisryhmien heterogeenisyydestä johtuen he eivät muodosta yhtä etnistä ryhmää eivätkä identifioitu yhden etnisen ryhmän jäseniksi, vaan edustavat alkuperänsä puolesta monia eri Afrikan maita. Samanaikaisesti on myös muistettava, että he ovat erilaisesta alkuperästään huolimatta myös suomalaisia, ja että heidän identiteetissään yhdistyvät sekä suomalaiset että afrikkalaiset ainekset. Heidän alkuperäänsä liittyvän erilaisuuden hahmottaminen pelkästään ”suomalaisuuden” ja ”afrikkalaisuuden” käsitteillä olisi kuitenkin varsin keinotekoinen, sillä nämä käsitteet ovat olemukseltaan pikemminkin sosiaalisia ja arjen yhteiskuntaelämään sidottuja kuin tutkimuksellisella tavalla analyttisiä. Etniseen erilaisuuteen ja sen hahmottamiseen liittyvätkin usein tietyn tyyppiset ennalta määräytyneet skeemat, ja saattaisi olla houkuttelevaa nähdä esimerkiksi Afrikkaan liittyvät juuret Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia oleellisesti yhdistävänä etnisenä tekijänä, joka ohjaisi heidän identiteettinsä rakentumista ja integraatiota suomalaiseen yhteiskuntaan. Vaikka Afrikkaan kytkeytyvillä juurilla on itsestäänselvästi merkitystä heidän identiteettinsä kannalta, on kuitenkin todettava, ettei eri lähtömaista saapuneiden afrikkalaisperäisten maahanmuuttajien jälkeläisillä ole yhteiseen alkuperään perustuvaa yhteenkuuluvuuden tunnetta keskenään – ainakaan etnisyyden perinteisessä merkityksessä, jossa yhteenkuuluvuuden tunne ymmärretään ihmisyyhteisöjen kollektiivista käyttäytymistä ohjaavana tekijänä. Vaikka afrikkalaiset juuret yhdistävät esimerkiksi afrikkalaisperäisiä suomalaisia nuoria keskenään, ei ole lainkaan selvää, että Suomessa syntyneinä monikulttuurisina nuorina he kokisivat nimenomaan afrikkalaisuuteen perustuvia yhteenkuuluvuuden tunteita – varsinkaan jos he ovat kasvaneet Suomen afrikkalaisten vähemmistöryhmien ulkopuolella. Onkin todennäköisempää, että suomalaisuuteen kasvaneina he ottavat etäisyyttä vanhempiensa lähtömaiden kulttuureihin ja kokevat ehkä samaistuvansa pikemminkin muihin kaltaisiinsa monikulttuurisiin suomalaisiin nuoriin.

Toisaalta on selvää, ettei Afrikkaan liittyvää alkuperää voi myöskään sulkea pois. Alkuperän merkitys todennäköisesti kasvaa mitä lähempänä yksilö elää Suomen afrikkalaisia vähemmistöryhmiä, kuten esimerkiksi Suomen somalialaisia tai Suomen sudanilaisia. Oman perhetaustansa ansiosta esimerkiksi Suomen afrikkalaisilla nuorilla onkin todennäköisesti ylijäisiä sukulais- ja perhesuhteita sekä muita sosiaalisia verkostoja, jotka ulottuvat Afrikkaan ja vaikuttavat heidän elämässään varsin konkreettisillakin tavoilla. Yksinkertaisten sukulaisuussuhteiden lisäksi Afrikkaan liittyvä alkuperä voi merkitä syvällisemmällä tavalla myös identifioitumista afrikkalaisuuteen tai esimerkiksi afrikkalaisten diasporaan.⁹ Onkin varsin todennäköistä, että ainakin Suomen afrikkalaiset ja ehkä osittain myös afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoretkin tulevat osaltaan rakentamaan omaa etnistä tietoisuuttaan suhteessa afrikkalaisuuteen, eikä voi sanoa, että heidän etninen tai kulttuurinen identiteettinsä määrittäisi ainoastaan suomalaisen kulttuuriyhteisön sisällä. Päinvastoin on uskottavaa ajatella, että heidän etnisyytensä rakentuu moniulotteisessa kentässä, johon kuuluu niin kansallisia ja monikulttuurisia kuin myös ylijäisiä ja diasporaisiksikin määriteltäviä aineksia.

Afrikkaan liittyvän alkuperän lisäksi myös suomalaisesta valtaväestöstä poikkeava ihonväri edustaa Suomen afrikkalaisille ja afrikkalaisperäisille suomalaisille sellaista vaikeasti määriteltävää erillisuuden lähdettä, joka vaikuttaa väistämättä heidän elämässään.¹⁰ Rasismin historiasta johtuen tumma ihonväri on voimakas kulttuurinen symboli, joka erottaa edelleen ihmisryhmiä toisistaan niin globaalilla tasolla kuin myös yksittäisten yhteiskuntien kansallisissa järjestelmissäkin. Juuri ihonvärinsä vuoksi Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset tulevatkin suomalaisuuden maisemassa helposti luokitelluiksi joko afrikkalaisiksi tai maahanmuuttajiksi. Vaikka he ovat syntyneet Suomessa ja ovat sen vuoksi itsestään selvällä tavalla Suomen kansalaisia, he ovat oman ihonvärinsä vuoksi samanaikaisesti myös silminnähden erilaisia ja erottuvat valtaväestöstä etniseksi kuvattavalla tavalla. Halusivat he sitä tai eivät, he eivät voi kätkeä tätä piirrettä itsessään vaan joutuvat neuvottelemaan siitä suhteessa suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttavaan normatiiviseen ”valkoisuuteen”. Tämän vuoksi heidän etniseen erillaisuuteen liittyvät kysymykset koskevattavat väistämättä ”rotuun” ja rodullistamiseen liittyviä tekijöitä.

Sikäli kun suomalaisen yhteiskunnan enemmistö mieltää itsensä rasismin diskursseja seuraten ja ehkä varsin kriittikittömästäkin ”valkoiseksi”, on hyvin todennäköistä että Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten erilainen ihonväri nähdään suomalaisuuden maisemassa paitsi etnisen

9. Afrikkalaisten diaspora viittaa paitsi niihin afrikkalaisperäisiin yhteisöihin, jotka ovat syntyneet historiallisesti transatlanttisen orjakaupan vaikutuksesta, myös muihin afrikkalaisperäisten ihmisten ja heidän jälkeläistensä ryhmiin, jotka ovat syntyneet nykyaikaisten kansainvälisten muuttoliikkeiden myötä eri puolilla maailmaa. Näitä yhteisöjä yhdistävät usein heidän kollektiivisesti jakamansa käsitykset yhteisestä Afrikkaan kytkeytyvästä alkuperästä ja afrikkalaisuudesta. Afrikkalaisten diaspora onkin ennen kaikkea ylijäistä globaalia etnisyyttä, johon liittyy tietoisuus yhteisestä historiasta sekä usein myös tietyn tyyppiset identiteettipoliittiset päämäärät.

10. On syytä huomata, että stereotyyppisten hahmotustapojen vastaisesti Afrikkaan liittyvä alkuperä tai afrikkalaisuus ei aina välttämättä merkitse tummaa ihonväriä, vaan Afrikassa elää myös monia vaaleaihoisia ihmisryhmiä, kuten esimerkiksi Afrikan eurooppalaiset (Afrikassa asuneiden eurooppalaisten jälkeläiset). Tässä tutkimuksessa en tutkimusasetelmaan liittyvistä syistä käsittele vaaleaihoisia Suomen afrikkalaisia, mutta on selvää, että vaaleaihoisen afrikkalaisen etnisyyttä Suomessa hyvin eri tavalla kuin tummaihoisen, mikä kertoo osaltaan myös rasismin merkityksestä etnisyyttä muovaavana tekijänä suomalaisessa yhteiskunnassa.

erilaisuuden lähteenä, mutta ennen kaikkea myös sellaisena biologisesti määräytyvänä tekijänä, joka tekee ihmisryhmistä olemuksellisesti erilaisia ja erottaa niitä toisistaan. Tällöin valtaväestöä tummemman ihonvärin omaavien Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten ajatellaan helposti olevan tietyn tyyppisen ja myötäsyttyiseksi ymmärretyn "rodullisen afrikkalaisuuden" kantajia – syntyperänsä puolesta ainakin puoliksi. Tässä hahmotustavassa on kyse suomalaisuuden maisemassa elävistä rodullistavista näkemisen tavoista, joiden kautta olemme tottuneet merkityksellistämään "meidän ja muiden", "valkoisten ja ei-valkoisten" sekä eri kansojen ja kulttuurien välillä vallitsevia eroja sekä samanaikaisesti uusintamaan niihin liittyviä monia uskomuksia. Juuri rodullistamisen käsite¹¹ sekä suomalaisuuden maisemassa elävät rodullistavat hahmotustavat selittävät sitä, miksi Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nähdään valtaväestön silmissä helposti yhdenmukaisesti "afrikkalaisina" tai jollakin muulla tavoin afrikkalaisuuteen liittyvien ominaisuuksien kantajina. Tämä on haaste niin Suomen afrikkalaisille kuin myös afrikkalaisperäisille suomalaisille, jotka joutuvat jatkuvasti neuvottelemaan oman erilaisuutensa merkityksistä ja yhteenkuuluvuuden ehdoista, silloinkin kun itse mieluusti olisivat vain suomalaisia muiden suomalaisten joukossa. Onkin mahdollista sanoa, että heidän etnisyytensä on Suomessa rasismien ja rodun diskurssien rajaamaa, sillä rasismien historiasta johtuen afrikkalaisuuteen liittyy paljon negatiivisia uskomuksia ja konnotaatioita, ja että rasismien historiasta periytyvät rodun diskurssit ja rodullistavat hahmotustavat muotoilevat oleellisella tavalla Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etniselle erilaisuudelle annettuja merkityksiä suomalaisuuden maisemassa. Vaikka heidän erilaisesta ulkonäöstä ei puhuttaisi eksplisiittisesti rodun diskursseihin viitaten, vanhasta maailmasta periytyvät ajattelu- ja hahmotustavat, kuvastot sekä muut afrikkalaisiin liittyvät uskomukset edustavat sellaista suomalaisuuden maaperään historiallisesti kerrostunutta kulttuurista tietoa, josta valtaväestön suomalaiset ammentavat merkityksiä joko tietoisesti tai tiedostamattaan. Afrikkalaisuuteen liittykin Suomessa varsin vahvoja negatiivisia mielikuvia ja asenteita. Näistä kertoo esimerkiksi EU:n perusoikeusviraston julkaisema etnistä syrjintää koskeva tutkimus (EU-MIDIS 2012), jonka mukaan afrikkalaisperäiset vähemmistöt kokevat Suomessa enemmän etnistä syrjintää ja rasismia verrattuna muiden eurooppalaisten maiden afrikkalaisperäisiin vähemmistöihin. Myös suomalaiset asennetutkimukset (Jaakkola 1999; 2005; 2009; Harinen 2005; Virrankoski 2005; Castaneda et al. 2012) kertovat suomalaisten kielteisistä asenteista afrikkalaisuutta kohtaan.

Ihonväriin ja rasismiin liittyvät kokemukset sekä Afrikkaan liittyvä etninen alkuperä kytkevät Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset yllärajoilla tavalla myös osaksi tiettyjä globaaleja poliittisia liikkeitä, jotka pyrkivät edistämään "rodullista" (etnis-kulttuurista) tasa-arvoa. Esimerkiksi Yhdysvalloissa

11. Rodullistamisessa on kyse kulttuurisista ajattelu- ja hahmotustavoista, joissa todellisille tai oletetuille biologiselle tunnusmerkeille annetaan arvottavia merkityksiä ylläpitäen samalla etnisiä/rasistisia hierarkioita (Miles 1994, 109-114). Tämän päivän maailmassa rodullistamisen prosessi näkyy erityisesti etnisyyden rodullistamisena, minkä vuoksi rotuun perustuvat rasistiset puheet ovat korvautuneet vähitellen kulttuuristen ja etnisen piirteiden erottamiseen perustuvilla diskursseilla (Puuronen 2011, 64-66). Kun kulttuuriin tai etnisyyteen liittyvät erot ymmärretään muuttumattomiksi ja ihmisryhmiä olemuksellisella tavalla asemoiviksi, lähestytään rodullistavaa ajattelua. Kts. myös rodullistamisesta (Rastas 2005, 83-87) ja etnisyyden suhteesta rotuun (Huttunen 2005, 132-135).

niin kutsutut *'black movement'* liikkeet ovat pyrkineet kääntämään ”rotuun” ja afrikkalaisiin juuriin liittyvät negatiiviset ja rasistiset määreet voitoksi tekemällä niistä paitsi positiivisia identiteettejä, myös identiteettipoliittisia työkaluja, joilla on pyritty takaamaan yhdenvertainen ”rodullinen” kohtelu yhteiskunnassa. Tässä kamppailussa juuri ihonvärillä on ollut vahva symbolinen merkitys, mitä kuvastavat esimerkiksi sellaiset *'black'* sanasta johdetut poliittiset käsitteet kuten *'black is beautiful'*, *'black history'* tai *'black power'*. (Hall 1999, 210–218.) Onkin todennäköistä, että myös osa Suomen afrikkalaisista ja afrikkalaisperäisistä suomalaisista oppii näkemään oman valtaväestöstä poikkeavan ihonvärinsä poliittisena tekijänä – esimerkiksi vastustaakseen omaan ihonväriinsä kohdistuvaa syrjintää ja rasismia. Tällöin ihonväristä sekä siihen liittyvästä tietoisuudesta tulee poliittisesti sävyttynyt etninen tekijä, jonka kautta he pyrkivät määrittelemään omaa identiteettiään ja asemaansa suomalaisuuden maisemassa. Samanaikaisesti on kuitenkin muistettava, etteivät kuitenkaan kaikki Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset todennäköisesti tee näin, vaan on myös heitä – kenties osa afrikkalaisperäisistä suomalaista – jotka eivät koe omaa valtaväestöstä poikkeavaa ihonväriään keskeisenä omaa identiteettiään määrittelevänä tekijänä tai kokevat sen sellaisena vain tietyissä tilanteissa.

Alkuperän tai ihonvärin perusteella Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnistä erilaisuutta on siis varsin vaikeaa määritellä yksiselitteisellä tavalla perinteisen etnisyysteorian raameissa. Sikäli kun etnisyyden on usein katsottu rakentuvan esimerkiksi suhteessa kansalliseen järjestykseen ja sen on ajateltu olevan luonteeltaan vähemmistöryhmän yhteisen alkuperän ja kulttuurin sekä niistä juontuvan yhteenkuuluvuuden tunteen määrittelemää yhteisöllisyyttä, poikkeaa Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisyys tästä oleellisella tavalla. Etnisen kirjonsa vuoksi he edustavatkin kenties varsin tyypillisellä tavalla globaalin liikkuvuuden ja kansainvälisten muuttoliikkeiden synnyttämää uutta väestöryhmää, jonka vaikeasti määriteltävä alkuperä ja etnisyyden ylitajainen rakentuminen haastavat tavallisia käsityksiä etnisyydestä (vrt. esim. Vertovec 2009, 53–85; kts. myös diasporiset ryhmät Brah 2007, 97–98). Globaalin liikkuvuuden luonnehtimassa maailmassa perinteiset etnisyyden määritelmät ovatkin menettäneet käyttökelpoisuuttaan, sillä etnisyys on yhä useammin paitsi ihmisryhmien liikkeen ja uusien kontekstien vuoksi verraten uutta ja uudelleentulkittua, myös ylitajaisen suhteiden vuoksi usein aikaisempaa moniulotteisemmin muovautuvaa. Perinteisiä etnisyyden käsityksiä murtaa osaltaan myös se, että aikaisemmista kansallisista kulttuureista poiketen monet eurooppalaiset yhteiskunnat ovat monikulttuuristumassa uusien väestöryhmien muuttaessa niiden väestörakenteita ja kulttuuria (Vertovec 2009, 85–101; Saukkonen 2007, 20–24). Siten myös Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisyyteen liittyvät teoreettiset ongelmat kuvastavat osaltaan sitä, miten perinteisen etnisyyksikäsityksen puitteissa on tullut aikaisempaa vaikeammaksi ymmärtää nykyisten eurooppalaisten yhteiskuntien muutosta sekä tämän muutoksen taustalla etnis-kulttuurisen monimuotoisuuden kasvua.¹²

12. Suomalaiseen tutkimukseen etnisyyden käsite sekä siihen liittyvä teoretisointi saapuivat pääasiassa 1990-luvulla tehtyjen maahanmuutto- ja akkulturaatiotutkimusten vanavedessä. Esimerkiksi suomalaisessa ensimmäisen vaiheen monikulttuurisuustutkimuksessa etnisyyttä lähestyttiin usein luonnollisena ja yhteiskunnallisessa todellisuudessa jo

Vastauksena globaalin ajan uusiin haasteisiin niin kutsutun konstruktivistisen etnisyysteorian parissa on pyritty irrottautumaan etniseen erilaisuuteen liittyvästä essentialismista ja korostettu, ettei etninen erilaisuus ole ihmisryhmän ominaisuus vaan pikemminkin suhde, joka rakentuu aina vuorovaikutuksessa toisiin ryhmiin ja syntyy kun eroavaisuuksia aletaan merkityksellistämään ryhmien välisessä kanssakäymisessä (Barth 1969; Saukkonen 2007, 22; Huttunen 2005, 124–127).¹³ Sosio-konstruktivististen näkemysten tukemana etnisyyden tutkimuksessa onkin siirrytty korostamaan etnisyyden sosiaalista luonnetta: etnisyyss sekä siihen liittyvä erilaisuus syntyvät sosiaalisissa suhteissa ja niiden rakentuminen on usein historian, kulttuurisen merkityksenannon ja valtasuhteiden strukturoimaa (Huttunen 2005, 129; Eriksen 1993, 12).

Etnisyys on ihmisryhmien välistä kulttuurista erontekoa, jonka ainekset eivät ole yhteiskunnallisessa todellisuudessa luonnostaan annettuina, vaan ne pikemminkin tuotetaan niiden sosio-kulttuuristen diskurssien sivutuotteina, joita kyseiset ryhmät tuottavat määritellessään paitsi omaa identiteettiään myös "meidän ja muiden" välisiä eroja. Sen vuoksi myös Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisen erilaisuuden olemuksellinen määrittely joko alkuperään, ihonväriin tai johonkin muuhun yksittäiseen ominaisuuteen viitaten edustaisi tutkimuksellisesti ongelmallista lähtökohtaa. Se jättäisi huomioimatta sen, miten heidän etnisyytensä rakentuu suhteessa suomalaiseen valtaväestöön ja sen identiteettiin. Suomalaisuus sekä siihen liittyvät normatiiviset ja kulttuuriset oletukset, kuin myös sen ottaminen ikään kuin tutkimuksen annettuna lähtökohtana, muodostaakin keskeisellä tavalla Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnistä erilaisuutta koskevan tutkimusstrategisen haasteen.

Jotta tähän tutkimusstrategiseen haasteeseen voisi vastata, on Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etniseen erilaisuuteen liittyviä kysymyksiä tarkasteltava toisesta näkökulmasta. Vaikka heidän etnisyytensä muovautuu niin kansallisissa kuin myös ylijaraisissa ja diasporisissa puitteissa, rakentuu heidän

annettuna ilmiönä, problematisoimatta lainkaan sitä, miten valtaväestöstä poikkeavien ryhmien etninen tai kulttuurinen erilaisuus rakentuu suomalaisen yhteiskunnan kulttuurisessa tilassa. (Puuronen 2006, 46.) Näissä tutkimuksissa etnisyyss toimii lähinnä maahanmuuttajaryhmien ja yhteiskunnan valtaväestön kulttuurisia eroja käsitteellistävänä työkaluna (esim. Forsander 2001; Liebkind 1988; 1994; 2000, kts. myös Allardt & Starck 1981). Tämän vuoksi etnisyyttä teoretisoitiin pitkälti sen perinteisessä merkityksessä: etnisyyss oli samaistumista tiettyyn kulttuuriseen ryhmään, joka on suhteellisen pysyvää, koska yksilö syntyy etniseen ryhmään ja sosiaalistuu sen tavoilla ja arvoille jo varhaisella iällä (vrt. esim. Liebkind 1988; 1994; 2000). Perinteisen etnisyysskäsityksen merkitys suomalaisessa 1990-luvun tutkimuksessa on helppo ymmärtää, sillä vieraiksi koettuja maahanmuuttajia yhdisti nimenomaan heidän kulttuurinen erilaisuutensa. Tämän päivän monikulttuurisessa Suomessa etnisyyden kysymykset ovat kuitenkin paljon monimutkaisemmat, mitä osaltaan ilmentää Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten moniulotteinen etnisyyss.

13. Konstruktivistisen etnisyyss tutkimuksen klassikossa *Ethnic groups and boundaries, the social organization of culture difference* (1969) Barth toteaa, etteivät erilainen kulttuuri tai alkuperä itsessään tuota jonkin ihmisryhmän etnistä erilaisuutta, vaan etnisyyss syntyy aina vuorovaikutuksessa toisiin ryhmiin (ibid., 11). Erilaisuuden liiallinen korostaminen voi johtaa näkemään ryhmät paitsi epähistoriallisesti, myös olemuksellisinä yksikköinä, joiden välisiä suhteita voidaan aina selittää turvautumalla oletettuun erilaisuuteen. (Barth 1969; Jenkins 1997.) Viime kädessä asetelma voi johtaa yksinkertaistavaan käsitykseen etnisyyden luonteesta ja sen vaarana on, että sosiaalisessa järjestyksessä piilevät valtasuhteet ja *status quo* otetaan annettuina (Jenkins 1997, 16; 52–73). Sen vuoksi etnisyyss ja sen sivutuotteena syntynyt sosiaalinen järjestys on alati muuttuvaa ja neuvoteltavissa, mikä tekee etnisyydestä lopulta myös perustavalla tavalla poliittista (Jenkins 1997, 52; Eriksen 2004, 343). Erilaisuudeksi tai äärimmillään vieraudeksi pelkistetty etnisyyss on viime kädessä myös tutkimuksellisesti kestämatön lähtökohta, sillä se rakentuu toiseuttaville ajattelutavoille (vrt. Löytty 2005).

etninen erilaisuutensa kuitenkin oleellisessa tavalla suhteessa suomalaisuuteen, kulttuurisena erontekona suomalaisuuden ja afrikkalaisuuden välillä. Ihonväri tai Afrikkaan liittyvä alkuperä eivät tuota tätä erilaisuutta itsessään, vaan se syntyy ennen kaikkea suhteessa historiallis-diskursiivisesti määrittyvään suomalaisuuteen, joka on rakentunut niin historiankirjoituksen tuottaman kansallisen itseymmärryksen, kuin myös tietyn tyyppisten ”rodullisten” representaatioiden varaan. Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisyydeksi määrittyvä erilaisuus tulee esille erityisen selvästi, kun heitä katsotaan sellaisia suomalaisuutta määrittäviä kulttuurisia kuvastoja vasten, joita sävyttävät yhtenäiskulttuuriin, suomalaisten pohjoiseen alkuperään tai vaaleaan ihonväriin liittyvät oletukset sekä niihin liittyvät rodulliset konnotaatiot. Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etniseen erilaisuuteen liittyvän ongelman ydin piilee siinä, että *heidän perinteisistä suomalaisuuden kategorioista ja rodullisista kuvastoista poikkeava suomalaisuutensa* herättää kysymyksiä, jotka koskevat paitsi suomalaiseen kulttuuriyhteisöön kuulumisen mahdollisuuksia, myös suomalaisuuteen liittyviä uudelleentulkittamisen tapoja perinteisesti kansallisesti yhtenäiseksi ymmärretyssä yhteiskunnassa. Tätä ongelmaa syventää osaltaan myös se, että heidän etnistä erilaisuuttaan sekä suhdettaan suomalaisuuteen tulkitaan väistämättä sellaista historiakuvausta vasten, jossa elää varsin vahvana käsitys suomalaisten kansallisesta ja etnisestä yhtenäisyydestä, ja jonka puitteissa suomalaisen yhteiskunnan etnis-kulttuuriset kysymykset ovat usein nähty ikään kuin jo ratkaistuin. Vaikka 2000-luvun kulttuurisen murroksen myötä tätä yhtenäiskulttuurin sävyttämää historiakuvausta on myös paljon purettu, purkutyötä on tehty pääasiassa vain tieteiden parissa ja valtaväestön käsityksiä suomalaisesta identiteetistä voi pitää vielä toistaiseksi varsin muuttumattomina.

Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisyyteen liittyvät ongelmat kuvastavat myös laajemmalla tavalla sitä, miten etnisyyden tutkimukseen sisältyviä lähtöoletuksia ovat usein rajanneet tietyt keskenään samankaltaiset hahmotustavat, kutsuttiin niitä sitten metodologisesta nationalismista juontuviksi virhetulkinnoiksi, kansallisiksi hahmotustavoiksi tai vain etnisyyden tutkimuksen perinteisiksi lähtökohdiksi. Niiden vuoksi etnis-kulttuurista erilaisuutta on usein lähestytty kansallisvaltion yhtenäisyyttä koskevana ongelmana problematisoimatta ensinkään hahmotustavan taustalla vaikuttavaa kansallista järjestystä (Wimmer & Schiller 2003; kts. myös asioiden kansallisesta järjestyksestä Malkki 1995; 2012). Siksi tutkimuksessa on harvemmin sitouduttu perustavalla tavalla ajatukseen vastaanottavan yhteiskunnan kulttuurisesta muutoksesta, vaikka se edustaakin akkulturaatioteoriaan liittyvää keskeistä oletusta. Suomen afrikkalaisiin ja afrikkalaisperäisiin suomalaisiin liittyvä tutkimuksellinen kärki kytkeytyykin enemmän suomalaisen yhteiskunnan ja suomalaisuuden historialliseen muutokseen eikä niinkään etnisiin asenteisiin tai toisen sukupolven menestymiseen yhteiskunnan instituutioissa. Sen vuoksi heidän etnisyyttään sekä siihen liittyvää erilaisuuttaan koskevat kysymykset on käännettävä ylösalaisin ja kysyttävä pikemminkin sitä, miten historiallisesti tiettyjen kansallisten kuvastojen ja valtakertomusten varaan rakentunut suomalaisuus sopeutuu paitsi heidän, myös muiden monikulttuurista sukupolvea edustavien suomalaisten etniseen erilaisuuteen. Siten Suomen afrikkalaisiin ja afrikkalaisperäisiin suomalaisiin liittyvää tutkimusongelmaa ei tule konstruoida perinteisessä kansallisessa kehityksessä esitettävänä ”integraatio-ongelmana” tai etnisesti

määrityksenä ”vieraana esineenä” suomalaisessa maaperässä, vaan kyse on pikemminkin suomalaisuuteen liittyvien perinteisten kategorioiden ja ajattelutapojen ahtaista raameista aikaisempaa avoimemmassa maailmassa, jossa erilaiset etnis-kulttuuriset ryhmät muuttavat aiemmin kansallisiksi ymmärrettyjen yhteiskuntien kulttuuria ja itseymmärrystä myös muualla Euroopassa. Tutkimusstrategisena valintana Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisyyteen liittyvät teoreettiset ongelmat tuleekin nähdä osana laajempaa eurooppalaista kontekstia, johon kuuluvat myös suomalaisen yhteiskunnan kulttuurinen murros sekä siihen liittyvät perinteisten kategorioiden hitaat hapertumisprosessit.

Ottaen huomioon 2000-luvun suomalaisen yhteiskunnan kulttuurisen murroksen on tutkimusstrategisesti myös hyödyllistä myöntää, ettei niin Suomen afrikkalaisten tai afrikkalaisperäisten suomalaisten yhteiskunnallista asemaa ja siihen liittyviä etnisiä kysymyksiä ei vielä tunneta. 1990-luvun alussa Suomeen saapuneiden afrikkalaisperäisten maahanmuuttajien Suomessa syntyneet jälkeläiset alkavat vasta nyt aikuistua, siirtyä työelämään ja perustaa perheitä. Johtuen näiden ihmisryhmien vielä verraten nuoresta iästä, heidän yhteiskunnallinen asema sekä siihen liittyvät erilaiset etniset identiteetit eivät ole vielä kehittyneet siinä määrin, että voisimme sanoa niistä jotain yleistävää. Varmaa kuitenkin on, että heidän etnisyytensä tulee saamaan monia erilaisia muotoja, johtuen jo pelkästään siitä, että he edustavat Afrikkaan liittyvältä alkuperältään monia eri maita. Toistaiseksi esimerkiksi julkisuudessa esiintyneet yksittäiset afrikkalaisperäiset henkilöt ovat ilmaisseet omaa erilaista alkuperäänsä lähinnä eksotiikan kautta, mutta 2010-luvulta lähtien on alkanut näkyä merkkejä myös siitä, että niin Suomen afrikkalaiset kuin myös afrikkalaisperäiset suomalaiset ovat alkaneet antaa omalle etniselle erilaisuudelleen aikaisempaa vahvempia identiteettipoliittisia merkityksiä.¹⁴

Lopulta on myös hyvä muistaa, että muodostaessaan yhteiskunnallisesti erottuvia ryhmiä Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset tulevat tulevaisuudessa muuttamaan myös sitä, miten suomalaisuus ja suomalainen monikulttuurisuus ymmärretään. Se, millä tavalla he uudelleentulkitsevat suomalaista kulttuuria ja muuttavat suomalaista yhteiskuntaa, riippuu oleellisesti siitä, miten heidän erilaiset alkuperänsä sekä niihin kytkeytyvät kertomukset otetaan vastaan: kuinka ne asettuvat muuttuvan yhteiskunnan uudenlaisiin kategorioihin, sosiaaliin hierarkioihin ja etnis-kulttuuriseen järjestykseen. Tämä prosessi ei tapahdu historiattomassa tilassa, vaan he neuvottelevat omasta yhteiskunnallisesta asemastaan sekä siihen liittyvistä erilaisuuden kysymyksistä tilanteessa, jota määrittelevät paitsi suomalaisen yhteiskunnan muuttuva itseymmärrys, myös sen sosio-poliittiset olosuhteet sekä historialliseen muistiin kerrostunut kulttuurinen tieto. Vaikka tällä tavoin tapahtuva suomalaisuuden ja afrikkalaisuuden

14. Esimerkiksi sellaiset aikaisemmin 1990-luvulla julkisuudessa esiintyneet Suomen afrikkalaiset kuten Lola Wallinkoski tai Wilson Kirwa ovat esittäneet omat afrikkalaiset juurensa joko eksotiikan kautta tai jättäneet yksinkertaisesti alleviivaamatta niiden merkitystä liikaa. Toisaalta sukujuuriltaan kenialaistaustainen kansanedustaja Jani Toivola on puolestaan vahvemmin nostanut esiin ihonväriin ja rasismiin liittyviä kysymyksiä jo ammattinsakin puolesta. 2000-luvulta lähtien on julkisuudessa kuitenkin nähty uudenlaisia esiintymistapoja, kun esimerkiksi James Nikander (taiteilijanimeltään Musta Barbaari) on rakentanut omaa julkisuuskuvaansa rap-musiikin kautta ”black movement” hengessä. Myös rap-muusikko Deogracias Masomi (taitelijanimeltään Gracias) on pohtinut musiikin kautta oman afrikkalaisuutensa identiteettipoliittisia merkityksiä sekä oman suomalaisuutensa suhdetta globaaliin maailmankulttuuriin.

kohtaaminen vaikuttaa ensinäkemältä historiallisesti ainutlaatuiselta tilanteelta, ovat suomalaisuus ja afrikkalaisuus kohdanneet jo aikaisemmin osana vanhaa maailmaa. Tällä kertaa vanhan maailman kertomuksia haastavat kuitenkin uudet tarinat, jotka syntyvät kun moderni afrikkalaisuus kohtaa suomalaisuuden kulttuuriseen tietoisuuteen kerrostuneen kansallisen tradition.

1.3 Vanhoja ja uusia historioita

Kun etnisyyden muotoutumista tarkastellaan yhteiskunnallisena ilmiönä, siihen liittyvät kehityskulut ovat usein sekä historiallisia että kulttuurisia prosesseja. Uusiin ympäristöihin sopeutuvat ihmisryhmät hahmottavat itsensä uudelleen uudessa yhteiskunnallisessa ympäristössä, pyrkivät määrittelemään oman kollektiivisen identiteettinsä suhteessa toisiin ryhmiin ja lopulta kiinnittyvät tämän dialogisen prosessin kautta yhteiskunnan kulttuuriin, sosiaaliin ja poliittisiin rakenteisiin. Vaikka Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisyyden monitulkintaisuutta sekä siihen liittyviä kirjavia lähteitä on edellä käsitelty teoreettisten käsitteiden kautta, ei pelkän teorian kautta tavoiteta kuitenkaan niitä historiallisesti ja kulttuurisesti erityisiä suhteita, jotka osaltaan ohjaavat heidän etnisyytensä muodostumista suomalaisessa yhteiskunnassa. Etnisyys liittyy aina kiinteällä tavalla ihmisryhmien historiaan ja kulttuuriin eikä sen muotoutumiseen liittyviä prosesseja voida ymmärtää ottamatta huomioon näitä näkökulmia (diasporisten ryhmien historiallisesta tarkastelusta esim. Brah 2007).

Koska Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset neuvottelevat omasta etnisestä erilaisuudestaan suomalaisuuden etnisessä maisemassa, tätä neuvottelutyötä määrittelevät paitsi suomalaisen yhteiskunnan itseymmärrys ja sosio-poliittiset olosuhteet, myös sen historialliseen muistiin kerrostunut kulttuurinen tieto. Kuten edellä on jo käynyt ilmi, heidän etninen erilaisuutensa muotoutuu suomalaisuuden maisemassa, johon liittyvät niin suomalaisuutta koskevat kulttuuriset kuvastot, kuin myös niiden historiallisiin kerrostumiin liittyvät rodulliset käsitykset. Etnisyyden historiallista ja kulttuurista luonnetta korostaen onkin hyödyllistä ajatella, että heidän etnisyytensä muotoutuminen suomalaisessa yhteiskunnassa on erilaisten kulttuuristen aineiden kohtaamista. Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten identiteetit sekä niihin liittyvä etninen erilaisuus muotoutuvat, kun suomalaista yhteiskuntaa määrittävä kansallinen kertomus ja suomalainen maailmankuva kohtaavat moderniin afrikkalaisuuteen liittyviä heterogeenisiä identiteettejä, diasporisia historioita sekä muita suomalaisuudelle aiemmin vieraita kulttuurisia aineksia. Vaikka tämä kohtaaminen saattaa ensisilmäyksellä vaikuttaa historiallisesti ainutlaatuiselta, suomalaisuus ja afrikkalaisuus ovat kohdanneet jo aikaisemmin tavalla, joka määrittelee Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisyyttä tämän päivän monikulttuuristuvassa Suomessa. Jotta tätä historian määrittämää suhdetta voisi ymmärtää tämän päivän suomalaisessa maisemassa, sen tarkastelu on aloitettava vanhasta maailmasta, jonka valtakertomukset perustuivat uskomuksiin kansojen ja kulttuurien välillä vallitsevasta perustavasta eriarvoisuudesta.

Länsimaisessa maailmankuvassa Afrikkaa ja afrikkalaisia koskevat käsitykset ovat olleet lähes aina "rodullisten" ennakkoluulojen, rasismin sekä muiden eriarvoistavien hahmotustapojen määrittämiä. Historiallisesti katsoen länsimaisen kulttuurin Afrikkaa koskevat käsitykset syntyivät suurelta osin osana eurooppalaisen kolonialismin aikakautta, minkä vuoksi mielikuvia afrikkalaisista ovat ohjanneet rasismin diskurssit sekä muut rasistisiksi luonnehdittavat pseudotieteelliset opit (Rastas & Löytty 2011, 23–27; Isaksson & Jokisalo 2005, 92–121). Onkin mahdollista sanoa, että 1800-luvun eurooppalaista maailmankuvaa luonnehti siirtomaavalloille ideologisesti tärkeä "eriarvoisuuden paradigma", jonka puitteissa afrikkalaisten kohtalona oli toimia paitsi kulttuurisena toisena eurooppalaisten omille ihmis- ja historiakäsityksille, myös ilmentää "rodullista alemmuutta" suhteessa muuhun ihmiskuntaan (Jokisalo & Simola 2010, 50). Tästä eriarvoisuuden historiasta johtuen afrikkalaisperäiset väestöryhmät eivät ole useinkaan voineet määritellä itse omaa identiteettiään, vaan länsimaisten valtakertomusten sekä kolonialismin historian varjossa heidän etnisyytensä on ollut tietyn etnis-kulttuurisen toiseuden ja rodullisten diskurssien rajaamaa – niin globaalissa kulttuurissa kuin usein myös yksittäisten yhteiskuntien kansallisissa järjestelmissäkin. Onkin selvää, että myös tänä päivänä afrikkalaisperäisten väestöryhmien mahdollisuuksiin neuvotella ja rakentaa omaa identiteettiään eri maissa vaikuttavat hyvin yksityiskohtaisella tavalla Afrikkaan ja afrikkalaisuuteen liittyvät mielikuvat.

Vaikka tämän päivän globaaliin maailmanjärjestykseen kuuluu oleellisella tavalla ajatus kansojen ja kulttuurien yhdenvertaisuudesta ja itsemääräämisoikeudesta, monikulttuuristuminen on nostanut monissa Euroopan maissa esiin niiden koloniaaliseen menneisyyteen liittyviä aineksia sekä kulttuurisen tasa-arvon puutteeseen liittyvää kritiikkiä (Saukkonen 2007, 24–27). Suomea on usein pidetty ulkopuolisena tämän kaltaisille keskusteluille, ja suomalaisessa maailmankuvassa eläkin varsin annettuna käsitys, jonka mukaan suomalaisten suhde Afrikkaan on muihin Euroopan maihin verrattuna neutraalimpi, sillä toisin kuin eurooppalaiset suurvallat, Suomi ei osallistunut kolonialismin projektiin. Vaikka oman yhteiskuntamme kehityshistoria poikkeaaakin eurooppalaisista suurvalloista, ei Suomi kuitenkaan ole poikkeus, vaan yhteiskunnan monikulttuuristuminen, uusiin väestöryhmiin liittyvät kysymykset sekä suomalaisuuden kulttuurinen murros siivilöivät esiin myös omasta historiastamme sellaisia aineksia, jotka vaikuttavat Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnisyyden muotoutumiseen 2000-luvun Suomessa.

On totta, ettei suomalaisilla historiallisesti katsoen ole ollut laajamittaisia yhteyksiä Afrikkaan eikä Suomen suhdetta eurooppalaiseen kolonialismiin voi pitää yksiselitteisesti vain osallistuvana. Siitä huolimatta kolonialismille ominaiset rodulliset uskomukset sekä käsitykset kansojen ja kulttuurien perustavanlaatuisesta biologisesta eriarvoisuudesta vaikuttivat myös suomalaisten maailmankuvassa itsestään selvänä tapana ymmärtää maailmaa, ja on uskottavaa ajatella, että suomalaisten tieto Afrikasta on muotoutunut osana eurooppalaisen kolonialismin historiaa. (Löytty & Rastas 2011, 27–31.) Suomalaisten eriarvoistavat käsitykset Afrikasta ilmenevät esimerkiksi erilaisten menneisyyden tekstien kautta, joissa afrikkalaisia kuvattiin usein halventavin sanankääntein. 1900-luvun alkupuolella suomalaisissa matka- ja

tietokirjoissa sekä oppikirjoissa ja lehtiteksteissä olikin tavallista kuvata afrikkalaisia kolonialismin tuottamia esitystapoja noudattaen (Rastas 2007, 126–129; Kaartinen 2004). Kolonialismin tuottamissa kuvastoissa rodullisesti merkityt afrikkalaiset esitettiin tyypillisesti lapsenkaltaisina, petollisina ja henkisiltä kyvyiltään vähäisempinä ihmisinä (Hall 1999, 139–222), mikä heijastui myös suomalaisten Afrikka-kuvaan (Kaartinen 2004) ja määritti perustavammalla tavalla suomalaisten käsityksiä Afrikasta (Rastas & Löytty 2011; kts. myös Rastas 2007).

Vaikka menneisyydestä on mahdollista löytää monia yksittäisiä esimerkkejä suomalaisten ylemmydentuntoisesta suhtautumisesta afrikkalaisiin, on Afrikalla ollut kuitenkin myös perustavampi merkitys suomalaisessa maailmankuvassa. Rakentaessaan omaa kansallista identiteettiään sekä sitä määrittäviä suomalaisuuden kuvastoja, suomalaiset turvautuivat monien muiden eurooppalaisten maiden tavoin ihmisyhteisöjen ja kansojen rodullista eriarvoisuutta korostaviin rasismien diskursseihin (Kemiläinen 1993; Jokisalo 2010). Onkin mahdollista ajatella, että osana kansakunnan rakentamisprojektia Afrikkaa koskevien rasististen representaatioiden tehtävänä on ollut paitsi oman kansallisen yhteenkuuluvuuden perusteleminen, myös kansakunnan luonteen ja erityisesti sen eurooppalaisuuden sekä siihen liittyvän "rodullisen valkoisuuden" ilmaiseminen erilaisuuden osoittamisen kautta (Jokisalo 2010b, 52–53). Omaksumalla rodun kieliopin suomalaiset pyrkivät vakiinnuttamaan oman vielä epävarman identiteettinsä Euroopan eriarvoisuudelle perustuvassa järjestelmässä tavalla, joka on jättänyt jälkensä myös kansalliseen muistiimme (kts. esim. Ruuska 2004; Jokisalo 2010c). Siten rasististen diskurssien merkitsemällä Afrikalla on ollut yksittäisiä historiallisia anekdootteja merkittävämpi rooli suomalaisten maailmankuvassa eikä suomalaisen kansallis-poliittisen projektin ideologista yhteyttä eurooppalaisen kolonialismin valtakertomuksiin voida kieltää.

Ottaen huomioon tämän menneisyydessä tapahtuneen identiteettityön merkityksen suomalaisuutta rakennettaessa, on mahdollista ajatella, että tietyn tyyppiset rasistiset ja rodullistavat käsitykset Afrikasta ovat kerrostuneet historiallisella tavalla paitsi kansalliseen itseymmärrykseen, myös osaksi suomalaista maailmankuvaa, jonka luonne ja ääriveriiva rajaavat sitä, miten suomalaiset ymmärtävät sekä itseään että afrikkalaisia. Käsitykset afrikkalaisten alemmuudesta ovatkin vaikuttaneet suomalaisessa maailmankuvassa varsin pitkään, ja esimerkiksi vielä 1970-luvulla suomalaisten arkeen kuuluivat monenkirjavat afrikkalaisia esineellistävät ja halventavat puhe- ja ajattelutavat, jotka ilmenivät rodullisia representaatioita hyödyntävinä lastenlauluina, peleinä, leikkeinä sekä erilaisina kaupallisina tuotteina (Kaartinen 2004, 11–19; vrt. myös nk. "tavararasismi" Hall 1999, 161–165). Samankaltaisia ajattelutapoja välittivät myös kouluopetuksessa käytetyt oppikirjat, jotka kuvasivat afrikkalaisia usein halveksivaan sävyyn käyttäen hyväksi rotuajatteluun viittaavia sanavalintoja (Paasi 1998, 237). Osaltaan lienee suomalaisten mielikuvia kurjuuden vaivaamasta Afrikasta vahvistanut myös 1980-luvun Live Aid-kampanja, jolla kerättiin apua Etiopian nälänhädästä kärsineille, ja joka on ollut todennäköisesti yksi eniten katsotuista tv-lähetyksistä koko globaalin median aikakaudella (Jones 2005).

Saavuttaessa nykyaikaan muodostaa somalipakolaisten saapuminen Suomeen 1990-luvulla keskeisen historiallisen maamerkin suomalaisten Afrikka-suhteessa ja edustaa samalla suomalaisen yhteiskunnan ensimmäistä laajamittaista kulttuurista kohtaamista afrikkalaisuuden kanssa.¹⁵ Aikaisemmin etäisiksi koetut afrikkalaiset saapuivat Suomeen Somalian sisällissotaa pakenevina pakolaisina yllättäen paitsi viranomaiset, myös tavalliset kansalaiset. Vaikka 1990-luvun julkisessa keskustelussa oli sopimatonta suhtautua somalipakolaisiin ilmirasistisesti esimerkiksi rodullistavia puhetapoja käyttäen, asennoituivat suomalaiset heihin silti hyvin kielteisesti ja ennakkoluuloisesti, mikä on vaikuttanut vahvasti erityisesti suomalaisen somaliyhteisön asemaan Suomessa. (Aden 2009.) Tänä päivänä Suomessa afrikkalaisia kohtaan koettuja asenteita voi kuvata edelleen varsin negatiivisiksi. Osaltaan niistä kertovat esimerkiksi Euroopan Unionin perusoikeusviraston tekemä tutkimus etnisten vähemmistöjen kokemasta syrjinnästä ja rasismista (EU-MIDIS 2012) sekä suomalaisten omat asennetutkimukset, jotka kertovat suomalaisten negatiivisista asenteista afrikkalaisia kohtaan (Jaakkola 2009; 2005; 1999; Virrankoski 2005; Harinen 2005; Kts. myös Castaneda et all. 2012). Rasististen hahmotustapojen pysyvyydestä kertoo esimerkiksi myös se, että Suomessa kiisteltiin vielä 2000-luvun alussa afrikkalaisia kuvaavan n-sanan¹⁶ halventavista ja rasistisista merkityksistä (Rastas 2007).

Tarkastelemalla Suomen ja Afrikan välillä vallinnutta historiallista suhdetta sekä siihen liittyviä eriarvoisuuden jännitteitä, on selvää, että Suomen afrikkalaisiin ja afrikkalaisperäisiin suomalaisiin liittyvän etnisen erilaisuuden merkityksiä on muotoiltu jo kauan ennen näiden väestöryhmien varsinaista syntymistä 2000-luvulla. Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset voikin nähdä suomalaisessa yhteiskunnassa diskursiivisesti määrittyvinä ryhminä, joiden etnisyyteen liittyvät erilaisuuden merkitykset rakentuvat paitsi suhteessa kansallista identiteettiä määrittäviin suomalaisuuden kuvastoihin, myös sellaisiin rodullistaviin hahmotustapoihin ja kulttuurisen toiseuden kuvastoihin, jotka vaikuttavat globaalissa maailmankulttuurissa. Näiden valtakurssien puristuksissa heidän etnisyytensä muotoutumiseen liittyy sekä kulttuuriin valtasuhteisiin että rasismiin ja eriarvoisuuteen kytkeytyviä haasteita, jotka ovat sidoksissa vanhan maailman hahmotustapoihin ja tietoon. Niitä edustavat niin kolonialistiset käsitykset Afrikasta ja ihmisryhmien välisestä eriarvoisuudesta, kuin myös kansallisen identiteetin juuriin kiinnittyneet

15. On kuitenkin syytä huomauttaa, että satunnaisesti afrikkalaisia on tavattu Suomessa jo paljon aikaisemmin 1800-luvun puolelta lähtien. Nämä kohtaamiset ovat kuitenkin olleet siinä mielessä vähäisiä, ettei suomalaisen yhteiskunnan ole tarvinnut arvioida kriittisesti omaa suhtautumista Afrikkaan ja afrikkalaisiin. Suhteita Afrikkaan ja afrikkalaisiin on täytynyt uudelleenarvioida ja kehittää toden teolla vasta 2000-luvun monikulttuuristumisen myötä, vaikka esimerkiksi kehitysyhteistyön kautta yhteyksiä Afrikkaan pyrittiinkin luomaan jo 1980-luvulta lähtien osana kylmän sodan maailmaa.

16. ”N-sana” viittaa rasistisessa rodun diskurssissa syntyneeseen ja afrikkalaisia halventavaan käsitteeseen ”neekeri”. Koska tämä käsite on yksi afrikkalaisia rodullistavien diskurssien avaintermistä ja uusintaa niin kielellisellä kuin myös kulttuurisella tasolla rasismia, pitäydyn käyttämästä tätä sanaa osana tieteellistä tekstiä. Eriarvoistavia ja rasismiin kytkeytyviä ajattelutapoja tulisi pyrkiä purkamaan hylkäämällä sellaisia käsitteitä ja konsepteja, kuten esimerkiksi ”rotu”, joiden todenperäisyys on jo aikaa sitten osoitettu paikkansa pitämättömäksi (Esim. Puuronen 2011, 48-51; kts. myös Rastas 2005, 79-83). Koska n-sana ilmentää afrikkalaisten alemmuutta suhteessa muuhun ihmiskuntaan, se on itsestään selvällä tavalla myös vanhan maailman käsite, joka joutaisi rasistisen luonteensa vuoksi heitettäväksi historian roskakoriin. Rasismia uusintavien käsitteiden purkamisesta kts. myös Rastas 2007, 119-120; Puuronen 2011, 49.

suomalaisuuden kuvastot sekä muut vanhalle maailmalle ominaiset erontekemisen tavat ja eriarvoisuuden lähteet.

Ihmisten ja kulttuurien liike luovat kuitenkin uusia historioita, jotka haastavat vanhaan maailmaan liittyviä rajoja ja tietämisen tapoja. Uusien historioiden käsitteellä haluan kuvata Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten luomia uusia identiteettejä, uudenlaista suomalaisuutta sekä niihin liittyviä kokemisen tapoja ja kertomuksia, jotka toimivat yhteiskunnallisen ja kulttuurisen muutoksen tekijöinä kun ne kohtaavat suomalaisuutta määrittävät kansalliset kertomukset ja perinteiset kategoriat. Rakentaessaan omaa yhteiskunnallista identiteettiään he yhdistelevät niin kansallisia kuin myös diasporisia kertomuksia moniaineksiseksi kudelmaksi, kokevat ja elävät niitä uudelleen, uusintaen ja muuntaen niin suomalaisuutta kuin afrikkalaisuuttakin uusiin muotoihin. Rikkoessaan omalla olemassaolollaan niin suomalaisuuden kuin myös afrikkalaisuuden kulttuurisia kategorioita he haastavat samalla myös omaan etniseen erilaisuuteensa liittyviä valtarakenteita ja hahmottamisen tapoja (vrt. hybridisten identiteettien rakenteita purkavasta luonteesta esim. Hall 1990, 235–237). Siten Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset luovat oman olemassaolonsa ja toimintansa kautta tilaa uusille suomalaisuuden kertomuksille 2000-luvun monikulttuurisessa Suomessa.

Uusiin historioihin liittyvää uudelleen kertomisen mahdollisuutta voi kuvata tarkemmin esimerkiksi jälkikolonialisesta teoriasta lainatulla hybridisyyden käsitteellä (Bhabha 1994; hybridisyyden käsitteestä suomeksi kts. Huddart 2007, 67–70). Yksinkertaisimmillaan hybridisyys viittaa kulttuurien sekoittuneisuuteen sekä toisaalta siihen, etteivät mitkään kulttuuriset kategoriat ja identiteetit, kuten esimerkiksi suomalaisuus tai afrikkalaisuus, ole itsessään puhtaita, irrallisia tai selvärajaisia kokonaisuuksia, vaan aina dialogisen historiallisen prosessin synnyttämiä sosio-kulttuurisia konstruktioita (Huddart 2007, 67). Hybridisyyden käsitteen kautta tulkittuna Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten voi katsoa edustavan suomalaisessa yhteiskunnassa sellaisia väestöryhmiä, jotka elävät kulttuuristen rakenteiden välissä (*'in-between cultures'*, Bhabha 1994) ja ovat sen vuoksi tärkeässä asemassa luotaessa uusia kertomuksia, jotka määrittävät 2000-luvun monikulttuurista Suomea. Vaikka tämä tieteen kielellä ”hybridiseksi” kuvattu suomalaisuus voi vaikuttaa vielä tänä päivänä jokseenkin marginaaliselta tai vain vähemmistöjä koskevalta ilmiöltä, saattaa se kulttuurisen murroksen myötä merkitä alati lisääntyville suomalaisille monikulttuurisille väestöryhmille heidän oman sukupolvensa avainkokemusta ja siten määrittää suomalaisuuden kulttuurista muutosta myös tulevaisuudessa. Erilaisten identiteettien ja historioiden sekoittuminen tarjoaakin perustan paitsi suomalaisen kulttuurin luonnolliselle kehitykselle, myös sellaiselle muutokselle, jonka myötä tietty kansallisen tradition määrittämä suomalaisuus, sellaisena kuin esimerkiksi sotien jälkeiset sukupolvet sen kokivat, siirtyy hitaasti osaksi menneisyyttä.

Sikäli kun hybridisen sekoittumisen tuloksena syntyy uudenlaista suomalaisuutta, koskee olennainen kysymys sitä, miten Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten uudelleen tulkitsema suomalaisuus sekä siihen liittyvät erilaiset etniset identiteetit saavat tilaa perinteisesti yhtenäiskulttuuriseksi

ymmärretyssä Suomessa. Vaikka uusilla historioilla on kyky haastaa vanhan maailman kertomukset, uudet ja vanhat tarinat eivät kohtaa tyhjässä tai historiattomassa tilassa, vaan monin tavoin keskeneräisessä maailmassa, jota määrittävät paitsi kolonialismin perintöä edustavat ihonvärin ja etnisyyden valtahierarkiat, myös kansallisissa kulttuureissa vaikuttava vanha kulttuurinen tieto. Olemassaolevat rakenteet, olivat ne sitten globaalista kulttuurista omaksuttuja etnis-kulttuurisia hierarkioita tai kansallisiin kulttuureihin kerrostuneita vanhoja tietämisen tapoja, nostavat esiin ja legitimoivat toisten ryhmien kertomuksia samalla, kun ne puolestaan työntävät toisia marginaaliin. Historia osoittaakin, että niiden yhteisöjen ja ryhmien identiteetit, joiden kertomukset eivät mahdu olemassaoleviin poliittisis-kulttuurisiin rakenteisiin, ovat usein tulleet toisten kertomiksi ja lopulta myös toiseuden määrittämiksi vallitsevassa valtajärjestyksessä (kts. esim. Wolf 1982; Spivak 1987).

Kysymys siitä, kuka kertoo, millä sanoilla ja kenen tarinoita, liittyy lopulta niin enemmistöä edustavan valtaväestön hallitsevaan asemaan suomalaisessa yhteiskunnassa, kuin myös suomalaisen identiteetin rooliin yhteiskunnallisen järjestyksen tuottajana. Suomalainen identiteetti ei määrittele vain suomalaisen kulttuuriyhteisön luonnetta tai sen tapoja hyväksyä tai hylätä etnis-kulttuurista erilaisuutta, vaan on mahdollista ajatella, että samanaikaisesti se myös ohjaa syvällisellä tavalla suomalaisen yhteiskunnan kulttuurista kehitystä. Koska se muotoilee esimerkiksi valtaväestön itseymmärrystä ja sen yhteisesti jakamaa käsitystä suomalaisuudesta, sitä voi tietyin edellytyksin pitää myös suomalaista yhteiskuntaa hallitsevana kulttuurisena kertomuksena, joka vaikuttaa esimerkiksi siihen, millä tavoin yhteiskunta kehittyy, kenen kertomuksena sitä pidetään ja keiden äänet pääsevät esille osana tätä kehitystä. (Vrt. kansalliset kertomukset hallitsevana kertomuksina Krijn 2011.) Vaikka Suomi on monikulttuuristumisen myötä muuttunut aikaisempaa avoimemmaksi eikä niin sanottua valtaväestöäkään voi yksilotteisella tavalla pitää enää yhtenäisenä joukkona, muotoilevat suomalaiseen identiteettiin kerrostuneet kulttuurisen tiedon rakenteet sekä niihin liittyvät etniset hierarkiat suomalaisuuden maisemaa sellaisin tavoin, että ne vaativat myös erilaisia vähemmistöjä sopeutumaan tiettyyn kulttuuriseen järjestykseen. Onkin uskottavaa ajatella, että etnisen nationalismen perintö sekä suomalaisten historiallisesti omaksumat Afrikka-käsitykset määrittävät osaltaan sitä, miten suomalainen kulttuuri nimeää ja jäsentää Suomen afrikkalaisiin ja afrikkalaisperäisiin suomalaisiin liittyvää kirjavaa etnistä erilaisuutta. Koska valtaväestön itseymmärrys ja sen yhteisesti jakama kulttuurinen tieto ovat yleisesti ottaen sidoksissa perinteisiin kansallisiin hahmotustapoihin, ne aiheuttavat todennäköisesti myös eräänlaista kulttuurista kitkaa, kun uudet ja vanhat suomalaisuuden kertomukset kohtaavat 2000-luvun monikulttuurisessa Suomessa. Monikulttuuristumisen näkökulmasta katsottuna suomalaisen yhteiskunnan yhteisesti omaksumaa kulttuurista tietoa ja sen luonnetta voikin pitää yhteiskunnallisena rakennetekijänä, joka muotoilee hyväksyttävän etnisyyden kanavia suomalaisessa maisemassa ja ohjaa siten osaltaan myös väestöryhmien välisten suhteiden kehitystä.¹⁷

17. Vaikka kulttuurisen tiedon käsitteellä on usein tavattu viitata suppeassa mielessä kieleen, kertomuksiin sekä muihin kulttuurivälitteisiin tietämisen tapoihin (esim. Amin & Cohedent 2004, 3), voi sitä antropologisesta näkökulmasta katsottuna pitää myös yhteiskunnan sosiaalista ja kulttuurista järjestystä organisoivana rakennetekijänä.

Onkin varsin todennäköistä, että yhtenäiskulttuuriseksi koetussa suomalaisessa maisemassa Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten kertomukset ja identiteetit koetaan vaikeina samaistumiskohteina ja niitä saattaa määrittää valtaväestön silmissä tietty kulttuurinen toiseus. Koska näihin kertomuksiin voi suomalaisuuden näkökulmasta liittyä monia verraten tuntemattomia tekijöitä, kuten esimerkiksi pakolaisuutta, islamia tai perinteisistä yhteenkuuluvuuden verkostoista poikkeavaa etnisyyttä, ne saattavat nostaa esiin myös tietyn tyyppisiä poliittisia skeemoja ja hankaumia. Toisaalta suomalainen yhteiskunta on monikulttuuristumisen myötä myös aikaisempaa avoimempi niin etnis-kulttuuriselle kuin myös vaikkapa uskonnolliselle erilaisuudelle, eikä erilaiselle etniselle alkuperällä anneta enää yhtä vahvaa merkitystä kuin aikaisemmin. Vaikka Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset saattavatkin tietyn edellytyksin sulautua monikulttuurisen yhteiskunnan kirjajaan elämään, saatetaan heidän erilainen suomalaisuutensa kohdata instituutioiden tasolla edelleen sellaisella tavalla, joka alleviivaa heidän vierauttaan suomalaisessa yhteiskunnassa. Esimerkiksi yhteiskunnan instituutioiden tukemaan kansalliseen muistiin verrattuna Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten uudet tarinat sekä niihin liittyvät diasporiset kertomukset voivat näyttää paitsi hajanaisilta ja heikoilta, myös tietyllä tapaa toisarvoisilta – viranomaisten silmin kenties epäluotettaviltakin (vrt. esim. Förbom 2014, 85–101). Koska suomalaisen yhteiskunnan instituutiot, niiden lainomaiset tehtävät, toiminta ja julkisivut ilmentävät jo pelkästään historiallisista syistä omaa kansallista ajatteluamme, voi uusien historioiden hyväksyminen olla vaikeaa suomalaisessa maisemassa. Onkin varsin todennäköistä, että ne nähdään Suomessa aluksi vain kulttuurisen toiseuden merkityksessä, esimerkiksi maahanmuuton tai globaalin kehityspolitiikan diskursseihin puettuina. Samalla jää huomaamatta, että näihin kertomuksiin liittyvät kokemukset ja uudenlaiset yhteenkuuluvuuden verkostot ovat myös uusia suomalaisuuden tarinoita, jotka versoavat 2000-luvun Suomen monikulttuurisesta maaperästä.

Monikulttuurisen yhteiskuntateorian näkökulmasta katsottuna on tietysti selvää, että Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia yhdistävät kokemukset ja kertomukset tulisi omaksua osaksi yhteiskunnan omakuvaa ja kansallista kertomusta jo pelkästään sen vuoksi, että he ovat Suomessa syntyneitä Suomen kansalaisia ja siten myös suomalaisen kulttuuriyhteisön jäseniä. Sikäli kun heidän hybridinen suomalaisuutensa on kuitenkin edelleen vaikea puheenaihe Suomessa, on mahdollista kritisoida myös sitä, ettei kansallisessa kertomuksessa näytä olevan aidosti tilaa ja tahtoa suomalaisuuden erilaisille tulkinnoille.¹⁸

Siten kulttuurisessa tiedossa kyse ei ole pelkästään uskomuksista tai asenteista, vaan sitä voi kuvata eräänlaisena rakenteellisena matriisina, jonka puitteissa yhteiskunta organisoi kohtaamaan erilaisuutta. Yhteiskunnallisen järjestyksen kannalta kulttuurisen tiedon tarjoamat viitekehykset, sosiaalisen tiedon lähteet sekä muut kulttuuriset repertuaarit ovat paitsi ”meitä ja muita” koskevan tiedon lähteitä, myös oleellisella tavalla rakenteita, joihin nojaten ihmisryhmät rakentavat omia kollektiivisia identiteettejään, erottuvat toisistaan ja kiinnittyvät yhteiskuntaan.

18. Vaikka kulttuurisen monimuotoisuuden tukeminen sekä erilaiset multikulturalistiset hankkeet ovat saaneet Suomessa paljon tukea esimerkiksi valtiovaltalta, eivät hybridiset käsitykset suomalaisuudesta ole edelleenkaan helppo puheenaihe Suomessa. Kansallisessa identiteetissä näkyy vahvana etnisen nationalismin traditio, jonka vuoksi vain tietyn tyyppiset ihmiset koetaan aidoksi suomalaisiksi. Vaikka uudet vähemmistöt ovat päässeet mukaan kansakunnan kuvaan monissa eri tilanteissa, ilmentävät he näissä kuvastoissa usein, esimerkiksi erilaisen ihonvärin tai ulkonäkönsä kautta, pikemminkin etnistä erilaisuutta kuin suomalaisuuden aitoa monimuotoistumista ja kulttuurista hybridisaatiota.

Se, millä tavoin Suomen afrikkalaisten monenkirjaville historioille annetaan tilaa kansallisessa kertomuksessa, onkin paitsi heidän identiteettiään, myös monikulttuurisen Suomen luonnetta koskeva poliittinen kysymys. Koska suomalaisuuden suhdetta Afrikkaan ja afrikkalaisuuteen on menneisyydessä määrittänyt rodullisen eriarvoisuuden kielioppi, piilee tämän kysymyksen terävä kärki siinä, muodostuuko Suomen afrikkalaisille ja afrikkalaisperäisille suomalaisille heidän ihonvärin ja etnisen alkuperänsä vuoksi alistainen suhde paitsi suomalaisen yhteiskunnan "valkoiseksi" nimettyyn enemmistöön, myös laajemmin ymmärrettynä kansalliseen identiteettiin (vrt. ryhmäsuhteiden muodostumisesta ja hallitsevista diskursseista yleisesti Jørgensen & Phillips 2002, 43–45). Kyse on pitkälti paitsi valtaväestön poliittisesta tahdosta, myös siitä ymmärretäänkö suomalaisuus kehittyvänä kulttuurisena konstruktiona ja miten etniseen alkuperään liittyvää erilaisuutta nimitään ja jäsennetään suomalaisen kulttuurin kautta. Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten tulevaisuuden kannalta onkin ensiarvoisen tärkeää se, miten heidän identiteettinsä paikantuu kansakunnan rakenteessa sen erilaisten diskurssien kautta ja minkälaisen aseman he saavat suomalaisen yhteiskunnan omakuvassa.

Viime kädessä edellä esitetyt kysymykset kytkeytyvät kansallisen identiteetin uusintamiseen. Koska niin kansalliset kuin etnisetkin identiteetit sekä muut kulttuurisesti määräytyvät ideat itsestä tarvitsevat syntyäkseen jotakin vierasta ja erilaista josta erottautua, ne rakentuvat aina perustavalla tavalla suhteessa muihin ryhmiin ja ovat tulosta kulttuurisesta eronteosta (Esim. Barth 1969; Eriksen 1993, 12). Sen vuoksi etnisillä identiteeteillä sekä niiden erilaisuutta ylläpitävillä argumenteilla ja kulttuurisella tiedolla on esitetty olevan myös tietty poliittinen funktio yhteiskunnassa, joka liittyy valtaväestön itseymmärryksen ja kansallisen identiteetin uusintamiseen (Eriksen 1993, 111–113): valtaväestö tarvitsee oman identiteettinsä lähteeksi jotakin vierasta josta erottautua ja siten myös nationalistisesti sävyttynyt puhe ”meistä suomalaisista” on aina puhetta sekä itsestä että muista, joista pyritään erottautumaan.¹⁹ Sikäli kun länsimaaisessa maailmassa ja monissa eurooppalaissa yhteiskunnissa etnisiä vähemmistöjä määrittävät toiseuden diskurssit perustuvat monin tavoin kolonialismin muovaamaan kulttuuriseen tietoon sekä sen hyödyntämiseen niin kansallisia omakuvia kuin laajemmin ottaen myös länsimaista identiteettiä uusinnettaessa, on ilmeisenä riskinä myös Suomessa se, että Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten identiteetit typistyvät pelkästään valtaväestön ”yhteistä alkuperää” korostavaksi etniseksi erilaisuudeksi, jota hahmotetaan kolonialismin tuottamien valtakurssien kautta. Tällöin heidän erilainen suomalaisuutensa pelkistyy puheeksi ihonväristä, uskonnosta, huiveista, amerikan afrikkalaisesta kulttuurista

Suomalaisuutta kuvataankin edelleen monin paikoin nationalistisen perinteen kautta esimerkiksi kieleen tai etniseen alkuperään viitaten ja monien kuvastojen taustalla piilevät vanhat mielikuvat yhtenäiskulttuurisesta Suomesta. (esim. Saukkonen 2013, 142–145.)

19. Tämä negaation tarve kansallista omakuvaa artikuloimassa selittää osaltaan myös sitä, miksi valtaväestön ja vähemmistöjen välillä vallitsee usein valtasuhde. Vaikka valtaväestö tarvitsee oman identiteettinsä määrittelemiseksi muita, se ei useinkaan suostu tunnustamaan vähemmistöjen erilaisuutta niiden omilla ehdoilla tai avaamaan oman identiteettinsä fiktiivisiä kerroksia, vaan pyrkii itse hallitsemaan kulttuuristen merkitysten vaihdantaan perustuvaa merkitystaloutta. Hallitsemalla erilaisuudelle annettuja kulttuurisia merkityksiä valtaväestö hallitsee myös identiteettien välillä vallitsevia suhteita. Siten etnisyyden diskurssit toimivat usein erontekemisen ja neuvottelun välineinä, joihin liittyy monitasoista tunnustamisen tai sen eväämisen politiikkaa.

ja kaikesta siitä, mitä valtaväestö käyttää kulttuurisen eronteon aineksina rakentaessaan suomalaista identiteettiä. Riski ei kosketa yksinkertaisesti vain nationalismin ohjaamia ajattelutapoja, vaan myös monikulttuuristen diskurssien kautta Suomen afrikkalaisten etninen alkuperä on mahdollista nähdä esimerkiksi "kulttuurisena rikkautena" tavalla, joka muistuttaa valtaväestön yhtenäisyyttä heijastavaa etnistä peiliä. Siten myös monikulttuuriseksi julistautuvan Suomen harjoittama monikulttuurisuus voi olla luonteeltaan pinnallista ja kulttuurisen monimuotoisuuden mosaiikkimaiseen hahmottamiseen ohjaavaa (vrt. Huttunen, Löytty & Rastas 2005, 25–28).

On selvää, etteivät vanhan maailman hahmotustavoille perustuvat erontekemisen tavat tarjoa rakentavia lähtökohtia vastavuoroiselle tunnustamisen politiikalle (vrt. Taylor 1994) tai suomalaisen monikulttuurisuuden kehitykselle. Vaikka suomalainen yhteiskunta on 2000-luvulla monikulttuuristunut huomattavalla tavalla, afrikkalaisperäiset väestöryhmät rakentavat omia erilaisia identiteettejään kuitenkin vielä monin tavoin suomalaisuuden varjossa sekä erilaisten valtdiskurssien puristuksissa. Sen vuoksi on pelkästään realistista olettaa, etteivät he erilaisina vähemmistöinä kykene ainakaan välittömästi tai millään kokonaisvaltaisella tavalla haastamaan suomalaisen yhteiskunnan hallitsevia kertomuksia tai valtaväestön etnistä nationalismia – eikä hybridisten identiteettien kirjokaan ole kaikista niihin liittyvistä emansipatorisista odotuksista huolimatta rajaton.²⁰ Onkin varsin todennäköistä etteivät kaikki tunnusta Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten suomalaisuutta eikä heidän erilaista alkuperäänsä aina hyväksyttyä suomalaisessa etnisessä maisemassa – riippumatta siitä, kuinka vahvasti he kokisivat itsensä suomalaisiksi. Koska ristiriitoja aiheuttavat niin rasistisesti sävyttyneet stereotypiat kuin myös ahtaasti määritelty suomalaisuuskin, saattavat suomalaisuus ja afrikkalaisuus alkaa näyttäytyä toisilleen ikään kuin vastakkaisina ja kilpailevina vaihtoehtoina. Tämän tyyppistä negatiiville perustuvaa asetelmaa pohjustavat niin vanhaan maailmaan liittyvät hahmottamisen tavat kuin myös se, että yleisesti ottaen toisen sukupolven monikulttuuriset nuoret kokevat usein joutuvansa valitsemaan vanhempiansa lähtömaan kulttuurin ja uuden kulttuurisen ympäristönsä välillä.

Onkin varsin todennäköistä, että suomalainen monikulttuurisuus tulee muotoutumaan pikemminkin erilaisten poliittisten pyrkimysten ristiriitaisena kompromissina kuin oppikirjamaisena ideaalina, ja että suhde suomalaisuuteen sekä sitä määrittävään etniseen nationalismiin tulee jakamaan erityisesti Suomen afrikkalaisia väestöryhmiä. Monista erilaisista taustatekijöistä johtuen osa Suomen afrikkalaisista kykenee todennäköisesti löytämään positiivisia siteitä suomalaisuuteen mieltäen itsensä paitsi suomalaisiksi, mutta säilyttäen samalla myös arvostuksen omaa etnistä alkuperäänsä kohtaan. Heidän yhteiskunnallinen

20. Sikäli kun hybridisyys sekä siihen liittyvät kulttuuriset välitilat (engl. *'liminal spaces'*) on tavattu nähdä jonakin, jotka kykenevät kumoamaan perinteisiä kategorioita, niihin on liitetty usein myös tietyn tyyppisiä emansipatorisia odotuksia. Erilaisista yllärajoista kulttuurisista lähteistä identiteettinsä rakentavan ryhmän on esimerkiksi ajateltu vapautuvan perinteisten kansallisten ryhmäidentiteettien puristuksesta ja tarjoavan perustan kulttuurin muutokselle. (Esim. Bhabha 1994; Werbner 1997.) Vaikka esimerkiksi monikulttuurisiin nuoriin liittyvä tutkimus antaa joitakin viitteitä vähemmistöjen valtaväestöä suuremmasta monikulttuurisesta kompetenssista (Harinen & Ronkainen 2010, 283–287), ovat hybridiset identiteetit paitsi mahdollisuuksien kirjoiltaan usein varsin rajattuja olemassaolevissa sosiaalipoliittisissa suhteissa, myös viime kädessä vain teoreettisia tavalla, joille vain harvoin löytyy yhtymäpintaa ihmisryhmien omien käsitysten kanssa (May et. al. 2004, 10–13).

identiteettinsä voi olla aiemmin kuvatulla tavalla hybridistä tai jotakin sellaista, joka kiinnittyy jälkimodernin yhteiskunnan verkostoihin paremmin kuin perinteiseen kansalliseen maaperään. Monikulttuurisen kompetenssin avulla he myös kykenevät ylittämään ihonväriin ja etnisyyteen liittyviä rajoja, ja oleellista on, että omasta Afrikkaan liittyvästä alkuperästään huolimatta heidät opitaan näkemään ja hyväksymään suomalaisina suomalaisessa maisemassa. Toisaalta taas on yhtäläillä todennäköistä, etteivät kaikki Suomen afrikkalaiset onnistu kiinnittymään suomalaisuuteen yhtä mielekkäällä tavalla. Osa heistä voi etäännyä suomalaisesta kulttuuriyhteisöstä, esimerkiksi eräänlaisena vastareaktiona sille, että tiedostavat suomalaisuuteen liittyvien normatiivisten tekijöiden ja valtakertomusten kaventavan heille mahdollisten identiteettien ja elämänpolkujen kirjoa suomalaisuuden maisemassa. Tällöin he saattavat kiinnittyä vahvemmin sellaisiin tekijöihin, jotka toimivat heitä suomalaisuudesta erottavina tekijöinä, ja korostaa omaa erilaisuuttaan esimerkiksi diasporisten tai uskonnollisten tekijöiden kautta.

Suomalaisen yhteiskunnan kokonaiskuvan kannalta onkin todennäköistä, etteivät Suomen afrikkalaisiin ja afrikkalaisperäisiin suomalaisiin liittyvät uudet tarinat merkitse vain hybridisaatiota tai suomalaisuuden uusiutumista, vaan ne ilmentävät omalta osaltaan laajempaa 2000-luvulla tapahtuvaa suomalaisen maiseman pirstoutumista erilaisiin kansallisiin, etnis-kulttuurisiin ja uskonnollisiin ryhmiin, jotka suhtautuvat vaihtelevin tavoin perinteiseen valtaväestön ilmaisemaan suomalaisuuteen. Kulttuurisen murroksen myötä myös se sosio-kulttuurinen tila, jota on perinteisen kansallisen järjestyksen näkökulmasta totuttu pitämään kaikkia suomalaisia yhdistävänä tekijänä, joutuu muutoksen tilaan, kun sen luonteesta ja rajoista joudutaan neuvottelemaan suhteessa uusiin väestöryhmiin. Onkin selvää, etteivät ihmisryhmien väliset erot tai erilaisuudelle annetut merkitykset ole katoamassa mihinkään monikulttuurisuuteen liittyvästä emansipatorisesta puheesta huolimatta, sillä myös monikulttuuriset sukupolvet rakentavat kulttuurisia eronteon mekanismeja, joita saattavat motivoida tavalla tai toisella sidokset vanhan maailman historiallisiin rakenteisiin (pyrittiin omaa identiteettiä etsimään sitten vanhoja rakenteita purkamalla tai niitä myötäelämällä). Suomalaisen yhteiskunnan kulttuurista murrosta voikin kuvata sellaisena prosessina, jossa toisaalta puretaan vanhaan maailmaan liittyviä sosio-kulttuurisia tiloja, hahmotustapoja ja hierarkioita, mutta samanaikaisesti uudenlaiset yhteenkuuluvuuden tavat ja erottautumisen tarpeet kasvavat yhteiskunnan väestöpohjan monimuotoistuesssa. Tämä kehitys merkitsee myös etnis-kulttuurisen monimuotoisuuden sekä uusien historioiden tuomista suomalaisuuden piiriin sellaisella tavalla, ettei suomalainen identiteetti voi enää tulevaisuudessa perustua vain kansalliseen kertomukseen, vaan kulttuurisen murroksen myötä suomalaisen yhteiskunnan tulee saavuttaa myös toisenlaisia identifikaation muotoja.

On kuitenkin hyvä muistaa, etteivät ihmisryhmien yhteenkuuluvuuteen liittyvät universaalit tekijät muutu miksikään, vaikka suomalaisuuden tekijät muuttuvatkin kulttuurisen murroksen seurauksesta. Myös tulevat ryhmäidentiteetit, olivat ne sitten kansallisia tai etnisiä, tulevat olemaan sosio-konstruktivistien luonteensa vuoksi kuvitteellisia (Anderson 1983) ja rakentumaan dialogisessa suhteessa "meidän ja muiden" välillä (Eriksen 1993). Siten erilaisuuden merkityksiin tulee aina liittymään kulttuurista erontekoa, joka koskee ihmisryhmien yhteenkuuluvuutta sekä toisaalta tarvetta rajata tätä yhteenkuuluvuuden kehää. Tällä

tavoin asetettuna ei suomalaisen yhteiskunnan kulttuurinen murroskaan kuulosta niin dramaattiselta katkokselta yhteiskunnan historiassa, vaan edustaa pikemminkin jatkumoa, jossa suomalaisuutta sekä siihen liittyviä yhteenkuuluvuuden periaatteita on aina jouduttu sovittamaan paitsi maailman, myös yhteiskunnan itsensä muutokseen. Näyttääkin siltä, että jatkossa suomalaisuutta ja sen kertomusta on sovitettava aikaisempaa monimuotoisempaan etnis-kulttuuriseen maisemaan.

Näitä uusia kertomuksia, jotka tulevat tulevaisuudessa määrittämään suomalaisuutta ja suomalaista maailmankuvaa, rakennetaan jo tänä päivänä monissa suomalaisissa kouluissa. Missä määrin ne perustuvat vanhoihin ajattelutapoihin ja millä tavoin niiden kautta pyritään avaamaan uusia polkuja suomalaisuuden maisemaan, ovat viime kädessä kysymyksiä, jotka liittyvät tiedon tuottamisen perusteisiin. Tämän tyyppistä näkökulmaa edustaa esimerkiksi kysymys siitä, miten monikulttuuristuvan Suomen uudenlaiset tiedon tarpeet ymmärretään kouluopetuksessa. Millä tavoin uusien väestöryhmien identiteetit ja tarinat huomioidaan opetustavoitteissa? Sekä toisaalta, miten suomalaisuutta itseään sekä sen historiallisia sidoksia uudelleen kirjoitetaan paitsi suhteessa muuttuvaan maailmaan, myös muuttuvaan suomalaiseen etniseen maisemaan? Näiden ja monien muiden kysymysten vuoksi on tärkeää kiinnittää huomiota siihen, minkälaisen kulttuurisen tiedon varassa ja minkälaisiin maailmankuvallisiin rakenteisiin nojaten huomisen kertomuksia rakennetaan tämän päivän kouluopetuksessa.

Tässä tutkimuksessa pyrin tarkastelemaan suomalaisen kouluopetuksen kulttuurisen tiedon luonnetta sellaisena kuin välittyy tiettyjen oppikirjojen kautta. Miten Afrikka ja afrikkalaisuus näyttäytyvät kansallisessa katseessa 2000-luvulla ei ole ainoa, mutta se on kuitenkin yksi tärkeä kysymys Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten kannalta, jotka pyrkivät hahmottamaan omaan etniseen alkuperäänsä liittyvän erilaisuuden merkityksiä suomalaisuuden maisemassa. Suomalaisen yhteiskunnan itseymmärrys suhteessa Afrikkaan sekä laajemmin ottaen Afrikkaa määrittävän kulttuurisen tiedon luonne ovat kiistatta yhteydessä siihen, minkälaisessa etnisessä maisemassa Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret rakentavat yhteiskunnallista identiteettiään sekä omia sidoksiaan suomalaisuuteen. Tutkimuksen seuraavassa jaksossa esittelen tutkimuksen aineistona toimivat oppikirjat, joiden kautta pyrin käsittelemään näitä kysymyksiä. Samalla pohdin aineistoon liittyviä metodologisia valintoja sekä tutkimusasetelmaan sisältyviä rajoitteita ja eettisiä ongelmia. Kun tutkimukseen liittyvät monet rajoitteet ovat huolella perattu, siirryn lopulta tutkimuksen varsinaisessa analyysikappaleessa käsittelemään suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tiedon luonnetta ja sen merkityksiä Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten kannalta.

2. Aineiston esittely sekä metodologisia valintoja ja tutkimuseettisiä kysymyksiä

Tässä tutkimuksessa valittu lähestymistapa suomalaisen yhteiskunnan Afrikka-tietoon muodostuu sekä suomalaisissa kouluissa käytettyjen oppikirjojen että niitä lukevien Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten kautta. Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret tarjoavat oppikirjojen Afrikka-tietoon mielekkään näkökulman, sillä etnisistä juuristaan johtuen he joutuvat käsittelemään paitsi omaa suhdettaan Afrikkaan ja afrikkalaisuuteen, myös oman etnisyytensä merkityksiä Suomessa, ja tarvitsevat sen vuoksi Afrikkaan liittyvää tietoa eri tavalla kuin esimerkiksi koululuokissa enemmistöä edustavat tavalliset suomalaiset nuoret. Onkin mahdollista sanoa, että Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret sekä heidän tiedon tarpeensa tarjoavat Afrikka-tietoa ja -representaatioita koskeville tutkimuksille uudenlaisen kontekstin, joka on yhteydessä suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumiseen. Aiheen lähestymistä heidän kauttaan voi pitää mielekkään myös sen vuoksi, että yhdessä monien muiden monikulttuuristen nuorten kanssa he edustavat suomalaisen yhteiskunnan kulttuurista murrosta ja monet monikulttuurisuuteen liittyvät kysymykset konkretisoituvat paremmin katsottaessa asioita heidän näkökulmastaan käsin (vrt. esim. Lähteenmaa 2000).

Tässä luvun käsittelen aluksi Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten etniseen identiteettiin liittyviä tiedon tarpeita ja sitä, minkälaisena tiedon lähteenä suomalaisia lukion oppikirjojen voi pitää heidän näkökulmastaan käsin. Samalla esittelen tarkemmin myös tutkimuksen aineistona toimivat oppikirjat. Kun tutkimuksen aineistona toimivat oppikirjat ovat ensimmäisessä alaluvussa esitelty, käsittelen toisessa alaluvussa lyhyesti tutkimuksen metodologisia lähtökohtia eli kriittistä kulttuurintutkimusta ja diskurssianalyysiä. Tutkimuksen tekoon on liittynyt myös tiettyjä tutkimuseettisiä haasteita, jotka ovat koskeneet sitä, millä tavoin minun tulisi nimetä tutkimukseni kohdejoukkoa. Pohdin näitä haasteita metodologisten kysymysten jälkeen ja pyrin luvun kolmannessa alaluvussa paitsi perustelemaan omia valintojani, myös osoittamaan niihin sisältyviä rajoituksia. Lopulta myös tutkijan asema ja se, että en itse kuulu vähemmistöryhmään, jota tutkimukseni kautta lähestyn, on aiheuttanut paljon pohdintaa. Viimeisessä alaluvussa pohdinkin näitä ongelmia ja pyrin tekemään näkyväksi joitakin sellaisia rajoituksia, joita oma asemani valtaväestöä edustavana tutkijana on tässä tutkimuksessa tuottanut.

2.1 Monimuotoistuvat tiedontarpeet oppikirjatutkimuksen uutena kontekstina

Omaan etniseen alkuperäänsä liittyvistä tekijöistä johtuen Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret sekä heidän tiedon tarpeensa muodostavat varsin mielekkään kontekstin niin oppikirja-analyysin kuin myös laajemmin suomalaisen Afrikka-tiedon kannalta. Afrikkaan liittyvän alkuperänsä

vuoksi he joutuvat etsimään omaan identiteettinsä ja etnisyytensä merkityksiä suomalaisuuden maisemassa eri tavoin kuin esimerkiksi valtaväestön nuoret. Koska identiteettiin liittyvissä kysymyksissä on yleisesti ottaen kyse paitsi omalle olemassaololle vakaan merkityksen löytämisestä, myös yhteisöön kiinnittymisestä, täytyy yksilön kyetä löytämään yhteisesti jaettuja kokemuksia ja kulttuurisia merkityksiä, jotta yhteenkuuluvuuden tunne sekä arvostus omaa identiteettiä kohtaan voisivat syntyä. Vähemmistöihin kuuluville nuorille tämä voi olla haastava prosessi, sillä vähemmistöasemansa vuoksi he jakavat jo lähtökohtaisesti erilaiset kokemukset kuin muu enemmistöyhteiskunta ja joutuvat sen vuoksi käsittelemään myös omaan identiteettiin liittyviä erilaisuuden kokemuksia. Vähemmistöasemaan liittyvien haasteiden vuoksi identiteetin etsintä voi olla hyvinkin kiihkeää, sillä polulla eheään identiteettiin kohdataan väistämättä sellaisia ongelmia ja turhautumia, joiden jakaminen muiden kanssa ei ole helppoa. Erityisesti diasporisissa vähemmistöryhmissä identiteetin etsintään liittyy usein myös tietyn tyyppinen alkuperän ja autenttisuuden kaipuu, mikä on ymmärrettävissä paitsi tarpeena löytää eheä identiteetti diasporisessa välitilassa, myös vähemmistöryhmille ominaisena tapana suojella omaa identiteettiään ja historiaan suhteessa heitä ympäröivään yhteiskuntaan.

Vaikka Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret rakentavat Suomessa syntyneinä Suomen kansalaisina omaa identiteettiään monin tavoin suomalaisen kulttuurin tarjoamista aineksista, voi tähän prosessiin liittyä myös edellä mainittuja ja diasporisiksi kuvattavia piirteitä. Koska kyse on omaan alkuperään liittyvien merkitysten ymmärtämisestä, on tämän etsinnän keskiössä ”Afrikka”, sillä juuri Afrikka antaa nimen niille vaikeasti hahmotettaville erilaisuuden tunteille, joiden lähteenä toimivat valtaväestöstä poikkeava ihonväri ja alkuperä. Onkin uskottavaa olettaa, että he ovat kiinnostuneita omasta Afrikkaan liittyvästä alkuperästään jo pelkästään siksi, että omaa menneisyyttä koskeva tieto muodostaa yleisesti ottaen kenelle tahansa tärkeän omaa identiteettiä koskevan tiedon lähteen. Sen lisäksi Afrikka voi kiinnostaa Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia nuoria myös suuremmin diasporisessa merkityksessä, jolloin siihen saattaa liittyä myös tietyn tyyppisiä emansipatorisia haaveita. Toisaalta Afrikkaan voi kytkeytyä myös negatiivisia ja turhautumiseen liittyviä tunteita, sillä ”Afrikka” luonnehtii monin tavoin myös niitä luokittelevia katseita, joita he joutuvat kokemaan edustaessaan silminnähden erilaista vähemmistöä Suomessa. Olivat he omassa sydämessään kuinka suomalaisia tahansa, saatetaan heidät silti nähdä suomalaisessa maisemassa ulkomaalaisina tai afrikkalaisina. Tämän tyyppisistä haasteista johtuen Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret joutuvat väistämättä käsittelemään omaa suhdettaan Afrikkaan, sillä ”Afrikka” heidän kasvoillaan ja ihollaan muistuttaa heitä jatkuvasti heidän erilaisesta suhteestaan muihin suomalaisiin. Sen vuoksi heidän on myös väistämättä ratkaistava suhteensa Afrikkaan ja kenties myös ”etsittävä” sitä, jotta omaa identiteettiä koskevat kysymykset voisivat selkeytyä. Omista verkostoista ja ulkopuolisten antaman tuen määrästä riippuen tämä etsintä voi olla osalle heistä kuitenkin varsin mutkatonta, kun taas toisille se voi olla vaikeakin prosessi, joka jatkuu pitkälle aikuisikään asti.

Riippumatta siitä, minkälaisen henkilökohtaisen suhteen Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret lopulta rakentavat Afrikkaan omassa elämässään, on selvää, että Afrikkaan ja afrikkalaisuuteen liittyvät tekijät edustavat heille tärkeää omaan identiteettiin liittyvää tekijää. Kouluopetuksen näkökulmasta katsottuna kyse on myös tärkeästä tiedon tuotantoon liittyvästä kysymyksestä, sillä monikulttuuristuvassa yhteiskunnassa koulun tulisi tarjota vähemmistöryhmille monipuolisesti sellaisia tietoja ja taitoja sekä muita kulttuurisia aineksia, jotka tukevat heidän oman yhteiskunnallisen ja kulttuurisen identiteettinsä rakentamista. Omaa alkuperää ja menneisyyttä koskeva tiedon välittäminen muodostaa oleellisen osan koulujärjestelmän sosiaalisuuteen liittyvästä tehtävästä ja jos kansallinen kertomus edustaa tämän tyyppistä kulttuurisen tiedon lähdettä valtaväestön nuorille, ei vähemmistöille ole useinkaan tarjolla omaa alkuperää ja menneisyyttä koskevaa tietoa samassa määrin. Valta- ja vähemmistöryhmien välisiin suhteisiin liittyvistä valta-asemista johtuen tarjottu tieto voi myös olla luonteeltaan kiistanalaista ja ylläpitää esimerkiksi yksipuolisesti vain valtaväestön näkemyksiä ja historiakäsityksiä (esim. Virta 2008, 51–53). Laajempaan suomalaisen yhteiskunnan kulttuurista murrosta koskevaan kontekstiin siirrettynä kyse on myös siitä, millä tavoin afrikkalaisperäisten väestöryhmien uudet identiteetit ja tarinat saavat tilaa osana suomalaista yhteiskuntaa ja sen kulttuuria. Kouluopetuksen kautta välitettävään Afrikka-tietoon ja sen luonteeseen kytkeytyy siis monia eri kysymyksiä, jotka koskevat paitsi Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten etnisyyden muovautumista, myös suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumista.

Tässä tutkimuksessa pohdin suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttavaa Afrikka-tietoa ja sen luonnetta sellaisena kuin se välittyy suomalaisten lukion oppikirjojen kautta. Tutkimuksen aineistoksi olen valinnut historian oppiaineen kurssille *HI6 – Kulttuurien kohtaaminen* tarkoitetut oppikirjat kolmelta eri kustantajalta.²¹ Kurssilla "tarkastellaan valinnaisesti jonkun tai joidenkin kulttuuripiirien ominaispiirteitä ja nykyaikaa sekä kulttuurien välistä vuorovaikutusta". Kulttuuri pyritään kurssilla ymmärtämään "kokonaisvaltaisena käsitteenä" ja tavoitteena on muun muassa se, että opiskelija "tuntee tarkasteltavan kulttuurin historiallisen kehityksen sekä sen vuorovaikutuksen muiden kulttuurien kanssa" (LOPS 2003, 161). Vaikka kurssin tavoitteet ovat näin muotoiltuna melko yleisiä, Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten näkökulmasta katsottuna se muodostaa kuitenkin ainoan Afrikkaa koskevan yksittäisen kokonaisuuden koko lukion opetussuunnitelmassa. Tämä itsessään kertoo jo siitä, miten vähän omaa alkuperää ja menneisyyttä koskevaa tietoa heille on tarjolla osana lukion opintokokonaisuudessa. Tutkimukseen valitut kirjat ovat seuraavat:

21. Kyseiset kustantajat (WSOY, Otava ja Edita) ovat Suomen suurimpia oppikirjakustantajia. Yritin tiedustella kustantamoista tarkempia levikkejä, määriä ja markkinaosuuksia, jotta juuri tähän tutkimukseen valittujen oppikirjojen vaikuttavuutta olisi voinut arvioida paremmin, mutta yksikään kustantamoista ei suostunut paljastamaan tämän tyyppistä tietoa omaan liiketoimintaansa vedoten. On kuitenkin uskottavaa ajatella, että kyseiset oppikirjat ovat käytössä suurimmassa osassa suomalaisia lukiota, koska kustantajat ovat Suomen suurimpia oppikirjojen kustantajia.

Kirjan nimi	Kustantaja	Julkaisuvuosi	Aineistoksivalittu sivumäärä
Argos – Kulttuurit kohtaavat	WSOY	2005	32 s.
Forum 6 – Kulttuurien kohtaaminen	Otava	2008	32 s.
Maailmankulttuurien aikakirja	Edita	2006	26 s.

Oppikirjojen sisällöt perustuvat Lukion opetussuunnitelmaan vuodelta 2003, joka otettiin käyttöön suomalaisissa lukioissa syksyllä 2005. Suomalaisissa lukioissa otettiin kuitenkin tämän tutkimuksen teon aikana käyttöön myös uusi Lukion opetussuunnitelma 2015 (LOPS 2015), minkä vuoksi on mahdollista sanoa, etteivät tutkimuksen aineistona käytetyt oppikirjat edusta enää uusimman opetussuunnitelman mukaista oppikirjamateriaalia, vaikkakin kaikki edellä mainitut kirjat ovat edelleen opetuksen käytössä, sillä uuden opetussuunnitelman käyttöönotto etenee vuosiluokka kerrallaan. Tutkimuksen puolustukseksi on kuitenkin todettava, ettei uudessa opetussuunnitelmassa ole tämän tutkimuksen kannalta kovin merkittäviä eroja vanhempaan vuoden 2003 opetussuunnitelmaan verrattuna. Vuoden 2015 opetussuunnitelma pitää esimerkiksi sisällään edelleen historian oppiaineen valinnaisen kurssin *HI6 – Maailman kulttuurit kohtaavat*, joka on sisällöltään lähes identtinen tässä tutkimuksessa käytettyyn *HI6 – Kulttuurien kohtaaminen* kurssin kanssa. Afrikkaa koskevan tiedon osalta sekä vanhojen että uusien oppikirjojen sisällöt perustuvatkin molemmat edelleen vahvasti Afrikan historian yleisesitykseen, ja toisaalta voi myös sanoa, että opetussuunnitelman muutoksesta huolimatta suomalaisen yhteiskunnan kulttuurinen tieto ja sen historialliset kerrokset ovat paljon hitaammin uusiutuvaa kulttuurista ainesta, ja että muutaman vuoden vanhemmatkin oppikirjat ilmentänevät sitä kuitenkin suhteellisen samalla tavoin. Yksi erityinen muutos kurssikuvauksessa kuitenkin on ja se koskee monikulttuurisuuden tuomista osaksi kurssin tavoitteita. Opetussuunnitelmassa todetaankin, että oppilaan tulisi osata "arvioida monikulttuurisuutta historiallisena osana eurooppalaista kulttuuria ja pystyy erittelemään sille annettuja merkityksiä" (LOPS 2015, 176). Tämän perusteella näyttää siltä, että uudessa opetussuunnitelmassa on huomioitu monikulttuurisuuteen liittyvät näkökulmat aikaisempaa paremmin ja nostettu ne yhdeksi oppimistavoitteeksi kulttuureja koskevan tiedon kannalta – tässä suhteessa lukion uusi opetussuunnitelma selvästi paikkaa joitakin sellaisia oppikirjojen puutteita, jotka nousevat tässä tutkimuksessa myöhemmin esiin.

Olen valinnut tutkimuksen aineistoksi juuri lukion oppikirjat sillä perusteella, että lukiossa käydään perusteellisemmin läpi myös sellaisia vaikeasti hahmotettavia kysymyksiä, jotka peruskoulussa usein ohitetaan. Koska Afrikkaa käsittelevissä oppikirjoissa joudutaan väistämättä pohtimaan kulttuuriin representaatioihin, valtasuhteisiin ja länsimaiseen tietoon liittyviä kriittisiäkin kysymyksiä, ajattelen lukion oppikirjojen edustavan tämän tyyppisten aiheiden kohdalla perusteellisempaa tutkimusaineistoa ja heijastavan siten myös kokonaisvaltaisemmin suomalaisen yhteiskunnan käsityksiä Afrikasta. Samanaikaisesti lukio sijoittuu usein myös ajallisesti sellaiseen kohtaan oppilaan henkilökohtaisessa

kasvukehityksessä, jossa omaa identiteettiä koskevat kysymykset alkavat tulla aikaisempaa ajankohtaisemmiksi ja oppilaalla oletetaan myös olevan jonkinlaisia edellytyksiä käsitellä niitä. Oikeanlaisen tiedon sekä muiden kulttuuristen aineiden tarjoaminen onkin tärkeää oppilaan kasvun tukemisen kannalta, ja on uskottavaa ajatella, että ainakin joillekin Suomen afrikkalaisista ja afrikkalaisperäisistä oppilaista juuri kyseinen tutkimuksen aineistoksi valittu kurssi saattaa olla yksi tekijä, jonka kautta omien Afrikkaan liittyvien juurien merkityksiä pyritään hahmottamaan.

On kuitenkin selvää, että suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tieto edustaa vain yhtä sellaista lähdettä, josta Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret voivat peilata omaan etniseen alkuperäänsä liittyviä merkityksiä. Afrikkaa koskevaa tietoa omaksutaan myös esimerkiksi median, populaarikulttuurin tai vaikkapa internetin kautta eikä oppikirjoja voi tässä mielessä pitää mitenkään ensisijaisina verrattuna muihin Afrikka-tiedon lähteisiin. Onkin todennäköistä, että monille Suomen afrikkalaisille ja afrikkalaisperäisille suomalaisille nuorille koulun ulkopuoliset tekijät voivat olla merkittäviä tiedon ja identifikaation lähteitä, ja että omia afrikkalaisia juuria koskeva tieto saadaan useammin juuri muualta kuin kouluopetuksesta (vrt. Virta 2008, 154–156). Vaikka heidän Afrikka-tiedon lähteensä voivat siten olla varsin kirjavat, suomalaiset oppikirjat edustavat tutkimuksen näkökulmasta mielekästä aineistoa ainakin kahdella eri tavalla. Ensinnäkin, suomalainen koululaitos sekä sen jakama tieto edustavat merkittävää yksittäistä yhteiskunnallista instituutiota, jonka kautta Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret peilaavat oman etnisen erilaisuutensa merkityksiä suhteessa muuhun yhteiskuntaan, sen arvoihin ja hyväksyntään. Kouluopetuksen kautta välittyvä Afrikka-tieto ei siten välttämättä merkitse heille merkittävää identifikaation lähdettä, mutta se merkitsee heille todennäköisesti yhtä kanavaa, jonka kautta he oppivat ymmärtämään sitä, miten suomalainen yhteiskunta suhtautuu heidän etniseen erilaisuuteensa. Tässä näkökulmasta katsoen oppikirjat muodostavat yhden kosketuspinnan, jonka kautta Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret voivat peilata omaan etnisyyteensä liittyviä merkityksiä.

Toiseksi, verrattuna muihin Afrikka-tiedon monenkirjaviin lähteisiin, suomalaisessa kouluopetuksessa käytetyt oppikirjat edustavat siinä mielessä erityistä aineistoa, että niiden kautta tarjoutuu näkymä suomalaisen yhteiskunnan kulttuuriseen tietoon – ainakin sellaisena kuin se ilmenee kouluinstituution ja sen välittämien oppisisältöjen kautta. Oppikirjojen kautta välittyvä Afrikka-kuva onkin nimenomaan *suomalaisen yhteiskunnan* tuottama ja monivaiheisesti seulottu maailmankuvallinen representaatio, jossa yhdistyvät niin kansalliset näkökulmat ja arvovalinnat, kuin myös tiedon tuottamiseen liittyvät uudet kysymykset ja monikulttuuristumisen haasteet. Koska Afrikkaa koskevaan kulttuuriseen tietoon liittyy usein, esimerkiksi mediassa, länsimaisille kulttuureille tyypillisiä eurosentrisiä ennakkoluuloja, ja koska Afrikka on edustanut Suomelle myös sen kansallisessa historiassa tiettyä kulttuurista toiseutta, on syytä kysyä, kenen käsityksiä ja kertomuksia Afrikasta suomalainen kouluinstituutio välittää 2000-luvun opetuksessaan? Missä määrin kouluopetuksen välittämät mielikuvat ja käsitykset afrikkalaisuudesta voivat toimia Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten hybridisten identiteettien ja uusien historioiden positiivisina rakennusaineina? Laajemmin koko yhteiskunnan tasolla on kyse myös siitä, millainen suhde Suomen ja

Afrikan välillä vallitsee. On selvää, että tämä suhde sekä sitä kanavoiva kulttuurinen tieto vaikuttavat oleellisesti siihen, millä tavoin afrikkalaisperäisten väestöryhmien etninen erilaisuus sekä siihen liittyvät uudet suomalaisuuden tulkinnat saavat tilaa monikulttuuristuvassa Suomessa. Suomalaisissa kouluissa käytetyt oppikirjat tarjoavat yhden näkökulman tämän suhteen sekä siihen liittyvän kulttuurisen tiedon tutkimiseksi.

Lähestyn tutkimuksen aineistona toimivia lukion oppikirjoja sekä niiden tekstuaalisia ja visuaalisia sisältöjä kriittisen kulttuurintutkimuksen näkökulmasta. Kriittisen kulttuurintutkimuksen tavoitteena on yhteiskunnassa ja kulttuurissa vaikuttavien representaatioiden merkitysten sekä niiden rakentumisen tapojen purkaminen. Representaatiot kiinnittyvät niin mielikuviin ja kieleen, mutta myös yhteiskunnallisiin instituutioihin, kansallisiin identiteetteihin, ideologioihin sekä muihin vallan rakenteisiin, joista käsin ne vaikuttavat osana yhteiskunnallista todellisuutta. (Tudor 1999; Hall 1997, 13–75.) Tämän tutkimuksen kontekstissa sitoutuminen kriittisen kulttuurintutkimuksen metodologiaan tarkoittaa esimerkiksi sitä, etten käsittele oppikirjojen välittämää Afrikka-tietoa pelkästään ”vieraita kulttuureita” koskevana faktuaalisena tietona, joka joko vastaa tai ei vastaa näiden kulttuurien luonnetta yksinkertaisten tietoteoreettisten asetelmien muodossa. Sen sijaan ajattelen, että suomalaisella Afrikka-tiedolla on oma epistemologinen luonteensa sekä siihen liittyvät historialliset kiinnikkeet, jotka kytkeytyvät niin länsimaiseen maailmankuvaan kuin myös kansallisiin näkemisen tapoihin. Kriittisen kulttuurintutkimuksen hengessä suomalaisen Afrikka-tiedon luonnetta sekä siihen liittyviä representaatioita ja historiallisia kiinnikeitä voi pitää yhtenä kulttuurisen tiedon muotona, joka vaikuttaa yhteiskunnallisessa todellisuudessa diskursiivisen aineksen tavoin ja tarjoaa esimerkiksi erilaisia positioita vähemmistöjen identiteeteille suomalaisuuden etnisessä maisemassa. Purkamalla paitsi yksittäisiä Afrikkaan liittyviä käsityksiä, myös laajempia ja diskursiivisiksi kuvattavia Afrikka-tiedon kokonaisuuksia, on mahdollista tutkia yhteiskunnan henkisessä rakenteessa vaikuttavan kulttuurisen tiedon luonnetta, joka omalta osaltaan kanavoi etnisyyden sekä siihen liittyvien suhteiden ja rajojen muotoutumista suomalaisessa yhteiskunnassa.

Toisaalta kulttuurintutkimuksen näkökulmasta katsottuna Afrikka-tietoa voi pitää myös laajemmalla tavalla osana länsimaista maailmankuvaa, minkä vuoksi Afrikkaa koskevien käsitysten vanavedessä nojataan usein myös moniin muihin maailmankuvallisiin ja filosofisiksiin kuvattaviin ajattelutapoihin, jotka järjestävät etnistä ja kulttuurista erilaisuutta yhteiskunnallisen todellisuuden tasolla. Tämän tutkimuksen lähtökohtien kannalta on kuitenkin oleellista huomata se, että suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristuminen, uudet väestöryhmät sekä niihin liittyvät uudenlaiset tiedontarpeet muodostavat uudenlaisen kontekstin yhteiskunnallisen analyysin kannalta. Siten oppikirjojen Afrikka-tietoa ei tarvitse perata esimerkiksi vain suhteessa varsin yleiseksi luonnehdittaviin eurosentrismin kysymyksiin, vaan Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten tiedon tarpeet ja afrikkalaisuus Suomessa tarjoavat tuoreita näkökulmia oppikirjojen sisältöihin. Onkin selvää, että monikulttuuristumisen myötä suomalaisen yhteiskunnan kulttuurinen tieto sekä sen historiallisesti monikerroksiset ainekset tulevat olemaan yhä useammin kriittisen uudelleenarvioinnin kohteena myös tulevaisuudessa.

Kriittisen kulttuurintutkimuksen lisäksi metodologisia yhtymäkohtia tutkimukselleni on löydettävissä myös monikulttuurisen opetuksen teoriasta, erityisesti sellaisissa aiheissa, jotka liittyvät tiedon tuotannon kysymyksiin.²² Tiedon tuottamisen näkökulmasta katsottuna monikulttuurista opetusta käsittelevän tutkimuksen parissa on usein pidetty ongelmallisena sitä, että useimmat opetussuunnitelmat ja oppimateriaalit ovat luonteeltaan eurosentrisiä sekä muita kulttuurisia valtarakenteita myötäileviä (Banks 2004, 228). Opetussuunnitelmien ja oppimateriaalien eurosentrisyys on ongelma erityisesti monikulttuuristuvissa yhteiskunnissa, joissa kouluopetuksen kautta välitettävän tiedon tulisi olla luonteeltaan moniarvoista ja yhteiskunnan kulttuurisia rakenteita uudistavaa (Burns 2010). Kouluissa välitettävän tiedon tulisi auttaa oppilaita ymmärtämään paremmin esimerkiksi sitä, kuinka erilaiset kulttuuriset arvot, tiedon ja tulkinnan kehykset sekä näkökulmat vaikuttavat tietoomme muusta maailmasta. Samalla oppilaista tulisi kasvattaa aktiivisia kansalaisia, jotka osaavat paitsi kyseenalaistaa, myös uudistaa yhteiskunnan sosiaalisia ja kulttuurisia rakenteita. (ibid. 20.) Sikäli kun monikulttuurisen opetuksen tutkimuksessa käsitellään yhtenä asiasisältönä koulujen opetussisältöjä ja oppimateriaaleja, lähestytään niitä usein sosiologiasta ja kulttuurintutkimuksesta lainattujen käsitteiden ja näkökulmien avulla. Sen vuoksi ei ole yllättävää, että tämä tutkimus jakaa varsin samankaltaisia lähtökohtia ja tiedonintressejä monikulttuurista opetusta koskevan tutkimuksen kanssa ja tietyn edellytyksin sitä voisi pitää myös monikulttuurista opetusta koskevana tutkimuksena.

Lähestyn tutkimusaineistoni varsinaista sisältöä eli oppikirjojen tekstejä ja kuvia diskurssianalyttisten työkalujen avulla. Diskurssianalyttisen lähestymistavan vahvuutena voi pitää paitsi kykyä purkaa yksittäisiä ajattelu- ja hahmotustapoja, myös analysoida niiden laajempia kulttuurisia, yhteiskunnallisia ja ideologisia merkityksiä (esim. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 28–37). Koska länsimaiseen Afrikka-käsityksiin liittyy yleisesti ottaen vahvoja kulttuuriseen toiseuteen sekä valtaan liittyviä kysymyksiä, diskurssianalyttinen lähestymistapa tarjoaa mielestäni hyviä keinoja analysoida näitä tekijöitä myös suomalaisten oppikirjojen sivuilla. Viime kädessä pyrin erilaisten diskurssien tunnistamisen kautta tunnistamaan oppikirjoista sellaisia Afrikkaa koskevia kulttuurisen tiedon rakenteita, joilla on laajempina suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttavina ajattelu- ja hahmotustapoina merkitystä Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten kannalta.

Tutkimuksen teko on kuitenkin viime kädessä matka, jonka ymmärtää paremmin vasta sitten, kun on saapunut perille. Vaikka tutkimukseni näytti metodologisella tasolla rakentuvan melko yksinkertaisista valinnoista, siitä huolimatta aineisto tuntui melko haastavalta tutkimusta aloittaessa. Vaikka oppikirjoista oli

22. Monikulttuurista opetusta voi pitää eräänlaisena reformiliikkeenä, jonka tarkoituksena on muuttaa sekä koulua että muita kasvatuksellisia instituutioita sillä tavalla, että kaikilla oppilailla olisi yhteiskuntaluokasta, etnisestä alkuperästä, kielestä tai kulttuurista riippumatta yhtäläiset mahdollisuudet oppia (Banks 2004, 3; kts. myös Virta 2008, 45). On mahdollista ajatella, että Suomessa on jo pitkään toteutettu samantyyppistä kasvatuspoliittista ajattelua, joskin kehitys on ollut sekä kansalliseen ajatteluun että myöhemmin hyvinvointivaltioon liittyvää toimintaa. Lisääntynyt etnis-kulttuurinen diversiteetti edustaa kuitenkin tälle perinteelle haastetta, sillä kulttuurista monimuotoisuutta ei ole totuttu käsittelemään suomalaisissa kouluissa. Tässä mielessä monikulttuurisella opetuksella voi olla myös Suomessa paljon annettavaa.

esimerkiksi melko vaivatonta löytää yksittäisiä Afrikka-representaatioita purattaviksi, vaikutti suuremman diskursiivisen kokonaisuuden hahmottaminen paljon vaikeammalta siksi, että sitä näyttivät leikkaavan monet toisilleen vastakkaiset ajattelu- ja hahmotustavat. Aineiston kuvaaminen, esimerkiksi omien ennakkoletusteni mukaisesti "eurosentrisenä", tuntui tekevän sille pikemminkin väkivaltaa kuin selittävän sitä, että oppikirjoissa yritettiin selvästi myös muuttaa vanhoja ja luutuneita käsityksiä Afrikasta. Erinäisten yritysten jälkeen päädyin lopulta luokittelemaan aineistoa varsin yksinkertaisin kategorioin toivoen samalla, että luokittelu itsessään nostaisi ratkaisun lopulta esiin. Luokittelun avulla irroin toisistaan esimerkiksi stereotyyppisesti Afrikkaa kuvaavat tekstit sekä niille vastakkaiset lähestymistavat, joissa puolestaan pyrittiin korjaamaan Afrikkaan liittyviä yksipuolisia mielikuvia. Vertasin myös esimerkiksi afrikkalaisuuden kuvauksia sekä monia muita asioita eri kirjojen välillä, samalla kun yritin paikantaa moraalisia äänenpainoja, kulttuurisesta järjestyksestä kertovia piilokuvia sekä muita vastaavia pinnan alla vaikuttavia hahmotustapoja sellaisina kuin niitä saattoi sekoittua verraten neutraaleihin oppikirjateksteihin. Tekstien lisäksi tein samankaltaista yksinkertaista luokittelutyötä myös kirjojen sisältämien kuvien kanssa yrittäen tällä tavoin hahmottaa sitä, minkälaisen visuaalisen kuvaston kautta Afrikkaa representoidaan oppikirjojen sivuilla. Luokittelutyön tuloksena syntyneet kategoriat ja taulukot ovat nähtävissä tutkimuksen lopussa liitteissä 1. ja 2.

Lukiessani oppikirjojen sisältöjä ja Afrikka-käsityksiä päädyin usein pohtimaan sitä, minkälaiseen tiedon epistemologiaan oppikirjojen antamat kuvaukset Afrikasta perustuivat. Tiedon epistemologialla en tarkoita vain sitä, mitä Afrikasta väitetään tai ovatko oppikirjojen väitteet Afrikasta tosia, vaan pikemminkin sitä, millä tavoin tietyn tyyppiset Afrikkaa koskevat historialliset diskurssit ja hahmotustavat sekä toistuvat että toisaalta myös muuntuvat oppikirjojen sivuilla. Esimerkiksi sitä, että Afrikan menneisyyttä on usein tavattu pitää kulttuurihistoriallisesta vaatimattomana tai jopa vailla yhteyksiä muuhun maailmanhistoriaan, voi pitää eurooppalaisen kolonialismin tuottamana historiallisena diskurssina ja tiedollisena asetelmana, joka ohjaa Afrikkaan liittyviä käsityksiä edelleen tänä päivänä niin länsimaisessa maailmankuvassa kuin myös suomalaisten oppikirjojen sivuilla. Epistemologisesta näkökulmasta katsoen on oleellista kysyä millä tavoin tämän tyyppiset historillisesti syntyneet diskurssit ja tiedon rakenteet, jotka eivät Afrikan kohdalla ole kovinkaan harvinaisia vaan pikemminkin varsin tavanomaisia, ohjaavat sekä oppikirjojen kautta välitettävää Afrikka-tietoa että myös laajemmin suomalaisten käsityksiä Afrikasta ja afrikkalaisperäisistä väestöryhmistä. Metodisen lähestymistapani punaisena lankana voikin pitää sitä, että olen pyrkinyt etsimään oppikirjojen välittämästä Afrikka-tiedosta sellaisia hallitsevia diskursseja ja niiden ilmentymiä niin tekstin ja kuin kuvituksenkin tasolla, jotka tavalla tai toisella uusintavat vanhaan maailmaan liittyviä ajattelu- ja hahmotustapoja – ja pyrkinyt sitten kysymään sitä, haastavatko vai tukevatko oppikirjat näitä diskursseja, ja mitä vaikutuksia tämän tyyppisellä kulttuurisella tiedolla voi olla Suomen afrikkalaisille ja afrikkalaisperäisille suomalaisille monikulttuuristuvassa Suomessa. Diskurssianalyttisen työskentelyni tärkeinä keskustelukumppaneina ovat toimineet jälkikolonialisesta tutkimuksesta omaksutut näkökulmat,

moderni Afrikan tutkimus sekä kulttuurintutkimuksen tuottama yleinen kulttuurin ja vallan kysymyksiin liittyvä teoretisointi.

Tämän luokittelu- ja lukemistyön tuloksena päädyin lopulta hahmottamaan oppikirjojen Afrikka-tiedon luonnetta eräänlaisena kerroksellisenä kokonaisuutena, jota leikkaavat erilaiset ja joskus toisilleen vastakkaisetkin hahmotustavat. Osa Afrikkaan liittyvistä käsityksistä saattaa olla esimerkiksi hyvinkin kaukaista perua ja ilmetä vain eräänlaisessa rappeutuneessa muodossa representaation taustalla häilyvänä tiedonintressinä. Toisaalta taas, mitä lähemmäksi oppikirjojen Afrikkaan liittyvä historiakertomus tulee tämän päivän maailmaa, sitä enemmän aineistosta löytyy monitieteellisiksi kuvattavia lähestymistapoja ja sellaisia tiedollisia asetelmia, joita voisi kutsua vanhan maailman hahmotustapoihin verrattuna nykyaikaisiksi. Tämä havainto tuli lopulta ohjaamaan varsinaisen analyysini rakennetta ja sen johdattamana yritin edetä Afrikka-tiedon vanhimmista kerroksista kohti uudempia representaatioita tehden ikään kuin diskursiivisen läpileikkauksen oppikirjojen Afrikka-tiedon luonteesta. Analyysissani pyrinkin pääsääntöisesti nostamaan kokonaisuudesta esiin sellaisia yksittäisiä otteita, jotka kuvaavat mielestäni onnistuneella tavalla paitsi oppikirjojen Afrikka-tiedon kerroksellisuutta, myös yleisemmin suomalaisten jakamia käsityksiä Afrikasta. Samalla olen kuitenkin joutunut ohittamaan joitakin sellaisia aiheita, jotka olisivat epäilemättä syventäneet suomalaisen Afrikka-tiedon luonteeseen liittyviä kysymyksiä. Tällaisia aiheita ovat esimerkiksi niin kutsuttuihin maailmankulttuureihin liittyvät kulttuuriessentialistiset lähestymistavat ja toisaalta taas se, millä tavoin kulttuurista diversiteettiä tulisi lähestyä uudella tavoin globalisaation viitekehyksessä. En siis analyysissani käy läpi kaikkea oppikirjoista löytyvää Afrikka-tietoa ja tekemääni analyysityötä, vaan esitystapani perustuu ajatukselle kulttuurisen tiedon kerroksellisuudesta: suomalaisen yhteiskunnan kulttuurinen tieto Afrikasta on historiallisesti kerrostunutta ja muodostaa eräänlaisen kulttuurisen varannon, jossa kohtaavat niin vanhan maailman hahmotustavat ja asenteet, kuin myös tämän päivän poliittisissa ja kulttuurisissa suhteissa syntyneet uudenlaiset ajattelutavat ja näkökulmat. Siivilöimällä näitä kerrostumia esiin oppikirjojen sisällöistä ja tarkastelemalla niiden olemusta päästään vastaamaan ainakin osittain kulttuurisen tiedon luonnetta koskeviin kysymyksiin.

Jälkeenpäin katsoen on kuitenkin helppo löytää yksittäisiä asioita, jotka olisi voinut tehdä myös toisin. Jälkikäteen tutkimusta arvioidessa voikin todeta, että sitä on ohjannut varsin vahvasti tarve purkaa paitsi suomalaisten oppikirjojen Afrikka-representaatioita, myös laajemmin länsimaiseen maailmankuvaan sisältyviä eurosentrisiä hahmotustapoja. Sen vuoksi tutkimusta voi kritisoida esimerkiksi siitä, että oppikirjojen analyysissa olisi voinut ottaa vahvemmin huomioon Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten erityiset tiedon tarpeet. Toisaalta taas on todettava, että valittu aineisto ohjaa aina tavalla tai toisella tutkijan lähestymistapoja, ja että Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten tiedon tarpeiden syvällisempi käsittely olisi ehkä edellyttänyt myös toisenlaista aineistoa. Tarkastelemalla heidän näkyvyyttään esimerkiksi äidinkielen ja Suomen historian kirjojen kautta olisi ehkä ollut helpompi lähestyä sellaisia kysymyksiä, jotka liittyvät Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten uusiin historioihin ja niiden näkyvyyteen osana kansallista identiteettiä.

Tässä tutkimuksessa aineistona on kuitenkin toiminut suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tieto ja sen vuoksi se keskittyy melko vahvasti Afrikka-representaatioiden purkamiseen sekä niiden merkitysten pohtimiseen suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristuvassa maisemassa.

2.2 Nimeämisen tavat tutkimuseettisenä kysymyksenä

Tutkimusetiikka viittaa tavallisesti tieteen tekemisen sisäisiin kriteereihin, kuten esimerkiksi eettisesti kestäviin tiedonhankintamenetelmiin. Kun tutkimuksen aineistona toimivat julkisesti kaikkien saatavilla olevat oppikirjat, tutkimuseettisten kysymysten pohdinta saattaa tuntua turhalta. Tutkimukseen liittyvien eettisten kysymysten harkinta on kuitenkin tärkeää tutkimusasetelmaan liittyvää työtä. Erityisesti monikulttuuristen aiheiden äärellä tutkija joutuu harkitsemaan valintojaan, etteivät tutkimuksen näkökulmat, tiedonintressit sekä lukuisat muut yksityiskohdat uusintaisi kulttuurissa vaikuttavia hierarkioita tai muita vastaavia valta-asetelmia. Joskus on syytä myös aktiivisesti vastustaa yhteiskunnassa tai muualla maailmassa vaikuttavia epäoikeudenmukaisia rakenteita. Näiden syiden vuoksi tutkimuseettisten kysymysten pohdinta on oleellinen osa tutkimuksen tekoa.

Koska sosiaalitieteellinen tutkimus osallistuu aina samalla sen yhteiskunnallisen todellisuuden tuottamiseen jota se tutkii, tutkimukselliset käytännöt ja valinnat saattavat vaikuttaa myös tutkimuksen kohteena olevien ihmisten ja ihmisryhmien elämään. Erityisesti vähemmistöjen kannalta tieteellisellä tutkimuksella on paljon valtaa, sillä tutkijoiden tekemät tutkimukset toimivat usein tietoa välittävänä tekijänä vähemmistöjen ja enemmistöyhteiskunnan välissä. Sen vuoksi tieteen tuottamien diskurssien ja näkökulmien vaikutukset saattavat linjata merkittävällä tavalla esimerkiksi poliittisia keskusteluja ja heijastua sitä kautta yhteiskunnallisessa todellisuudessa vielä sukupolvienkin päähän (esim. Heinonen 1999). Esimerkiksi tieteen tuottamasta haitallisesta konseptista sopii vaikkapa "rodun" käsite, joka vaikuttaa edelleen tänä päivänä monien ihmisryhmien elämässä, vaikka tiede itsessään on sanoutunut siitä irti jo kauan aikaa sitten. Siten tutkimusasetelmaan liittyvät tieteenteoreettiset polut eivät ole vain selityksiä etsivää toimintaa, vaan myös eettistä harkintaa vaativia valintoja, joilla on aina omat seurauksensa.

Tämän tutkimuksen kannalta keskeisin tutkimuseettinen kysymys on ollut sen kohteena olevien afrikkalaisperäisten väestöryhmien rajaaminen ja nimeäminen tutkimuksen kohdejoukkona. Vaikka Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia vähemmistöjä voi pitää esimerkiksi väestötieteen näkökulmasta yhteiskuntaamme koskevana demografisena tosiasiana, ei voi kuitenkaan sanoa, että nämä ryhmät vaikuttaisivat yhteiskunnallisessa keskustelussa tai suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa vakiintuneina ja julkisesti tunnustettuina poliittisina ryhminä. Poikkeuksen tälle muodostavat yksittäiset johonkin tiettyyn lähtömaahan liittyvät vähemmistöt, kuten esimerkiksi Suomen somalit sekä heitä edustava Somaliliitto. Tällä tutkimuksella olen kuitenkin pyrkinyt tavoittamaan tiettyihin yksittäisiin maihin liittyviä vähemmistöjä suuremman ihmisjoukon. Tarkoituksellisen lavealla rajauksella olen pyrkinyt sisällyttämään kohdejoukkooni kaikki sellaiset suomalaiset, joille tummempi ihonväri ja Afrikkaan liittyvä etninen alkuperä

merkitsevät jotakin joko yksilöllisen, kulttuurisen tai poliittisen identiteetin näkökulmasta katsottuna. Rajaus palvelee tämän tutkimuksen taustalla vaikuttavaa perusajatusta, jonka mukaan heidän ihonväriinsä ja alkuperäänsä liittyvät erilaisuuden merkitykset paitsi tuottavat uudenlaisia etnisiä rajoja suomalaisuuden maisemassa, myös muuttavat laajemmassa mittakaavassa koko suomalaista yhteiskuntaa ja suomalaisuutta. Valtaväestöstä poikkeavan ihonvärin ja alkuperänsä vuoksi nämä heterogeeniset ryhmät kohtaavat kuitenkin samankaltaisia identiteettipoliittisia haasteita suomalaisessa yhteiskunnassa. Olen myös tarkoituksellisesti halunnut rajata maahanmuuttajat ja maahanmuuttoon liittyvän keskustelun tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Tällä rajauksella haluan keskittyä nimenomaan sellaisiin tutkimusongelmiin, jotka koskevat suomalaisuuden muutosta eikä esimerkiksi maahanmuuttajien integraatiota, maahanmuuttajavähemmistöjen syntyä tai muita maahanmuuttotutkimukseen läheisesti sidoksissa olevia kysymyksiä.

Tutkimuksen kohteena olevan konstruoidun kohdejoukon häilyvä luonne on johtanut minut kuitenkin kysymään sitä, miten tämä ryhmä pitäisi nimetä tutkimuksen näkökulmasta katsottuna. Voiko heitä kuvata esimerkiksi vähemmistönä, etnisenä ryhmänä tai kenties etnisiä suomalaisia? Vastaus on melko yksiselitteisesti ei, sillä he eivät Afrikkaan liittyvästä etnisestä alkuperästä tai yhteisistä identiteettipoliittisista haasteista huolimatta muodosta yhtenäistä ryhmää etnisyyden perinteisessä merkityksessä. Kohdejoukon nimeämisen tekee haastavaksi myös se, että tieteen ihanteiden mukaista objektiivista tai neutraalia nimeämistapaa ei ole olemassa, vaan erilaiset nimeämisen tavat ja käsitteet kantavat aina mukanaan merkityksiä sekä niihin liittyviä keskusteluja muista yhteyksistä. Vaikka nimeämisen lähtökohtana olisi esimerkiksi etnisen erilaisuuden kunnioittaminen, omaksutut nimeämisen tavat voivat silti tuoda mukanaan erilaisia yhteiskunnalliseen tai kulttuuriseen asemaan liittyviä ennakkoletuksia, jotka paitsi konstruoivat, myös asemoivat kohdejoukon asemaa suomalaisen yhteiskunnan etnisessä maisemassa. Tieteellisessä toiminnassa harjoitettua asioiden nimeämistä ja kategorisointia voikin tietyin edellytyksin pitää myös niiden kohteena olevien ilmiöiden ja asioiden järjestämisenä osaksi yhteiskunnallista ja kulttuurista todellisuutta (vrt. esim. Foucault 2010). Sen vuoksi nimeämisen tavat ovat erityisellä tavalla eettisiä kysymyksiä, sillä valitut käsitteet saattavat myöhemmin heijastua myös tieteen ulkopuolelle ja vakiintua osaksi julkista kielenkäyttöä.

Tutkimuseettisistä syistä halusin jo tutkimuksen suunnitteluvaiheessa hylätä suomalaisen maahanmuuttotutkimuksen kentällä varsin vakiintuneen tavan puhua niin kutsutun toisesta sukupolvesta. Tällä valinnalla en halua kiistää käsitteen hyödyllisyyttä maahanmuuttotutkimuksen parissa esimerkiksi silloin, kun tavoitteena on tutkia sellaisia integraatioon liittyviä haasteita, jotka koskevat laajassa mittakaavassa kaikkien maahanmuuttajaryhmien jälkeläisiä Suomessa. Vaikka toisen polven maahanmuuttaja on tutkimuksellisesti monin tavoin hyödyllinen käsite ja sillä onnistutaan tarttumaan yhteiskunnallisesti oleellisiin ilmiöihin, se voi samanaikaisesti olla myös varsin harhaanjohtava. Suomessa syntyneitä ihmisiä ja ihmisryhmiä ei ole perusteltua rinnastaa yksioikoisella tavalla maahanmuuttajiin muuten kuin ehkä tutkimusanalyttisten näkökulmien vuoksi, ja toisaalta taas on perusteltua kysyä, mitä tämän tyyppisen poissulkevan käsitteen omaksuminen osaksi julkista keskustelua kertoo suomalaisen

yhteiskunnan avoimuudesta etnistä erilaisuutta kohtaan (käsitteen kritiikistä esim. Huttunen 2009, 117–121). Hylkäsin käsitteen lopulta sen vuoksi, että koin sen olevan tutkimuseettisesti ristiriidassa tätä tutkimusta ohjanneen perusajatuksen kanssa, jonka mukaan Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset edustavat paitsi uutta monikulttuuristen suomalaisten sukupolvea, myös perustavammalla tavalla suomalaisuuden itsensä muutosta. Halusin ajatella, että rakentamalla tutkimuksen käyttöön uudenlaisia käsitteitä on mahdollista vaikuttaa siihen, miten afrikkalaisperäiset väestöryhmät ja heidän jälkeläisensä nähdään suhteessa suomalaisuuteen. Siten uusien käsitteiden kautta avattaisiin uusille väestöryhmille myös enemmän tilaa suomalaisuuden etnisessä maisemassa.

Käytännössä lähestyin nimeämiseen liittyviä ongelmia erilaisten käsitteiden kautta. Yhtenä nimeämisen vaihtoehtona harkitsin esimerkiksi sitä, että kuvaisin tutkimukseni kohdejoukkoa "kansallisina vähemmistöinä" tai joillakin muilla vähemmistö-sanasta johdetuilla käsitteillä. Sosiaalitieteellisenä käsitteenä vähemmistö on erityisen hyödyllinen, koska se auttaa käsittelemään väestöryhmien välillä vallitsevia poliittisia suhteita (esim. Eriksen 2004, 364–365). Julkisessa kielenkäytössä vähemmistön käsite on kuitenkin sikäli ongelmallinen, että vähemmistöiksi ymmärrettyjen väestöryhmien on usein ollut, käsitteen hyvistä tarkoituseristä huolimatta, käytännössä vaikea saavuttaa yhdenvertaista asemaa valtaväestön kanssa. Näyttää pikemminkin siltä, että käsitteen käytön myötä huomio kiinnittyy usein juuri ryhmän vähemmistöasemaan ja siitä johdettuun ajatukseen ryhmän marginaalisesta merkityksestä, minkä seurauksena valtaväestön normatiiviset arvot ja kannat voivat alkaa näyttää lähtökohtaisesti ongelmattomilta.²³ Toisaalta vierastan kansallisen vähemmistön käsitettä myös siksi, että afrikkalaisperäisiin suomalaisiin väestöryhmiin ei varsinaisesti liity "kansalliseksi" kuvattavaa historiaa samalla tavoin kuin vaikkapa saamelaisiin tai romaneihin, vaan heidän historiansa on pikemminkin ylirajaista ja kansainvälisiin muuttoliikkeisiin kytkeytyvää. Koska kansallinen vähemmistö on käsitteenä aikaisemmin vakiintunut kuvaamaan juuri näitä perinteisiä vähemmistöjä, afrikkalaisperäisten väestöryhmien kohdalla siihen liittyisi ehkä vain turhaa monitulkintaisuutta.

Toisenlainen mahdollisuus heterogeenisen tutkimusjoukkoni nimeämiselle tarjoutuu tutkimukseni teoriakehyksestä. Etnisyysteoriaa seuraten afrikkalaisperäiset väestöryhmät voi nähdä joko suomalaisen yhteiskunnan etnisinä vähemmistöinä tai neutraalimmin vain etnisinä ryhminä. Suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa etnisyyden teoriasta johdetut nimeämisen tavat ovat kuitenkin nekin ongelmallisia, sillä käsitteellä ei ole Suomessa yhtä vahvaa yhteiskuntaa jäsentävää merkitystä kuin esimerkiksi angloamerikkalaisissa yhteiskunnissa – ainakaan vielä, mutta tulevaisuudessa tämä on ehkä todennäköistäkin. Toistaiseksi etnisyyden merkitykset ovat monien muiden monikulttuurisuutta koskevien käsitteiden lailla rakentuneet paljon ulkomaisessa tutkimuksessa ja keskustelussa. Sen vuoksi niiden siirtäminen sellaisenaan suomalaiseen kontekstiin voi olla ongelmallista, sillä etnisyyden käsitteestä voi tulla

23. Esimerkiksi Suomen saamelaisia on kuvattu pitkään perinteisellä tavalla kansallisena vähemmistönä. Saamelaisten asema on kuitenkin parantunut vasta sitä mukaa, kun on tunnustettu heille kuuluvat alkuperäiskansojen oikeudet, joskin Suomessa oikeuksien käytäntöönpano on edelleen ongelmallista. (Puuronen 2011, 111–163.)

myös poissulkevan luokittelun väline (ulkomaisten käsitteiden siirtämisestä vrt. Rastas, Huttunen & Löytty 2005, 18–20). Tämä riski piilee erityisesti suomalaisessa kontekstissa, jossa etnisyyden käsittelylle ei ole historiallista mallia, ja jossa käsitteellä on tavattu viitata usein vain johonkin ulkomaalaiseksi koettuun (Huttunen 2005, 118–119). Vaikka etnisyys edustaa tutkimukseni keskeistä käsitettä sen teoriakehyksessä, se ei tarjoa mielestäni hyödyllistä käsitteellistä pohjaa afrikkalaisperäisten väestöryhmien nimeämiselle suomalaisessa yhteiskunnassa. Tässä tutkimuksessa etnisyyden käsite palveleekin vain tutkimusanalyttisenä työkaluna, jonka avulla yritän ymmärtää ja selittää väestöryhmien välillä vallitsevia suhteita.

Tutkimus rakentaa kuitenkin aina jonkinlaisen kuvan kohteestaan, vaikka tutkija itse yrittäisikin irtisanoutua tietyn tyyppisistä nimeämisen ja tyypittelyn tavoista. Hallitsemattomuuden vastapainona on yritettävä aktiivisesti luoda sellaisia käsitteitä ja kuvia, jotka tuntuvat tarkoituksenmukaisilta tutkimuksen laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa. Sen vuoksi olen päätenyt kuvaamaan tutkimukseni kohdejoukkoa käsiteparilla, joka on käynyt ilmi tässä tutkimuksessa jo monin tavoin: *Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset*. Tällä käsiteparilla pyrin väistämään niitä monia ongelmia, jotka syntyvät esimerkiksi erilaisuutta korostavien käsitteiden käytöstä (vrt. Suurpää 2005, 60). Ajattelen, että erilaisuuden korostamisen sijaan uudet väestöryhmät tulisi nimeämisen tapojen kautta kiinnittää osaksi suomalaista yhteiskuntaa ja painottaa heidän yhdenvertaista osallisuuttaan suomalaisen kulttuuriyhteisön jäseninä. Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia tuleekin mielestäni tarkastella suomalaisen yhteiskunnan kasvavaa kulttuurista monimuotoistumista vasten: he edustavat maamme kulttuuriyhteisön laajentumista ja suomalaisen identiteetin luonnollista kehitystä. Ajattelen myös, että yhdenvertaisuus ja tasa-arvo suomalaisen yhteiskunnan keskeisinä periaatteina muodostavat legitimoidun yhteiskuntapoliittisen periaatteen, johon myös uudet väestöryhmät voidaan kiinnittää, ilman että heidän päälleen langetettaisiin samalla suomalaisuuden perinteisiin kategorioihin liittyvää historiallista painolastia. Tämän periaatteen johdattamana Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia tulisi tutkimuksessa uskaltaa kuvata ennen kaikkea *suomalaisina* sekä samanaikaisesti painottaa, että heidän kulttuuriset juurensa paitsi laajentavat ja jatkavat luonnollisella tavalla suomalaista identiteettiä, myös kytkevät heitä toisiin paikkoihin ja maisemiin. Toivon siis, että käsiteparina Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset kunnioittaa kohdejoukkooni kuuluvien erilaisten väestöryhmien Afrikkaan liittyviä juuria, mutta samanaikaisesti kiinnittää myös heidät osaksi Suomea ja suomalaista yhteiskuntaa.

Tällä tutkimusstrategisella valinnalla on mielestäni puolellaan ainakin yksi etu, joka puolustaa sitä eettisenä ratkaisuna. Perinteisen etnisyyss- ja akkulturaatiotutkimuksen yhteydessä on usein keskitytty käsittelemään vähemmistöryhmien sopeutumismahdollisuuksia enemmistöyhteiskuntaan (esim. Karmela Liebkindin varhaiset etnisyystudkimukset, Liebkind 1988; 1994). Tämän tyyppinen asetelma kantaa helposti mukanaan sellaista normatiivista juonetta, jossa enemmistöyhteiskunnan kulttuurinen järjestys otetaan enemmän tai vähemmän annettuna (vrt. metodologinen nationalismi Wimmer & Schiller 2003). Tässä tutkimuksessa olen pyrkinyt paitsi teorian, myös nimeämiseen liittyvien valintojen kautta kääntämään edellä mainitun asetelman ylösalaisin: kyse on pikemminkin siitä, miten perinteisesti yhtenäiskulttuuriseksi

yhteiskunnaksi ymmärretty Suomi sopeutuu yhteiskunnan kasvavaan etnis-kulttuuriseen diversiteettiin. Käsittelemällä Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten etnistä erilaisuutta yhteenkuuluvuuden lähtökohdista käsin, pyrin samalla luomaan mahdollisuuksia ja tilaa uusien suomalaisten identiteettien rakentamiselle monikulttuuristuvassa suomalaisessa maisemassa. Toivon, että tämä tutkimusstrateginen valinta siirtää tutkimuksen perspektiivin vahvemmin monikulttuuristuvaan suomalaiseen yhteiskuntaan sekä sellaisiin kysymyksiin, jotka koskevat etnisen ja kulttuurisen yhdenvertaisuuden toteutumista.

Viime kädessä on kuitenkin myönnettävä, että myös "Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset" on käsiteparina kompromissi, sillä se ei tosiasiallisesti huomioi sitä erilaisten nimien ja ryhmien moninaisuutta, mitä tutkimuksen kohteena olevat ihmiset itsessään ilmentävät todellisuudessa. Käsiteparin vaarana on, että sen kohteena olevat erilaiset ihmisryhmät, kansallisuudet, kielet, kulttuuriset identiteetit ja tarinat nähdään liiaksi "Afrikka-essentialismin" määrittäminä. Rakentamalla dikotomisesti kahden erilaisen käsitteen varaan, se ei myöskään (kielen ja kulttuurin tasolla) tavoita kovin hyvin sitä hybridistä monimuotoisuutta sekä toisaalta myös sekoittumisen arkisuutta, jota Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset voivat erilaisina yksilöinä ilmentää.²⁴ Onkin oleellista huomata, ettei tutkimusjoukko edusta yhdenmukaista ryhmää, vaan koostuu itseasiassa monista erilaisista ihmisryhmistä, kansallisuuksista, kielistä, historioista ja heille erityisistä nimeämisen tavoista sekä niihin liittyvistä identiteettipoliittisista suhteista. Sen vuoksi esimerkiksi Somaliasta tai Sudanista peräisin olevien ryhmien Suomessa eläviä jälkeläisiä ei voi niputtaa yhteen siitä yksinkertaisesta syystä, että heidän alkuperäänsä liittyvät erilaisuuden tekijät ovat peräisin erilaisista kansallisista ja kulttuurisista järjestelmistä.

Katson kuitenkin, että joskus likimääräisetkin käsitteet sopivat tietyn tyyppisiin tutkimusasetelmiin, jos niillä onnistutaan tarttumaan mielenkiintoisiin yhteiskunnallisiin ilmiöihin ja suhteisiin. Koska tässä tutkimuksessa on paljolti kyse suomalaisen yhteiskunnan kulttuurisesta tiedosta ja siitä, millä tavoin se järjestää Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten suhdetta suomalaiseen kulttuuriin, ja koska kohdejoukko jakaa keskenään osittain samankaltaiset identiteettipoliittiset haasteet suomalaisuuden maisemassa, on mielestäni tarkoituksenmukaista, että viittaan valitsemallani käsiteparilla niihin kaikkiin suomalaisiin, joiden Afrikkaan liittyvät juuret ovat heille merkityksellisiä identiteetin tekijöitä joko yksilöllisellä, kulttuurisella tai poliittisella tasolla. Tämän tietoisien valinnan kautta pyrin tutkimuksessani

24. Se, että kuvaan tutkimukseni kohderyhmää hieman dikotomiseksi luonnehdittavalla käsiteparilla, heijastaa itse omaksumiani kansallisia hahmotustapoja, joiden varassa olen kokenut tarvetta paitsi kiinnostaa, myös osoittaa kohderyhmäni henkilöitä joko "afrikkalaisuuteen" tai "suomalaisuuteen" esimerkiksi sen perusteella, kuinka läheisessä suhteessa he elävät Suomen afrikkalaisiin vähemmistöryhmiin. Kansallisiin hahmotustapoihin sosiaalistuneena minun on ollut vaikea omaksua sellaista ajattelutapaa, että kohderyhmäni jäsenet voivat olla samanaikaisesti sekä "suomalaisia ja afrikkalaisia" että myös "afrikkalaisia ja suomalaisia". Tämän tyyppistä olemassa olevaa hybridisyyttä onkin kenties mahdotonta kuvata yksinkertaisilla nimilapuilla ja on mahdollista, että nämä ihmisryhmät luovat tulevaisuudessa omia sanastoja ja kulttuurisia symboleita kuvaamaan heidän hybridistä luonnettaan suomalaisuuden ja afrikkalaisuuden toisiinsa limittyvillä kehillä.

myös rakentamaan sellaista suomalaisen yhteiskunnan etnistä maisemaa ja sen kulttuurista murrosta koskevaa kokonaiskuvaa, jossa voitaisiin kysyä uudenlaisia monikulttuuristumiseen liittyviä kysymyksiä.

2.3 Tutkijan asemaan liittyviä rajoituksia

Tutkimusetiikka viittaa lopulta myös tutkijaan itseensä. Tutkimuksen tekemistä ohjaavat motiivit ja tutkimusstrategiset valinnat paikantavat tutkijan tiettyyn asemaan, joka kertoo usein myös tutkimuksen taustalla vaikuttavista arvovalinnoista. Näiden arvovalintojen esille tuominen kuuluu mielestäni hyvän tutkimusetiikan piiriin, sillä niiden ymmärtäminen auttaa lukijoita tulkitsemaan tutkimuksen lähtökohtia paremmin. Tämän tutkimuksen yhtenä arvolähtökohtana voikin pitää kulttuurista eriarvoisuutta tuottavien rakenteiden vastustamista, oli kyse sitten etnisestä nationalismista tai suoranaisestä rasismista. Tämä lähtökohta on ohjannut monella tavoin tutkimusasetelman rakentumista sekä niitä monia tutkimusstrategisia valintoja, joita olen jo edellä käynyt melko kattavasti läpi. Viime kädessä nämä valinnat tekevät tutkimuksestani myös poliittisesti motivoituneen, ja on mahdollista sanoa, että tutkimus tukee multikulturalistista yhteiskuntapolitiikkaa ja sen laajempaa toteuttamista Suomessa. Vaikka multikulturalismilla voidaan tarkoittaa monenlaisia yksittäisiä poliittisia ohjelmia sekä suurempia yhteiskuntapolitiikan periaatteita, niitä yhdistää kuitenkin usein ajatus siitä, että valtiovallan edellytetään aktiivisesti tukevan kulttuurista monimuotoisuutta sekä poistavan rakenteellisia esteitä monikulttuurisen kehityksen tieltä kulttuurisen tasa-arvon nimissä. Sekä ihmisenä että yhteiskunnan rakenteiden tutkijana ajattelen, että niin kulttuurinen, taloudellinen kuin sukupuoltenvälinenkin tasa-arvo on useimmiten yhteiskunnan ja sen jäsenten edun mukaista. Ajattelen myös, että verraten laaja yhteiskunnallisen yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon laaja toteutuminen edustavat suomalaisuuden tärkeintä perintöä globalisoituvassa maailmassa, jossa yhteiskunnan rakenne ja toimintaympäristö muuttuvat kaiken aikaa. Sen vuoksi lupausta yhdenvertaisuudesta ja tasa-arvosta olisi kyettävä myös uudistamaan säännöllisesti, varsinkin sellaisissa yhteiskunnallisissa murroskohdissa, joissa yhteenkuuluvuuden heikentyminen voi johtaa negatiiviseen yhteiskunnalliseen kehitykseen. Multikulturalistisen yhteiskuntapolitiikan periaatteet edustavatkin mielestäni tärkeää politiikan tekemisen lähtökohtaa kulttuurisen murroksen luonnehtimassa suomalaisessa yhteiskunnassa, ja on tärkeää, että niitä kehitetään edelleen myös tutkimuksen keinoin.

Tutkimukseen rakentuu kuitenkin tietty tutkimuseettinen jännite silloin, kun tutkija itse ei kuulu siihen ihmisryhmään, joka on hänen tutkimuksensa kohteena. Tutkimuksen teon yhteydessä olenkin joutunut pohtimaan omaa suhdettani Afrikkaan, afrikkalaisperäisiin väestöryhmiin ja suomalaisuuteen hyvinkin henkilökohtaisella tasolla. Miksi olen päätenyt juuri tähän aiheeseen? Millä tavalla kulttuuriset ennakkoluulot ja asenteet vaikuttavat omassa katseessani? Mikä viime kädessä on minun ja tutkimukseni kohteena olevien ihmisten ja ihmisryhmien välinen suhde? On selvää, etten voi asemoida itseäni tai tutkimustani esimerkiksi afrikkalaisperäisten suomalaisten ”auttajana”, sillä tämän tyyppiset asetelmat vain uusintaisivat sellaisia suomalaisessakin yhteiskunnassa vaikuttavia asenteita ja hierarkioita, joita yritän

tutkimuksellani purkaa. En voi myöskään puhua heidän puolestaan, sillä oman alkuperäni vuoksi edustan itse sitä itsestään selvänä pidettyä valtaväestöä, joka ei joudu koskaan neuvottelemaan suomalaisuudestaan esimerkiksi erilaisen ihonvärin tai sukunimen vuoksi. Onkin ehkä luotettavampaa, että määrittelen itseni valtaväestöä edustavaksi suomalaisen yhteiskunnan ja monikulttuurisuuden tutkijaksi. Tutkimuksellani haluan osallistua suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumistumista ja muutosta koskevaan keskusteluun, mikä osaltaan selittää myös tutkimuksen ytimessä varsin vahvana vaikuttavat suomalaiseen identiteettiin liittyvät intressit. Näin määriteltynä on kuitenkin selvää, että asemani valtaväestöön kuuluvana tutkijana on vaikuttanut tutkimuksen sisältöön ja katson, että sen vuoksi on hyvä mainita muutama sellainen tekijä, jotka rajaavat tutkimuksestani tehtäviä tulkintoja.

Ensiksikin tutkimusasetelmani nojaa huomattavalla tavalla kulttuurisen vallan kysymyksiin oppikirjoissa. Asetelmaa voi kritisoida siitä, että oppikirjat ovat lähtökohtaisesti varsin etäinen tutkimusaineisto suhteessa Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten arkeen, mikä osaltaan kuvastaa myös tutkijan etäisyyttä tämän tutkimuksen kohdejoukkoon. Jos olisin Suomen afrikkalainen tai afrikkalaisperäinen suomalainen tutkija, olisivat tutkimustani alun perin ehkä motivoineet enemmän sellaiset yhteiskunnalliset ja omaan identiteettiin liittyvät ongelmat, joita erilaisena eläminen suomalaisuuden maisemassa voi tuottaa (vrt. esim. Löyttyjärvi 2009). Tutkimusta luettaessa on myös hyvä pitää mielessä, että se ei tuo esiin Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten omaa ääntä. Vaikka en usko tutkimukseni lähtökohtaisesti tekevän heille paljoakaan vääryyttä, he saattaisivat itse tarkastella tutkimuksessa kosketettuja aiheita hyvinkin erilaisista näkökulmista. Tämä nostaa esiin myös tärkeän ongelman, joka koskee koko monikulttuurisen tutkimuksen kenttää: vähemmistöjen ääni pääsee vain harvoin esiin heitä koskevassa tutkimuksessa. Siten tämäkään tutkimus ei tavoita esimerkiksi Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten omia käsityksiä heidän käyttämistään oppikirjoista tai heidän kokemuksistaan suomalaisuuden maisemassa, vaan se on luotettavampaa nähdä vain yhtenä puheenvuorona suomalaista monikulttuurisuutta koskevassa keskustelussa.

Omasta suomalaiseen valtaväestöön liittyvästä alkuperästäni huolimatta uskon kuitenkin, että tietynlaisiin erilaisuuden kokemuksiin voi samaistua kuka tahansa ja että näistä kokemuksista keskusteleminen on tärkeää. Vaikeat erilaisuuteen liittyvät kokemukset voivat myös toimia tutkimuksen taustalla vaikuttavina motiiveina. Oman identiteettini kipupisteinä ovat toimineet paitsi omaan luokkataustaani liittyvä häpeä, myös koulumaailmassa koetut erilaisuuden kokemukset sekä rasismiin ensimmäiseen aaltoon liittyvä väkivalta 1990-luvun Mikkelissä. Näihin kokemuksiin liittyvät monikerrokset merkitykset avautuivat itselleni vasta yliopistossa, jossa aloin ymmärtää erilaisuuden ja eriarvoisuuden rakenteellisia ja poliittisia merkityksiä yhteiskunnassa. Samalla ne ovat toimineet myös tämän tutkimuksen taustalla vaikuttavina elämäkokemuksellisina tekijöinä ja siten koen, että tutkimuksen lankoja ovat punoneet yhteen paitsi yhteiskunnallista alkuperää olevat eriarvoisuuden kokemukset, mutta myös tieteellisen tiedon tarjoamat emansipatoriset vaikutukset. Vaikka objektiivisuutta tavataan kuvata, esimerkiksi tieteen tekemisen oppikirjoissa, tutkimuksen tärkeänä lähtökohtana, en ajattele sen roolin olevan niin yksiselitteinen

yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Päinvastoin ajattelen, että sosiologinen mielikuvitus sekä kyky ajatella ja käsitteellistää yhteiskunnallisia ilmiöitä uudella tavalla ovat sidoksissa paitsi tutkimusta tekevien yksilöiden omiin elämäkokemuksiin, myös laajemmin yhteiskunnassa jaettuun kokemuksiin, joista tutkija voi ammentaa erilaisia tutkimuksen lähtökohtia ja tutkimusasetelmia (vrt. sosiologisesta mielikuvituksesta Miller 1959). Sen vuoksi hyviä yhteiskuntatieteellisiä tutkimuksia motivoivat usein myös niiden tekijöiden omat yhteiskunnallista alkuperää olevat kokemukset, joita ei tulisi rajata tutkimuksen ulkopuolelle vaan pikemminkin jalostaa näkökulmiksi, käsitteiksi, kysymyksiksi sekä muiksi tutkimuksen tekemisen työkaluiksi ja välineiksi, joilla pyritään saamaan otetta alati muuttuvasta yhteiskunnallisesta todellisuudesta.

Tässä tutkimuksessa omat yhteiskunnallista alkuperää olevat erilaisuuden kokemukseni ovat motivoineet minua tarttumaan yhteiskunnallisen vallan sosio-kulttuurisiin rakenteisiin ja purkamaan niitä kriittisen tutkimuksen hengessä. Ihmisryhmät ja yhteisöt turvautuvat usein erilaisuuden osoittamiseen oman identiteettinsä ja yhteenkuuluvuudentunteensa rakentamiseksi, minkä vuoksi erilaisiksi osoitettujen yksilöiden ja ryhmien identiteetit ovat usein muiden kertomia ja vallassa olevien ryhmien alistamia. Vaikka valtarakenteiden purkaminen on arvokasta, on purkamisen jälkeen käännettävä katse kuitenkin tulevaisuuteen ja aloitettava rakentamaan uusia identiteettejä, polkuja ja muita elämän mahdollisuuksia. Olen yrittänyt tuoda tämän tyyppistä näkökulmaa tutkimukseeni esimerkiksi ”uusien historioiden” käsitteen kautta, jolla viitataan niihin uudenlaisiin identiteetteihin ja suhteisiin, joita Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret rakentavat omien kertomusten ja elämänvalintojensa kautta. Vaikka menneisyyden rakenteilla on valtaa, pitää yhteiskuntarakenteita kyseenalaistavassa kriittisessä tutkimuksessa mielestäni sitoutua ajatukseen, että rakenteista riippumatta niissä elävät ihmiset eivät lopulta ole sosio-kulttuurisen eriarvoisuuden tai toiseuttavan massan passiivisia uhreja, vaan kykenevät itse rakentamaan oman historiansa. Tutkimuksen tehtävänä ei siten ole vain alistavien rakenteiden geometrian tai niiden historiallisen taustan kartoitus, vaan viime kädessä tilan avaaminen uuden elämän mahdollisuuksille niin vähemmistöjen kuin myös valtaväestönkin näkökulmasta.

Tutkimuksen seuraavassa jaksossa siirryn oppikirjojen Afrikkaan. Pohdin Afrikka-tiedon rakennetta oppikirjoissa ja pyrin tekemään kirjojen sisältöihin eräänlaisen diskursiivisen läpileikkauksen. Sikäli kun länsimaisen kulttuurin käsitykset Afrikasta ovat perustuneet vahvasti kolonialismin luomille kulttuurisen toiseuden kuvastoille, pyrin tarkastelemaan suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tietoa sellaisten näkökulmien kautta, joita yhdistävät kysymykset kulttuurisista valtasuhteista, Afrikan tutkimuksen historiasta ja sen tuottaman tiedon luonteesta. Sen lisäksi pohdin oppikirjojen sisältöjä monien yksittäisten kysymysten kautta, jotka liittyvät niin kolonialismin perintöön Afrikassa kuin myös länsimaisen maailmankuvan myyttisiin kerrostumiin. Erilaisten kysymysten ja aiheiden kautta pyrin lopulta nostamaan esiin paitsi oppikirjojen kehitykseen liittyviä positiivisia saavutuksia, myös sellaisia vanhan maailman hahmotustapoja, jotka edelleen muotoilevat Afrikkaa kansallisessa katseessamme.

3. Oppikirjojen Afrikka

Afrikan manner on maailman toiseksi suurin maanosa. Pinta-alaltaan se vastaa suurin piirtein aluetta, joka syntyy, kun lasketaan yhteen Eurooppa, Yhdysvallat ja Kiina. Pituussuunnassa manner ulottuu 37:ltä pohjoiselta leveyspiiriltä 35:lle eteläiselle leveyspiirille, minkä vuoksi sieltä löytyvät myös kaikki maapallon ilmastotyytit, arktista lukuun ottamatta. Afrikan 54 maassa asuu yhteensä yli miljardi ihmistä, mikä on noin 15 prosenttia koko maapallon väestöstä. Koko Afrikan alueella on arvioitu puhuttavan noin 2000 eri kieltä, mikä puolestaan vastaa noin kolmannesta kaikista maailman kielistä. Alueen pääuskontoja ovat kristinusko ja islam, mutta myös erilaiset perinteisiksi tai synkretistisiksi määriteltävät uskonnot ovat Afrikassa vahvasti edustettuina. Kulttuurisesti Afrikan on usein esitetty jakaantuvan karkeasti ottaen kristilliseen ja islamilaiseen piiriin. Mantereen maantieteellisen, uskonnollisen ja kielellisen monimuotoisuuden valossa on kuitenkin selvää, että Afrikkaa luonnehtii valtava kulttuurinen diversiteetti, jota ei voi tavoittaa yksinkertaistavilla kategorisoinneilla.

Puhuttaessa Afrikasta on varsin tyypillistä, että mantereen valtavasta kulttuurisesta, uskonnollisesta ja historiallisesta kirjosta puhutaan kuin kyseessä olisi vain yksi ainoa maa. Vaihtoehtoisesti saatamme puheessamme helposti yleistää jonkin yksittäisen asian koskemaan koko Afrikkaa. Koska Afrika on maantieteellisenä ja kulttuurisena kokonaisuutena niin valtava, Afrikasta ei voi puhua yksikössä eikä yksittäisiä asioita voi yleistää koskemaan koko mannerta. Puhe yhdestä Afrikasta on karkea yleistys ja edustaa pyrkimystämme nähdä maailma ja elämän kirjo yksinkertaistavien käsitteiden valossa. Puhe yhdestä Afrikasta heijastelee usein myös kulttuuriessentialistisia ajattelutapoja, joiden ohjaamina olemme taipuvaisia ajattelemaan, että Afrikalla ja sen kulttuureilla olisi jokin yhteisesti jaettu sisäsyntyinen olemus, mikä tekee niistä sellaisia kuin ne ovat. Kulttuuriessentialismia edustavat myös monet Afrikkaa koskevat stereotypiat ja yleistykset, joita on paljon tarjolla niin erilaisissa mediateksteissä kuin myös vakavammassa Afrikasta kertovassa kirjallisuudessa.

Yksinkertaistavien puhetapojen vastapainona onkin oikeutettua kysyä, miksi meidän tulisi ylipäättään edes puhua "Afrikasta" kun viittaamme mantereen erilaisiin kulttuureihin. Koska käsite on maantieteellinen, miksi oletamme, että tätä maantieteellistä kokonaisuutta ja sen ihmisryhmiä yhdistäisi jokin yhteinen kulttuurinen tai historiallinen tekijä. Onko erikseen olemassa "afrikkalaista kulttuuria", jos mantereen ihmisryhmillä ei ole yhteistä historiaakaan (vrt. Marjomaa 2011, 61)? Vaikka sellaiset ilmaukset, kuten "eurooppalainen kulttuuri" tai "afrikkalainen kulttuuri", ovat teoreettisessa mielessä varsin epämääräisiä käsitteitä, ne edustavat kaikista puutteistaan huolimatta myös myös ajan myötä kerrostunutta kulttuurista tietoa, joka vaikuttaa jokapäiväisessä elämässä ja organisoii ihmisryhmien välisiä sosiaalisia ja kulttuurisia suhteita. Puhe

”afrikkalaisesta kulttuurista” viittaakin tiettyyn yhteisesti jaettuun mielikuvaan Afrikasta ja kulttuurisen tiedon kokonaisuuteen, jonka avulla pyrimme ymmärtämään mantereella asuvia ihmisryhmien elämää ja kulttuurista erilaisuutta. Siten ”Afrikka” on myös sosiaalisessa todellisuudessa vaikuttava kulttuurisen tiedon konstruktio, johon on historiallisesti kerrostunut paitsi menneisyyden myyttejä ja fiktiivisiä tarinoita, myös myöhemmän ajattelun tuottamia teoreettisia näkökulmia sekä todellisuusarvoltaan hyvin vaihtelevia käsitteitä ja tyypittelyn tapoja. (kts. esim Teppo 2011, 12–13; Rastas & Löytty 2011, 23–27.)

Afrikkaa koskevalle kulttuuriselle tiedolle on historiallisesti ollut ominaista erityisesti se, että se on usein tuotettu muiden toimesta ulkoapäin. Jo ”Afrikka” itsessään on käsitteenä ulkopuolisten luomus, joka viittasi alun perin roomalaisten hallinnoimalla nykyisen Tunisian alueella asuneisiin afrideihin ja levisi vasta myöhemmin tarkoittamaan koko mannerta (Fage 1995, 48–54; Marjomaa 2011, 61). Myöhemmin erityisesti eurooppalaisten toiminta siirtomaa-ajalla on muovannut sitä, miten Afrikkaa ja afrikkalaisia kulttuureja on ymmärretty. Siirtomaasuhteiden luonnehtimassa maailmassa Afrikka edusti Euroopalle paitsi valloittamisen kohdetta myös kulttuurista toista, minkä vuoksi manteretta ja sen asukkaita koskeva tieto on ollut luonteeltaan kolonialismin ja rasististen ajattelutapojen sävyttämää. (Löytty & Rastas 2011, 23–27.) Ulkopuolisten valloittajien tuottaman tiedon varassa Afrikka onkin usein näyttäytynyt yhdenmukaisena kokonaisuutena, jolle on ollut ominaista kulttuurinen kehittymättömyys ja historiattomuus, ja jonka alistettu identiteetti on usein käänteisesti kertonut valloittajiensa ylivoimaisuudesta. Nämä rasistiset jäsennystavat ovat myöhemmin jatkaneet elämäänsä kulttuurisen tiedon muotona länsimaisessa maailmankuvassa. Puhe yhdestä Afrikasta sekä yleiset Afrikkaa koskevat stereotypiat johtavatkin alkuperältään usein näihin alun perin kolonialismin tuottamiin hahmotustapoihin, jotka kertovat enemmän puhujan omista maailmankuvallisista siteistä kuin puheen kohteena olevasta Afrikasta.

Jos ei ole yhtä ainoaa yksinkertaista tapaa puhua ”afrikkalaisesta kulttuurista”, on kuitenkin mahdollista tarkastella Afrikkaa ja afrikkalaisia kulttuureja sellaisten näkökulmien kautta, joita yhdistävät kysymykset kulttuurisista valtasuhteista, Afrikan tutkimuksen historiasta ja sen tuottaman tiedon luonteesta. Koska Afrikkaa koskeva tieto on kehittynyt sekä kulttuuristen valtasuhteiden että erilaisten tieteellisten pyrkimysten ristivedossa, Afrikkaa koskevaa kulttuurista tietoa luonnehtivat tietyt tietoon, valtaan ja kulttuuriseen toiseuteen liittyvät ongelmat (Rastas & Löytty 2011, 23–27; Englund 2011). Tämän näkökulman kautta on mahdollista käsitellä sitä, miten Afrikkaa koskeva kulttuurinen tieto sekä sitä luonnehtivat toiseuden kerrostumat vaikuttavat niin afrikkalaisten kuin myös afrikkalaisperäisten väestöryhmien elämään. Laajemmasta näkökulmasta katsoen Afrikkaa koskevat kulttuurisen tiedon ongelmat ovatkin yhteydessä globaalin eriarvoisuuden rakenteisiin, joita muotoilevat kolonialismin perintöä edustavat etnisyyden ja ihonvärin valtahierarkiat. Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten kautta nämä kysymykset koskettavat tänä päivänä entistä vahvemmin myös monikulttuuristuvaa suomalaista yhteiskuntaa. Toisin kuin menneisyydessä afrikkalaisuus ei edusta enää vain kaukaisten maiden eksotiikkaa tai kansallisen identiteettityön mustavalkoista vertailuryhmää, vaan monikulttuuristumisen myötä afrikkalaisuus sekä afrikkalaisperäiset väestöryhmät ovat osa Suomea tänään ja tulevaisuudessa.

Pyrin tässä luvussa käsittelemään *suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tietoa ja sitä, miten Afrikka ja afrikkalaiset näyttäytyvät kansallisessa katseessa*. Kansallista katsetta voi pitää laajana tutkimusasetelmaa ohjaavana abstraktiona, joka liittyy yhteiskunnan kulttuuriseen tietoon sekä kansallisen identiteetin ”meitä ja muita” rajaaviin tietämisen tapoihin, jotka vaikuttavat suomalaisessa kulttuurissa. Tämän tutkimuksen ja siihen liittyvän aineiston laajuudessa avain kansallisen katseen avaamiseksi on oppikirjojen Afrikka-tiedon luonne. Sen vuoksi pyrin selvittämään sitä, *mikä on suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tiedon luonne suhteessa koloniaaliseen tietoon, ja miten Afrikka ja afrikkalaiset esitetään suomalaisissa oppikirjoissa*. Ajattelen oppikirjojen Afrikka-tiedon luonteen kertovan ainakin jotakin siitä, miten Afrikka ja afrikkalaiset näyttäytyvät osana kansallista katsetta 2000-luvun Suomessa.

3.1 Yhteiskunnalliset tiedontarpeet ja Afrikka-tiedon rakenne oppikirjoissa

Lukiokoulutuksen tehtävänä on antaa oppilaalle laaja-alainen yleissivistys sekä tukea hänen oman maailmankuvansa muodostamista. Sen vuoksi lukiossa opiskelevalle nuorelle tarjotaan hyvin monipuolisesti tieteen- ja taiteenalojen tuottamaa tietoa, joka koskee esimerkiksi luontoa, ihmistä, yhteiskuntaa ja kulttuureja. (LOPS 2003, 3–7) Lukion opintokokonaisuus pitääkin sisällään huomattavan määrän pakollisia, syventäviä ja soveltavia kursseja sekä näihin liittyviä opetussisältöjä ja oppimistavoitteita. Tätä tietojen ja taitojen kirjoa vasten katsottuna on selvää, että Afrikkaa ja afrikkalaisia kulttuureja koskeva tieto muodostaa vain yhden pienen osa koko muun lukio-opetuksen sisällöstä, eikä Afrikalla sellaisenaan ole kovin suurta roolia lukion opintokokonaisuudessa. Käytännössä lukion opetussuunnitelma sijoittaa Afrikkaa ja afrikkalaisia kulttuureja käsittelevät opintojaksot pakollisten kurssien ulkopuolelle, ja niitä käsitellään perusteellisesti vain historian oppiaineessa ja sen valinnaiskursilla ”*Kulttuurien kohtaaminen*” (HI6). Kurssin tavoitteena on antaa oppilaalle perustiedot kulttuureihin liittyvistä ilmiöistä ja käsitteistä sekä tutustuttaa oppilas samalla Euroopan ulkopuolisiin kulttuurialueisiin, Afrikan ollessa yksi kymmenestä opintosuunnitelmassa mainitusta kulttuurialueesta.²⁵ Opetussuunnitelman mukaan oppilaan tulisi oppia ymmärtämään omasta kulttuuristaan poikkeavan kulttuurin ”erilaisuutta, arvomaailmaa ja elämäntapaa”. (LOPS 2003, 161; *ibid.*, 155.) Tätä tavoitetta lähestytään paitsi historian näkökulmasta, myös tarkastelemalla yhteiskuntarakenteen, talouselämän ja luonnonolosuhteiden merkityksiä yksittäisille kulttuureille.

Opetussuunnitelmassa esitettyä lähestymistapaa voi pitää varsin perinteisenä. Kurssin sisältö, tavoitteet ja tapa, jolla vieraita kulttuureja lähestytään, heijastavat suomalaisissa kouluissa harjoitetun kansainvälisyyskasvatuksen hahmotustapaa, jossa muut kulttuurit on erotettu selvärajaisesti suomalaisuudesta ja tietoa niistä on opetettu esimerkiksi vuorovaikutustaitojen näkökulmasta tai keinona torjua kielteisiä

25. Opetussuunnitelmassa mainitut kulttuurialueet ovat Afrikka, arktiset kulttuurit, Australian ja Oseanian alkuperäiskulttuurit, Intia, islamin maailma, Japani, Kiina, Korea, Latinalainen Amerikka ja Pohjois-Amerikan alkuperäiskulttuurit (LOPS 2005, 161).

kulttuurisia ennakkoluuloja.²⁶ Lähestymistapaa voi kuvata luonteeltaan kansalliseksi (omaa kulttuurista yhtenäisyyttä korostavana), ja opintojakso sijoittuikin lukion opintosuunnitelmassa eräänlaiselle muita kulttuureja koskevan tiedon kontaktivyöhykkeelle (kontaktivyöhykkeestä esim. Pratt 1991), jossa vieraita kulttuureja ja niihin liittyviä kulttuurisen erilaisuuden merkityksiä pyritään artikuloimaan oppilaille. Tätä rajavyöhykettä määrittää keskeisellä tavalla myös suomalaisuus, joka muodostaa samalla myös sen periaatteellisen lähtökohdan, josta käsin oppikirjat lähestyvät vieraiksi nimettyjä kulttuureja. Lähestymistapaa voi siten pitää perinteisenä ja oppikirjojen tiedollisia sisältöjä puolestaan kansallista katsetta eli suomalaisessa kulttuurissa vaikuttavia "meitä ja muita" koskevia tietämisen tapoja artikuloivina.

On selvää, että monikulttuuristuvan Suomen näkökulmasta katsottuna tarve kulttuuritiedolle ja muiden kulttuurien tuntemukselle on paljon perusvampi kuin mitä opetussuunnitelmassa on esitetty. Monet vieraiksi määritellyistä kulttuureista eivät enää sijaitse vain Suomen ulkopuolella, vaan vaikuttavat etnis-kulttuurisina vähemmistöinä monikulttuuristuvassa maassamme. Siten jo lähtökohtaisesti puhe ”vieraista kulttuureista” edustaa vanhoja kansalliseen ajatteluun liittyviä hahmotustapoja, joiden dikotomisena vastinparina toimii ”oma” yhtenäiseksi koettu kansallinen kulttuuri. Perustavammalla tavalla monikulttuurisuuteen liittyvien näkökulmien puutteesta kertoo myös se, ettei monikulttuurisuutta terminä ja siihen liittyviä tavoitteita eksplisiittisesti mainita sen enempää opetussuunnitelmassa kuin kansainvälisyyskasvatuksen periaatteissakaan, vaikka lukion opetussuunnitelma määritteleeekin kulttuurien tuntemuksen merkittävänä yhteiskunnallisena arvokannanottona ja koko lukion opetusta leikkaavana aihekokonaisuutena (LOPS 2003 & KK 2007). Tämä lähtökohta ja rajausta vaikuttaa merkittäväällä tavalla myös siihen, miten Afrikkaa ja afrikkalaisia kulttuureja koskevia tiedon tarpeita lukio-opetuksessa tulkitaan ja minkälaista tietoa oppikirjojen sisällöiksi tuotetaan.

Eräänlainen yleiskuva lukio-opetuksen Afrikka-tietoon avautuu, kun tarkastellaan Afrikkaa koskevien jaksojen rakenteita oppikirjoissa. Koska kirjojen rakenteet ovat lähes identtiset, voidaan niiden sisältö tiivistää seuraavalla tavalla:

1. Afrikan merkitys ihmisen lajikehityksen näkökulmasta sekä varhainen väestöhistoriallinen kehitys mantereella

Kuvataan Afrikan erilaisia alkuperäiskulttuureja, kuten esimerkiksi khoikhoi- ja sani-kansoja. Tämän lisäksi luodaan katsaus Afrikan varhaiseen historiaan, kuvaillaan Afrikan väestöhistoriallista kehitystä sekä erilaisten kulttuuristen tapojen ja uskontojen leviämistä mantereella.

2. Keski-ajan Afrikka

Kuvataan Afrikan yhteiskuntien kehitystä ennen eurooppalaisten saapumista. Esitellään lyhyesti keski-ajalla toimineiden kaupunkikulttuurien ja kuningaskuntien rakennetta ja taloudellista toimintaa. Historiallisina esimerkkeinä usein Ghanan ja Malin kuningaskunnat.

26. Kansainvälisyyskasvatuksen periaatteissa luonnehditaan kulttuurien tuntemukseen liittyviä tavoitteita esimerkiksi seuraavalla tavalla: ”Eri kulttuureihin ja niiden toimintatapoihin tutustuminen auttaa ymmärtämään oman kulttuurin eri puolia; muita kulttuureita peilaamalla oman kulttuurin erityispiirteet tulevat esiin.” (KK 2007.)

3. Afrikan orjakauppa

Kuvataan afrikkalaista orjakauppaa sekä sen eurooppalaista ja islamilaista alkuperää. Käsitellään eurooppalaisten toteuttamaa orjakauppaa osana maailmantaloutta ja pyritään arvioimaan sen mittasuhteita ja vaikutuksia Afrikalle.

4. Siirtomaakausi ja siitä vapautuminen

Käsitellään kolonisaation ja imperialismien motiiveja sekä Afrikan jakamista eurooppalaisten suurvaltojen kesken. Arvioidaan kolonialismin vaikutuksia afrikkalaisiin yhteiskuntiin sekä niiden kulttuureihin ja talouteen. Rotusortoon liittyvien kysymysten historiallisina esimerkkeinä usein Etelä-Afrikan apartheid-systeemi ja Kongon vapaavaltio. Kerrotaan siirtomaakaudesta vapautumisesta.

5. Tämän päivän Afrikka ja aliehkityksen ongelmat

Käsitellään Afrikan aliehkitykseen liittyviä ongelmia ja pohditaan demokratian kehitystä sekä sen esteitä mantereella. Afrikan konflikteista esimerkiksi Ruanda on esillä kaikissa kirjoissa.

Oppikirjojen Afrikka-tiedon rakennetta voi lähestyä eräänlaisena näytteenä siitä, miten suomalainen yhteiskunta ymmärtää Afrikkaa koskevat tiedontarpeet lukion opintokokonaisuudessa. Samalla oppikirjojen sisällöt edustavat myös tietyn tyyppistä historiallista jatkumoa, jossa tieto kerrostuu ja sedimentoituu, mutta myös muuntuu ja jalostuu vastaamaan niihin tarpeisiin, joita aikalaiskulttuuri pitää tärkeinä ja ensisijaisina. Sen vuoksi myös 2000-luvun suomalaiset oppikirjat ja niiden Afrikka-tieto pitävät sisällään tiedon kerroksia, jotka kertovat sekä oppikirjoissa jaettujen näkökulmien, aiheiden ja tiedon pysyvyydestä, mutta toisaalta myös sen muuntuvuudesta.

Oppikirjojen Afrikka-tiedon rakennetta katsottaessa ensimmäinen vaikutelma on se, että Afrikkaa koskevat lähestymistavat eivät ole niin yksiulotteisia kuin aikaisemmin. Sikäli kun länsimaista Afrikka-tietoa on perinteisesti hallinnut sekä vahva poliittisten näkökulmien painotus (Kaikkonen et al. 1989, 10) että Afrikka-käsitysten historiattomuus (Löytty 2006, 37 & 43–48), nämä puutteet ovat näkyneet myös aikaisemmissa oppikirjossa (esim. Hietala 1982). Käytännössä tämä on tarkoittanut usein poliittisesta historiasta omaksuttuja lähestymistapoja, minkä vuoksi oppikirjojen Afrikka-tietoa on luonnehtinut aikaisemmin vahva poliittinen ja moraalinen lataus (Hietala 1982, 34–42). Suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tiedon rakenne kertoo kuitenkin siitä, että poliittisen historian näkökulma ei ole kirjoissa enää vallitseva, vaan Afrikkaa lähestytään myös esimerkiksi mantereen väestöhistorian ja sen erilaisten kulttuurien kautta. Esimerkiksi keski-ajan Afrikasta kertominen on tärkeää tasapainoisen Afrikka-kuvan kannalta, sillä se korjaa osaltaan kolonialismin vakiinnuttamaa historiakuva, jonka raameissa Afrikka on usein hahmotettu vailla omaa historiaa ennen eurooppalaisten saapumista. Verrattuna aikaisempaan oppikirjatutkimukseen voi sanoa, että suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tieto on laajentunut ja saanut lisää historiallista ulottuvuutta. Muutos kertonee ennen kaikkea siitä, että tiedon tuotannoltaan suomalaisten oppikirjojen sisällöt seuraavat aihealueista käytyä keskustelua ja että kirjojen sisältöjä pyritään kehittämään niiden mukaisesti.

Toisaalta oppikirjojen Afrikka-tiedon rakenne kertoo myös kansallista katsettamme ohjaavien näkökulmien historiallisesta pysyvyydestä. Jos tarkastellaan esimerkiksi sitä, minkälaisen teemojen kautta Afrikkaa lähestytään, suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tieto nojaa edelleen vahvasti perinteisiin yleisesityksiin mantereen historiasta. Oppikirjoissa jaettava tieto seuraakin varsin tarkasti niitä vakiintuneita näkökulmia, joiden kautta Afrikkaa on totuttu lähestymään paitsi länsimaisessa ajattelussa, myös Suomessa, jossa Afrika on perinteisesti hahmotettu meille kaukaisena kohteena, ja minkä vuoksi olemme usein turvautuneet muiden meille välittämään tietoon. Suhteellisen kaavamaiset yleisesitykset mantereen historiasta tavoittavat kuitenkin vain harvoin ajankohtaisia ja tärkeitä kulttuuriseen muutokseen liittyviä tiedontarpeita. Afrikan historiaa koskevan yleisesityksen ja olemuksellistavien kulttuurikäsitteiden valossa oppikirjat hahmottavatkin afrikkalaisten kulttuurien olevan vahvasti paikkaan eli Afrikan mantereeseen sidottuja eikä afrikkalaisuutta käsitellä esimerkiksi laajemmin sellaisena kulttuurisena identiteettinä, jollaisena se vaikuttaa tämän päivän maailmassa. Tämän vuoksi kirjoissa ei myöskään pohdita Afrikan vaikutusta osana globaalia maailmankulttuuria, vaan afrikkalaisuus nähdään melko rajatusta näkökulmasta käsin. Sikäli kun myös Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset ovat osa tätä kehitysprosessia ja maamme monikulttuuristuminen lukio-opetuksen keskeinen yhteiskunnallinen konteksti, jäävät nekin oppikirjoissa valitun lähestymistavan varjoon.

Tällaisenaan oppikirjojen Afrikka-tiedon rakenteen tarkastelu ei paljasta kovinkaan yllättäviä asioita, mutta kertoo kuitenkin jo lähtökohtaisesti siitä, ettei suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tietoa ole sovitettu monikulttuuristuvan yhteiskunnan tiedon tarpeisiin, vaan kirjojen lähestymistavat seuraavat perinteisiä kansallisia hahmotustapoja. Tämä johtunee osittain ainakin siitä, että lukio-opetuksessa Afrika ja afrikkalaiset kulttuurit hahmotetaan kansainvälisyyskasvatuksen näkökulmasta ensisijaisesti "vieraana kulttuurina" eikä yhtenä monikulttuuristuvan Suomen tekijänä. Tällöin myös sitä koskeviin tiedontarpeisiin voidaan katsoa vastattavan varsin helposti turvautumalla yleisesitykseen Afrikan historiasta.²⁷

Oppikirjojen Afrikka-jaksojen rakenne kuvastaa kuitenkin vasta kirjojen lähestymistapaa aiheeseen eikä siten kerro vielä paljoakaan suomalaisen yhteiskunnan Afrikkaan liittyvästä kulttuurisesta tiedosta tai edes oppikirjojen Afrikka-tiedon luonteesta. Oppikirjojen kehitys sekä toisaalta tiettyjen lähestymistapojen sitkeä pysyvyys herättävät kuitenkin kysymyksiä siitä, millä tavoin tämän päivän oppikirjat suhtautuvat Afrikkaa perinteisesti määrittäneisiin kulttuurisen toiseuden kuvastoihin. Jotta tähän kysymykseen voitaisiin vastata, tarkastelussa on siirryttävä yksittäisten aiheiden ja näkökulmien sekä toisaalta kielen ja diskurssien tasolle. Seuraavassa kappaleessa pyrin tarkastelemaan lähemmin sitä, miten suomalaiset oppikirjat lähestyvät Afrikan kulttuuriseen toiseuteen liittyviä kysymyksiä ja miten ne taas toisaalta toistavat edelleen tiettyjä vanhoja Afrikkaa määrittäviä hahmotustapoja.

27. Opetusministeriön linjaamissa kansainvälisyyskasvatuksen periaatteissa esimerkiksi maahanmuuttajiin viitataan useissa otteissa, mutta monikulttuurisuuteen vain satunnaisesti dokumentin leipätekstissä. Suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumista ei mainita eksplisiittisesti kehittämistavoitteiden yhteydessä. Myös muista kulttuureista puhuttaessa kansainvälisyyskasvatuksen periaatteissa korostetaan enemmän kulttuurista tasa-arvoa, vuoropuhelua ja suvaitsevaisuutta kuin monikulttuuristuvaa Suomea. (KK 2007.)

3.2 Kulttuurinen toinen

Oppikirjojen näkökulmasta katsottuna Afrikka on haastava aihe. Sekä kulttuuristen, uskonnollisten ja kielellisten näkökulmien valossa mannerta luonnehtii valtava ihmiselon ja elämän diversiteetti, jota on mahdotonta pelkistää siihen yksinkertaistavaan ilmaukseen ”afrikkalainen kulttuuri”, jolla oppisisältöä kuvataan Lukion opetussuunnitelmassa. Myös oppikirjojen ulkopuolella yksinkertaistava ja usein kulttuuriessentialistisesti väritynyt puhe ”afrikkalaisesta kulttuurista” peittää taakseen sen moniulotteisen todellisuuden, jossa afrikkalaiset kulttuurit ja yhteiskunnat elävät. Afrikka ei myöskään pysähdy mantereen maantieteellisille rajoille, vaan esimerkiksi transatlanttisen orjakaupan myötä afrikkalaisuudella on ollut merkittävä vaikutus paitsi Yhdysvalloille, myös laajemmin muulle maailmalle. Vaikka afrikkalaisuuden mielletään olevan sidoksissa Afrikan mantereeseen, moderni afrikkalaisuus on kuitenkin tänä päivänä osa globaalia maailmankulttuuria niin oleellisella tavalla, että se tekee yksittäisten ilmiöiden tai kulttuurivaikutteiden yksiselitteisen paikantamisen Afrikkaan vaikeaksi. Näkökulmasta riippuen Afrikka voi merkitä monia eri asioita. Ulkopuolisen silmin nähtynä se voi olla esimerkiksi tietyn tyyppistä kaukaisten paikkojen eksotiikkaa. Diasporisille afrikkalaisille yhteisöille se voi puolestaan merkitä tietyn tyyppistä historiallis-kulttuurista perintöä ja identiteetin lähdettä. Lopulta afrikkalaisuus voi olla myös kulttuurinen identiteetti globaalissa maailmassa. Siten Afrikkaa koskeva kulttuurinen tieto ei rajaudu yksiselitteisesti vain tiettyyn maantieteelliseen alueeseen vaan limittyy ja kerrostuu monin eri tavoin osaksi yhteisesti jaettua kulttuurista todellisuutta eri puolilla maailmaa, omaksuen kuitenkin aina omat paikalliset ilmenemismuotonsa.

Afrikkaa koskevan kulttuurisen tiedon tekee haastavaksi myös se, että länsimaisessa maailmankuvassa Afrikkaa jäsentää tietty kulttuurinen toiseus, jonka vuoksi mantereeseen liittyy paljon arvoväritteistä tietoa, vanhoja uskomuksia ja vääriä mielikuvia. Historiallisesti katsoen eurooppalaisten tieto Afrikasta on ollut paljolti kolonialismiin liittyvien valtasuhteiden värittämää, minkä vuoksi Afrikan tutkimusta koskettavat tänä päivänä läheisesti valtaan ja kulttuuriseen toiseuteen liittyvät erityiskysymykset. (esim. Englund 2011; Rastas & Löytty 2011; Löytty 2009) Kulttuurisen toiseuden välittämät hahmotustavat näkyvät usein myös niissä tavoissa, joilla lähestymme Afrikkaa koskevia kysymyksiä, ja näennäisen viattomatkin lähestymistavat ovat vain harvoin vapaita siitä historiallisesta painolastista, jonka eurooppalainen kolonialismi on jättänyt käsityksiimme Afrikasta (Englund 2011, 40). Afrikkaa koskevan kulttuurisen tiedon keskeisenä haasteena voikin pitää paitsi todellisuutta yksinkertaistavia ajattelutapoja, jotka pelkistyvät puheeksi yhdestä monoliittisesta ”afrikkalaisesta kulttuurista”, myös sitä kulttuurista toiseutta, mitä Afrikka ja afrikkalaiset kulttuurit ovat edustaneet länsimaisessa maailmankuvassa ja jota afrikkalaisperäiset väestöryhmät edelleen ilmentävät osana globaalia maailmankulttuuria. Oppikirjojen mittakaavassa näihin haasteisiin vastaaminen edellyttäisi toisaalta irtaantumista sellaisista lähtökohdista, joissa uusinnetaan kolonialismin jättämää kulttuurisen toiseuden perintöä sekä toisaalta taas uusien näkökulmien avaamista Afrikan ja afrikkalaisuuden monimuotoisuuteen tämän päivän maailmassa.

Tiedon tuotannon näkökulmasta katsottuna voi sanoa, että suomalaiset oppikirjat seuraavat yleisesti ottaen aihealueiden tutkimusta. Uusien tietojen ja näkökulmien päivitystä heijastaa esimerkiksi jo edellä käsitelty oppikirjojen Afrikka-tiedon rakenne, jonka perusteella voi sanoa, että oppikirjat lähestyvät Afrikkaa aikaisempaa monipuolisemmin. Katsottaessa Afrikkaa koskevaa kulttuurista tietoa tarkemmin oppikirjojen sisältöjen kautta, onkin mahdollista sanoa, että ainakin osassa suomalaisista oppikirjoista Afrikkaa koskevat kulttuurisen toiseuden haasteet tiedostetaan hyvin. Sisällöltään laadukkainta aineistoa edustaa FORUM6, jossa aihetta käsitellään eksplisiittisesti omassa kappaleessaan nimeltään "Mielikuvien Afrikka" (FORUM6, s. 100–102). Kappaleessa pohditaan Afrikkaa koskevien negatiivisten ennakkoluulojen kolonialistista alkuperää ja sitä, miten kolonialismin historia vaikuttaa edelleen Afrikkaa koskevissa käsityksissämme. FORUM6 siis tunnistaa hyvin Afrikkaa koskevat kulttuurisen toiseuden ongelmat ja niiden historialliset taustat. Tämän lisäksi kirja osaa myös yhdistää suomalaisten varhaiset Afrikka-käsitykset eurooppalaisen kolonialismin rakentamiin Afrikka-kuviin. Kirja nostaa esiin esimerkiksi 1950-luvulla suomalaisten laulamat lastenlaulut ja kappaleen kuvitus sisältää monia muita esimerkkejä tietyistä suomalaisista tuotteista, jotka ovat hyödyntäneet eriarvoistavia kulttuurisia stereotypioita kuvatessaan Afrikkaa.²⁸

FORUM6 kertoo kuvatekstissä vanhasta suomalaisesta oppikirjasta seuraavalla tavalla: "Maantiedon oppikirjan kansi vuodelta 1960 antaa kuvan 'kulttuurien kohtaamisesta'. Tekstissä kerrotaan afrikkalaisista seuraavasti: 'Neekereitä verrataan luonteeltaan usein lapsiin. He ovat iloisia, huolettomia ja välittömiä. Voimakkaita valtioita he eivät ole pystyneet luomaan, sillä yhteistunto on heikko. He eivät myöskään ole tehneet mainittavia keksintöjä. Heimot ovat usein sotajalalla keskenään.'" – FORUM6, s.100

28. FORUM6 kirjassa mainitut suomalaiset lastenlaulut ja leikit: Hottentotti-laulu, Kuka pelkää mustaa miestä-leikki, Musta Pekka-korttipeli ja Afrikan tähti. Rasistisia stereotypioita hyödyntävät kaupalliset tuotteet: Fazerin lakritsapatukat, Brunberginsuukot. (s. 100–101.)

FORUM6-kirjan valossa onkin ehkä luvollista olettaa, että Afrikkaan liittyvät tiedolliset haasteet ja kulttuurisen toiseuden kysymykset tiedostetaan myös laajemmin suomalaisten oppikirjojen sisältöjä tuottaessa. Afrikan kulttuuriseen toiseuteen liittyvät kysymykset edustavatkin yhtä Afrikan tutkimuksen peruslähtökohtaa (Englund 2011), ja sikäli kun myös suomalainen yhteiskunta tunnustaa kulttuuri relativistiset lähtökohdat esimerkiksi kouluopetuksen kautta, vanhat kolonialismin tuottamat Afrikka-käsitykset eivät yksinkertaisesti enää sovi oppikirjojen sivuille.

Kulttuuriseen toiseuteen liittyvät haasteet eivät kuitenkaan ole yksinkertaisesti vain tiedon tuotantoa koskevia kysymyksiä, vaan laajemmin osana yhteiskunnallista todellisuutta toiseuden kysymykset koskettavat maailmankuvallisia, asenteellisia ja kulttuuriin identiteetteihin liittyviä tekijöitä tavoilla, jotka voivat olla paljon hienojakoisempia ja esimerkiksi välittyä vain kielen ja diskurssien tasolla. Tieto voi siten olla pintatasoltaan ”oikeaa”, mutta välittää samanaikaisesti syvemmällä diskursiivisella tasolla tietyn tyyppisiä maailmankuvallisia käsityksiä, jotka uusintavat vanhoja toiseuden kuvastoja. Jotta suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tiedon luonnetta voisi tutkia uskottavasti, näitä syvämerkityksiä on pyrittävä perkaamaan ja kysyttävä, minkälaisen diskurssien kautta Afrikkaa ja afrikkalaisia kulttuureja kuvataan tämän päivän oppikirjoissa.

Afrikkaa koskeviin kulttuurisen toiseuden haasteisiin pyritään oppikirjoissa vastaamaan esittämällä Afrikka aikaisempaa hyväksyvämmässä valossa. Käytännössä tämä näkyy esimerkiksi siten, että joissakin kirjoissa Afrikalle pyritään etsimään sellaista kulttuurista identiteettiä, joka erottaisi Afrikan muista kulttuuripiireistä positiivisella tavalla. Esimerkiksi useammassa kuin yhdessä kirjassa Afrikka esitetään symbolisesti varsin arvokkaalla tavalla ”ihmiskunnan kehtona”. Ihmisen evoluution näkökulmasta katsottuna tätä voi pitää todenmukaisena tieteellisenä faktana, mutta samanaikaisesti esitystavassa voi nähdä myös pyrkimyksen kuvata manner ja sen monenkirjavat kulttuurit aikaisempaa positiivisemmassa valossa. Metaforana ”ihmiskunnan kehto” korostaa Afrikan arvokasta ikaikaisuutta ja antaa ymmärtää, että Afrikka edustaa arvokkaalla tavalla ihmiskunnan yhteistä menneisyyttä. Samanaikaisesti Afrikka voi kuitenkin olla myös olla tämän tyyppisen puhettavan vanki ja sen arvokkaasta ikaikaisuudesta kertovat metaforat voivat toimia eräänlaisina diskursiivisina kynnyksinä toiseuden kuvastoihin. Toiseuden kuvastoille perustuvalle kulttuuriselle tiedolle onkin tyypillistä se, että erilaiset metaforat ja kielikuvat periytyvät usein sukupolvelta toiselle ja ilmaantuvat siten uudelleen uusiin konteksteihin muuntuneina (Löytty 2006, 73). Sen vuoksi ei ole erityisen vaikeaa löytää suomalaisten oppikirjojenkaan sivuilta kulttuurista toiseutta kuvastavia puhe- ja esitystapoja – silloinkin kun kirjat pyrkivät suhtautumaan arvostavasti Afrikkaan. 2000-luvun suomalaisista oppikirjoista voikin nostaa edelleen esiin sellaisia hahmotustapoja, jotka kertovat varsin stereotyyppisesti Afrikan historiallisesta erityislaadusta:

”Afrikka on ihmiskunnan kehto, mutta esihistoriallinen aika ennen omaa kirjoitettua historiaa kesti siellä kauemmin kuin muissa kulttuureissa. [...] Varhaisista kulttuureista kertovat eurooppalaiset ja arabialaiset kirjalliset lähteet sekä arkeologia ja suullinen perimätieto” – AIKAKIRJA, s. 54.

”Afrikassa ei ole ollut suuria hallitsevia valtakuntia, jotka olisivat luoneet yhtenäisen katkeamattoman kulttuurin. Valtakunnat ovat kehittyneet ja sitten tuhoutuneet, ja niiden vaikutteet ovat siirtyneet eteenpäin seuraaville valtakunnille. [...] Pohjois-Afrikassa islam ja arabian kieli ovat yhdistäneet ja luoneet yhtenäistä kulttuuria. Siihen on tullut eurooppalaisia vaikutteita osin vapaaehtoisesti omaksuttuna, osin pakon edessä. Monissa Afrikan maissa virallisena kielenä on eurooppalainen kieli tai koulutusjärjestelmä pohjautuu imperialismiin aikaisen emämaan koulutusjärjestelmään.” – FORUM6, s. 105.

”Pohjois-Afrikassa Niilin suisto ja Välimeren alue ovat olleet ihmiskunnan historiassa edelläkävijäalueita, mutta eteläisessä Afrikassa monet asiat pysyivät vuosisatoja lähes muuttumattomina”. – FORUM6, s. 103.

Vaikka oppikirjat eivät puhu Afrikasta vähättelevässä sävyssä, sen ja erityisesti eteläisen Afrikan historia esitetään edelleen muita kulttuureja vaatimattomampana, passiivisempänä ja rikkonaisempana. Afrikan historiallista erityislaatua korostavissa esitystavoissa heijastuvatkin usein eurooppalaisten siirtomaavaltojen menneisyydessä luomat käsitykset Afrikasta ja sen kulttuurisesta kehittymättömyydestä. Esimerkiksi niin kutsutussa haamilaisessa teoriassa afrikkalaiset kulttuurit nähtiin pelkästään muiden kulttuurien tuomien kulttuurivaikutteiden vastaanottajina.²⁹ Erilaisilla antropologisilla teorioilla sekä muilla pseudotieteellisillä opeilla pyrittiin perustelemaan paitsi afrikkalaisten kulttuurien kehittymättömyyttä, myös afrikkalaisten alisteista erityisasemaa eurooppalaisten kehittämissä rodullisissa hierarkioissa. Kolonialismin perintönä Afrikkaa määrittävät usein vielä tänä päivänäkin epähistoriallisiksi luonnehdittavat käsitykset, jotka elävät usein tietyn tyyppisinä implisiittisinä vaikutelmina maailmankuvassamme. Nykyaikaisessa ja verraten neutraaleissa oppikirjoissa nämä käsitykset elävät lientyneinä ja ovat muuntuneet historiallisten lähteiden, kulttuurisen yhtenäisyyden tai vain jollakin muulla tarkemmin määrittelemättömällä tavalla kehityksen puutteeksi.³⁰ On selvää, että tähän lähestymistapaan liittyvät ilmirasistiset painotukset ovat ajan myötä hapertuneet, mutta toisaalta Afrikan historiallista erityislaatua korostavat lähestymistavat kertovat myös toiseuttavan tiedon sitkeästä pysyvyydestä maailmankuvassamme.

29. Haamilaisen teorian mukaan afrikkalaisilla kulttuureilla ei ollut muihin kulttuureihin verrattuna itsenäistä omaksumiskykyä, minkä vuoksi kaikki kulttuurikehityksen piirteet Afrikassa tulivat nähdyn muiden kulttuurien Afrikkaan tuomina kulttuurivaikutteina. Teorian nimi viittaa afrikkalaisista poikkeavaan ja sittemmin kuvitteelliseksi osoitettuun ”haamilaiseen” kulttuuriin, joka olisi tuonut kulttuuriset innovaatiot Afrikkaan. (Kaikkola 1987, 9; Lyytikäinen 2003, 47)

30. Lähteiden puute on tunnetusti historian tutkimukselle hankala lähtökohta, mutta se ei tarkoita, että afrikkalaiset suulliseen perimätietoon perustuvat kulttuurit tulisi asettaa vähäisempään asemaan esittämällä ne esimerkiksi passiivisinä kulttuurivaikutteiden vastaanottajina. Kolonialismin tuottama epähistoriallinen käsitys Afrikasta liittyykin osaltaan eurooppalaisen historian tutkimuksen metodologisiin periaatteisiin, jossa on korostettu kirjoitettujen lähteiden ensisijaisuutta. Tämän myöhemmin keinoitekoiseksi tunnustetun arvojärjestyksen ohjaamana eurooppalainen historiantutkimus on ohittanut suuren osan maailmassa vallitsevista luonnollisista kulttuuriperinnöstä ja nähnyt niiden edustamat kansat paitsi historiattomina, myös epämielekkäinä tutkimuskohteina. (Kaikkonen 1987, 8-11; kts. myös Englund 2011, 40-41.)

Vaikka oppikirjat lähestyvät Afrikkaa positiivisessa valossa, kirjojen ongelmana on usein se, että niiden sivuilta on edelleen mahdollista löytää Afrikan kulttuurista toiseutta ilmentäviä tiedollisia asetelmia melko vaivattomasti. Varsin ilmeisellä tavalla toiseuden mustavalkoinen geometria on esillä vaikkapa tavassa, jolla kirjat käsittelevät Afrikan alkuperäiskulttuureja. Esimerkiksi FORUM6 ja AIKAKIRJA kertovat Afrikan alkuperäiskansoista seuraavalla tavalla:

”Ihmisen alkukoti sijaitsee Afrikassa. Ensimmäiset ihmiset hankkivat elantonsa keräilemällä ja metsästämällä. He elivät sopusoinnussa luonnon kanssa ja hyödynsivät sen antimia eivätkä pyrkineet tietoisesti muuttamaan ympäristöään esimerkiksi kaatamalla puita. Keräily- ja metsästysyhteisöt kansoittivat Afrikkaa kymmeniä tuhansia vuosia. Elinympäristö oli suotuisa, ja elanto hankittiin varsin helposti. Yhteisöjen piti kuitenkin mukautua ympäristöönsä säännöstelemällä väestömääräänsä. Afrikassa on vielä jäljellä tällaisia alkuperäiskulttuureja, esimerkiksi eteläisessä Afrikassa asuvat sanit ja Keski-Afrikan sademetsissä asuvat pygmit.” – FORUM6, s. 107.

”Kongon altaan sademetsien pygmit edustavat Afrikan alkuperäistä kulttuurimuotoa. Alkuperäiskansoja ovat myös eteläisen Afrikan Kalaharin aavikon khoikhoit eli hottentotit ja sanit eli bushmannit, jotka harjoittavat karjanhoitoa. [...] Sademetsien pygmit ja Kalaharin autiomaan sanit tarjoavat esimerkin pitkälle kehittyneistä kulttuureista, jotka ovat kymmenientuhansien vuosien kuluessa oppineet tulemaan toimeen luonnon ehdoilla. Erona muihin kulttuureihin on juuri se, että Afrikan keräilijät ja metsästäjät eivät pyri muuttamaan ja kesyttämään luontoa saadakseen sen tuottamaan paremmin. He eivät kaada puita, polta metsää eivätkä kulota ruohikkoa. He eivät kerää omaisuutta. Heillä ei ole istutettuja viljakasveja eikä kesytettyjä kotieläimiä.” – AIKAKIRJA, s. 55.

Vaikka oppikirjat kuvaavat Afrikan alkuperäiskansoja varsin positiivisella tavalla ja selvästi arvostavat niiden kulttuurista erilaisuutta, herättää huomiota kuitenkin se, että sekä sanit sekä muut khoi-kansat³¹ esitetään kirjoissa kulttuurievolutionistisella tavalla jäänteinä esihistoriallisista ihmisistä. Oppikirjojen käsitykset sani ja khoi-kansoista muistuttavatkin huomattavasti niin kutsuttua ”jalon villin” hahmoa, joka on eurooppalaisessa ajattelussa ja kulttuurihistoriassa usein ilmentänyt tietyn tyyppisiä etnoromanttisakäsityksiä muista kulttuureista – vaikutelmaa vahvistaa edelleen primitivismiin kuvastoista peräisin olevat lannevaatteet, keihäät ja jouset, joilla kirjojen sivuja on kuvitettu. Toiseuttavalle kerrontatavalle onkin tyypillistä se, että kohdetta ei tunnisteta omassa erityisyydessään, vaan siihen projisoidaan oman kulttuurin merkityksiä alisten se samalla omille päämäärille (Löytty 2005, 164–167). Siten suomalaistenkin oppikirjojen sivuilla sanit esiintyvät eräänlaisina länsimaisen elämäntavan vastakuvina ja tekstistä välittyy tietty länsimaiseen kulttuuriin ja sen luontosuhteeseen liittyvä kritiikki. Vaikka oppikirjat eivät kuvaa Afrikan alkuperäiskansoja karkealla primitiivisyydellä, ilmentävät alkuperäiskansojen ”perinteen

31. Khoi-kansat tunnetaan Suomessa paremmin koloniaalisen historian kirjoituksen tuottamilla nimityksillä kuten esimerkiksi bušmannit ja hottentotit. Nämä eurooppalaista alkuperää olevat nimitykset kantavat mukanaan rasisistisia sekä kohdettaan halventavia merkityksiä. Suomalaiseen kielenkäyttöön hottentotti nimitys on vakiintunut erityisesti 1960-luvulla Maikki Länsiön ja Esa Saarion esittämän Hottentotti-laulun kautta. Nykyaikaiset nimitykset näille kansoille ovat Sani-kansa (bušmannit) ja Khoi-kansa (hottentotit). Koloniaalisten nimien käyttö on siivottu pois kaikista muista kirjoista paitsi Aikakirjasta, jossa kansojen omat nimet mainitaan, mutta teksti pitäytyy siirtomaa-ajalta periytyvissä nimissä ehkä sen vuoksi, että nimet on koettu tekijöiden mielestä harmittomiksi suomalaisessa kontekstissa.

säilymistä” korostavat lähestymistavat paitsi kulttuuriseen toiseuteen liittyvää historian painolastia, myös laajemmalla tavalla länsimaista maailmankuvaa ja sen historialliseen tietoisuuteen kerrostuneita käsityksiä kulttuurien lineaarisesta kehityksestä (vrt. Sahlins 1997). Tosiasiallisesti eteläisessä Afrikassa elävä moderni sani-kansa on osa tämän päivän maailmaa ja sitä koskettavat samankaltaiset omaan kulttuuriseen identiteettiin, historiatietoisuuteen ja itsehallintoon liittyvät haasteet samalla tavoin kuin monia muitakin maailman alkuperäiskansoja. Näihin haasteisiin kytkeytyy alkuperäiskansoilla usein myös tarve irrottautua aikaisemmasta kulttuurisen toiseuden painolastista ja uudelleen oikeuttaa kyky omaan kulttuuriseen, poliittiseen, taloudelliseen ja sosiaaliseen toimintaan (esim. Virtanen et al. 2013, 11–12). On selvää, etteivät suomalaisten oppikirjojen sisällöt tässä kohdin vastaa niitä tiedollisia tarpeita, joita modernien alkuperäiskansojen ymmärtäminen tämän päivän maailmassa edellyttäisi.

ARGOS rinnastaa visuaalisessa kuvituksessaan Kalaharin autiomaan sanat kivikauden ihmisiin (kivikauden ihmisfiguurit henkilön vieressä). Todennäköisesti kuvan tilanteessa on kyse turisteille järjestetystä esityksestä, joka edellyttää tietyn tyyppisen myyttisen kuvan lavastamista esimerkiksi pukeutumisen keinoin (vrt. esim. Rimaila 2011, 28–33).

Sikäli kun Afrikan alkuperäiskansat kuvastivat siirtomaa-ajan tuottamissa toiseuden kuvastoissa eurooppalaisten omaa kulttuurista edistyneisyyttä, tämän päivän oppikirjoissa voi nähdä edelleen saman tyyppisiä motiiveja. Oppikirjojen arvostava, mutta samanaikaisesti kohdettaan toiseuttava lähestymistapa muistuttaa eräänlaista kulttuurirelativististen asenteiden ”imitointia”, jonka tarkoituksena on pikemminkin korostaa oman kansallisen ajattelumme tiedostavuutta, kuin aidosti ymmärtää modernin sani-kansan asemaa tämän päivän maailmassa. On myös mahdollista ajatella, että oppikirjojen sisällöissä heijastuu Suomen oman kolonialistisen projektin, Ambomaan perintö tai ainakin samankaltainen asetelma. Kun suomalaisten

lähetystyöntekijöiden käsityksissä Ambomaan ”pakanoista” heijastuivat suomalaisten omat kristilliset uskomukset ja hurskaat toiveet (Löytty 2006, 195–210), oppikirjojen sanat toimivat nyt peileinä omalle ”kulttuurirelativistiselle tiedostavuudellemme” ja länsimaisen elämäntavan kritiikille.

Kulttuuriselle toiseudelle perustuvat tiedolliset asetelmat kertovat kuitenkin ennen kaikkea siitä, että oppikirjojen tieto Afrikasta on paitsi ”ulkopuolisen tietoa”, myös luonteeltaan varsin tyypiteltyä. Mitä kauempana olemme jostakin tietystä paikasta, sitä yleisempää on tietomme katseemme kohteena olevista kansoista ja ihmisryhmistä (Bauman 1997, 51). Sen vuoksi Suomesta käsin etäisiksi koetut Afrikan alkuperäiskansat ja heidän kulttuuriaan koskevat puhetavat eivät kenties herätä eettisiä kysymyksiä samalla tavalla kuin vaikkapa saamelaisten käsittely oppikirjojen sivuilla. Kulttuurista toiseutta edustavien kuvastojen olemassaolo suomalaisten oppikirjojen sivuilla johtaa kuitenkin pohtimaan koloniaalisen tiedon merkitystä suomalaisessa maailmankuvassa. Onko kyse vain ”menneisyyden jäänteistä” maailmankuvassamme tai suomalaiselle kulttuurille etäisten asioiden varsin viattomasta likimääräisyydestä – vai onko näillä hahmotustavoilla edelleen jokin kansallista katsetta ohjaava maailmakuullinen merkitys? Lienee turvallista sanoa, että Afrikan alkuperäiskansojen käsittely oppikirjojen sivuilla kertoo ensisijaisesti kulttuurisesta etäisyydestä sekä sen synnyttämästä toiseuden geometriasta. Yksittäisenä tekijänä se ei kuitenkaan kuvaa vielä kovin perusteellisesti sitä, miten afrikkalaiset kulttuurit yleisesti ottaen nähdään suomalaisissa oppikirjoissa. Seuraavassa kappaleessa jätänkin kulttuurisesta toiseudesta kertovat tiedolliset asetelmat taakseni ja pyrin avaamaan konkreettisemmin sitä, miten suomalaisten oppikirjojen käsitykset afrikkalaisista kulttuureista ovat ankkuroituneet länsimaisen maailmankuvan perusdikotomioihin ja miten ne vaikuttavat tapamme ymmärtää Afrikkaa ja afrikkalaisia kulttuureja.

3.3 Länsimaisia dikotomioita ja heimopuheen perintö

Kolonialismin perintö ei merkitse vain vääriä tai vanhentuneita käsityksiä muista kulttuureista, vaan perustavammalla tavalla sitä edustavat myös tämän päivän maailmassa vaikuttavat etnis-kulttuuriset hierarkiat ja eurosentrismin värittämät maailmankuvat. Vaikka ajatus ”valkoisen eurooppalaisen miehen” yliverlaisuudesta on ajan myötä monin tavoin lientynyt ja tullut epäuskottavaksikin, vaikuttavat kolonialismin tuottamat valtakurssit ja sekä niiden sivutuotteena syntyneet kulttuuriset dikotomiat edelleen paitsi länsimaisessa maailmankuvassa, myös globaalissa maailmankulttuurissa. Erityisen selvästi kolonialismin perintö sekä siihen liittyvät tietämisen tavat ja hierarkiat ovatkin kanavoituneet tämän päivän maailmaan eurooppalaiseen modernisaation, modernisaatioteorian sekä muiden siihen liittyvien yhteiskuntateoreettisten diskurssien kautta. Sikäli kun tähän prosessiin on usein liittynyt uskomus Euroopasta oikean tiedon ja kulttuurisen kehityksen lähteenä, voi modernin konseptia pitää länsimaisen sivilisaation keskeisenä diskursiivisena valtakertomuksena sekä kulttuurisen myytin kaltaisena tekijänä, joka ylläpitää sen kulttuuri-identiteettiä ja johon liittyy monimutkaisella tavalla monia muita ajatusrakennelmia ja maailmankuullisia uskomuksia. Kulttuurisena myyttinä se myös ohjaa länsimaisen kulttuuriyhteisön

yhteistä olemista, kollektiivista toimintaa ja suhteita muihin kulttuureihin. Yksi tapa, jolla kolonialismin historiallinen painolasti vaikuttaa länsimaisessa maailmankuvassa, onkin juuri moderniinkin kiinteästi liittyvä kulttuurisen tiedon kerrostuma, jonka läpi tulkitsemme paitsi maailmaa ja omaa paikkaamme siinä, myös muita kulttuureja ja kulttuurisen erilaisuuden merkityksiä.³²

Kolonialismin perintöön liittyvien syvämerkitysten vuoksi ei myöskään Afrikka ole vapaan ajattelun kohde eikä se tarjoudu meille välittömästi, vaan katsomme sitä usein länsimaiseen maailmankuvaan liittyvistä uskomuksista ja ajatusmalleista käsin. Siten eurooppalainen kolonialismi ei muovannut pelkästään Afrikkaa koskevia uskomuksia ja käsityksiä, vaan tuotti myös laajemmalla tavalla ne maailmankuvalliset puitteet sekä niihin liittyvät tiedolliset lähtökohdat, käsitteet ja näkökulmat, joiden kautta Afrikkaa ja afrikkalaisia kulttuureja lähestytään edelleen tänä päivänä. Vaikka länsimaiseen maailmankuvaan liittyvät hierarkkiset käsitykset ovat ajan, kulttuurisen itsekritiikin ja maailman muuttumisen myötä monella tavalla lientyneet, liittyy niihin edelleen usein sellaisia hahmotustapoja, joissa ulkoeurooppalaiset kulttuurit ja yhteiskunnat sekä erityisesti Afrikka nähdään yksinomaan länsimaisen tiedon ja käytäntöjen vastaanottajina.

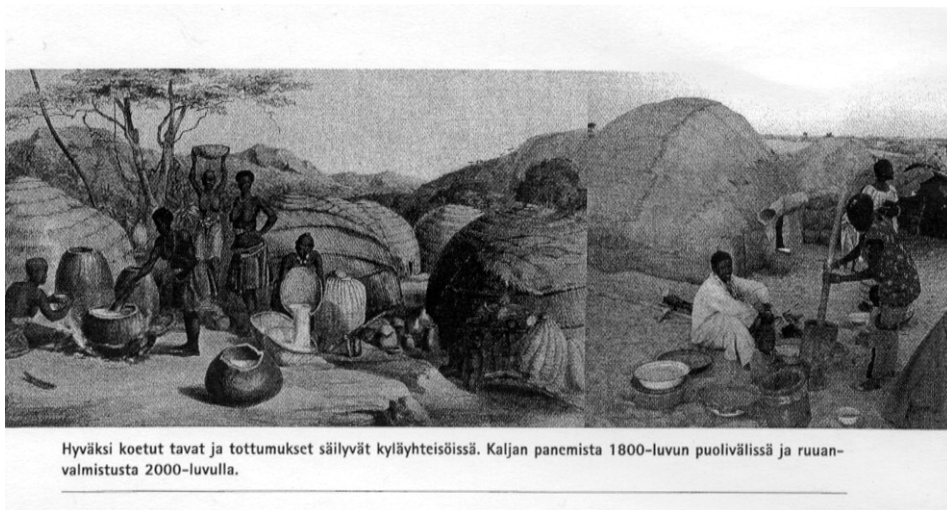
Koska myös Suomi on oleellisesti osa länsimaista maailmaa ja on omalta osaltaan omaksunut sen jakaman maailmankuvan, ei ole lainkaan yllättävää, että suomalaisissa oppikirjoissa Afrikan kulttuurista olemusta hahmotetaan länsimaiseen maailmankuvaan perustuvien dikotomioiden varassa. Seuraamalla modernisaatiokertomukseen liittyviä jakolinjoja oppikirjoissa kuvataankin afrikkalaisia kulttuureja poikkeuksetta perinteisinä, ja niihin liitetään varsin kliseiselläkin tavalla asioita, jotka kuvastavat pikemminkin tyypittelyn taustalla piileviä länsimaisia dikotomioita kuin todellisia afrikkalaisia yhteiskuntia. Esimerkiksi seuraava FORUM6-kirjasta lainattu tekstinäyte kuvaa varsin hyvin sitä kerronnan tapaa, jolla afrikkalaisia kulttuureja lähestytään suomalaisissa oppikirjoissa:

”Afrikkalaisten elämää on hallinnut yhteisökeskeisyys ja se vaikuttaa vielä nykyään. Afrikkalaiset samastuvat perheeseen, sukuun ja heimoon. Valtiolla tai kansalla ei Afrikassa ole ollut samanlaista kokoavaa merkitystä kuin esimerkiksi Euroopassa. Yhteisöt ovat olleet pieniä ja niiden kanssakäyminen on ollut tiivistä. Tärkeimmällä sijalla on ollut perhe, johon on kuulunut useita sukupolvia. Perheen tehtävänä on nykyisinkin huolehtia jäsenistään ja vastata elatuksesta. Myös suvun merkitys on ollut tärkeä, sillä pienet afrikkalaiset kylät muodostuivat usein sukujen ympärille. [...] Afrikassa eri heimojen perinteiset uskonnot ovat hyvin erilaisia. Ne eivät ole kirjauskontoja, joten uskonnolliset tavat siirtyvät uusille sukupolville suullisen perimätiedon kautta, kokemusten ja uskonnon harjoittamisen kautta.

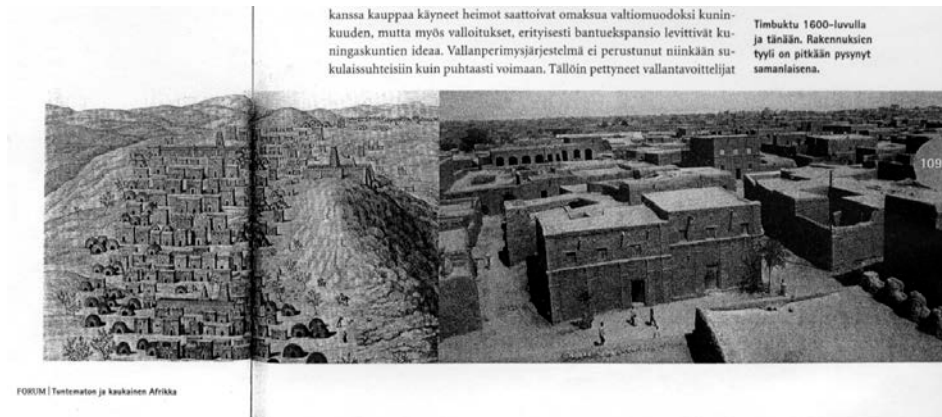
32. Vaikka modernisaatioteorialla on alun perin pyritty selittämään työnjaollisesti eriytyneiden yhteiskuntien syntyä, sen tarjoamalla moderni-traditionaalinen dikotomialla on kuvattu ahkerasti myös maailmassa esiintyvää yhteiskunnallista ja kulttuurista diversiteettiä. Sen vuoksi modernisaatioteoriaan onkin sisällynyt vahva arvolataus, jonka perusteella työnjaon tai poliittisen järjestäytymisen perusteella traditionaalisiksi luokitellut yhteiskunnat on nähty vähäisemmiksi verrattuna eurooppalaisiin valtiorakennelmiin. Samanaikaisesti modernisaatioteoreettisessa yhteiskunta-analyysin tuottamissa diskursseissa on korostettu ideologisella tavalla sellaista yhteiskunnallisen edistyksen ajatusta, jonka mallina toimii eurooppalainen modernisaatio. (esim. Heiskala 1996) Vaikka modernisaatioteoria on ollut alkuperäisessä muodossaan vaikutusvaltainen sosiaalisen kehityksen selittäjä, monet tieteenalat ovat arvostelleet sen sisällään pitämiä lähtökohtia. Erityisesti Afrikan historiaan liittyvässä kontekstissa modernisaatiolla on varsin negatiivisia konnotaatioita johtuen siirtomaa-ajan politiikasta. Antropologisesta näkökulmasta katsoen länsimaista modernin konseptia onkin kritisoitu etnosentriseksi, koska se on ottanut lähtökohdakseen länsimaiset valtakulttuurit.

Tämä on vahvistanut afrikkalaisten yhteisöllisyyttä. [...] Perinteinen uskonto on kiinteästi sidoksissa arkielämään ja kattaa kaikki elämänalueet. Jumalten ohjeita noudatetaan kaikissa tilanteissa ja uskonnolliset rituaalit rikkovat arjen. Rituaaleihin liittyvät erilaiset puhdistautumistoimet, joiden avulla siirrytään arjesta uskonnon maailmaan. [...]”
– FORUM6, s. 103–104.

FORUM6-kirjan teksti on tyypillinen esimerkki Afrikkaa määrittävästä hahmotustavasta, jossa perinteet ja yhteisöllisyys nähdään afrikkalaisten kulttuurien olemuksellisina piirteinä – eikä esimerkiksi tekijöinä, jotka yhdistävät omaleimaisella tavalla kaikkia moderneja kulttuureja. Käsitys mukailee länsimaiseen maailmankuvaan historiallisesti sedimentoitunutta hahmotustapaa, jossa Euroopan ylivertaista suhdetta muuhun maailmaan perusteltiin luokittelemalla muiden kulttuurien omaleimaiset järjestäytymisen tavat ja etnisyyden muodot paitsi menneisyyden maailmaan kuuluviksi, myös vähemmän arvokkaiksi ja siten kehityksen tieltä häviäviksi. Sen vuoksi myös afrikkalaisia kulttuureja on kuvattu eurooppalaisessa ajattelussa toistuvasti sellaisilla käsitteillä kuin primitiivinen, traditionaalinen tai perinteinen, ja näiden käsitteiden puitteissa niiden on usein katsottu edustaneen ihmiskunnan aikaisempaa järjestäytymisen tapaa verrattuna "moderniin" nykytodellisuuteen. Oppikirjojen sivuilla tämän kaltaiset hahmotustavat elävät erityisesti niiden kuvituksessa.

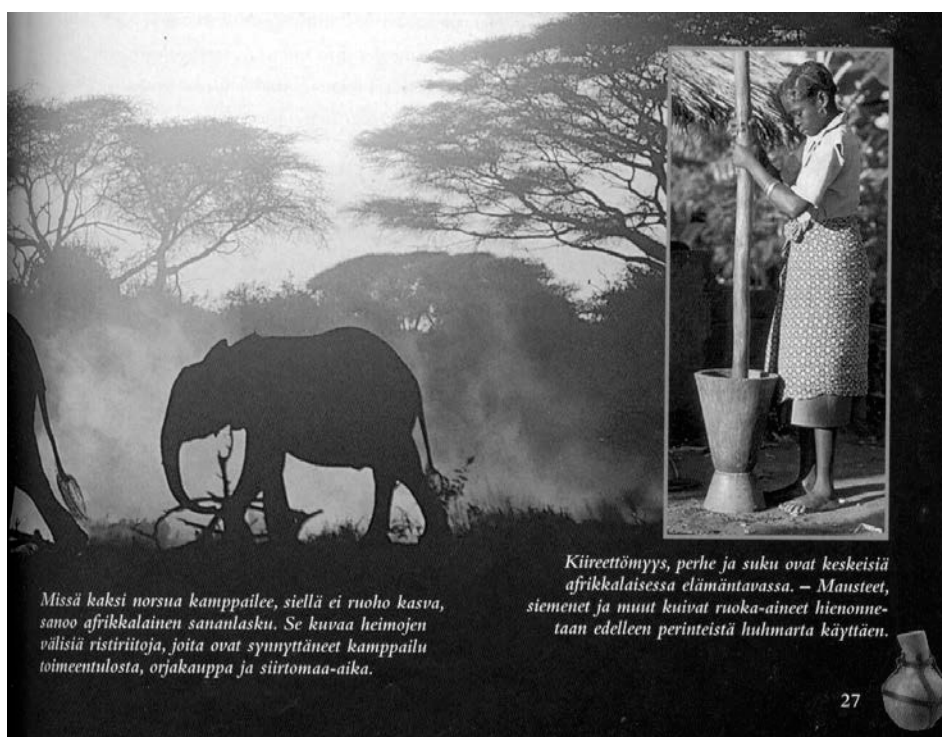
FORUM6 kertoo kuvatekstissä: ”Hyväksi koetut tavat ja tottumukset säilyvät kyläyhteisöissä. Kaljan panemista 1800-luvun puolivälissä ja ruuanvalmistusta 2000-luvulla.”
– FORUM6, s. 103.

FORUM6 kertoo kuvatekstissä: ”Timbuktu 1600-luvulla ja tänään. Rakennuksien tyyli on pitkään pysynyt samanlaisena.”

– FORUM6, s. 109.

Koska afrikkalaiset kulttuurit ovat länsimaisessa ajattelussa nähty usein eräänlaisina menneisyyden reliikkeinä, niihin on liitetty jatkuvasti myös tietyn tyyppisiä mielikuvia autenttisuudesta ja luonnonmukaisuudesta. Oppikirjojen sisällöistä onkin välillä luettavissa tietty etnoromanttinen painotus, jossa afrikkalaiset nähdään aidomman ja välittömämmän yhteisöllisyyden harjoittajina.

ARGOS kertoo kuvatekstissä: ”Kiireettömyys, perhe ja suku ovat keskeisiä afrikkalaisessa elämäntavassa. Mausteet, siemenet ja muut kuivat ruoka-aineet hienonnetaan edelleen perinteistä huumarta käyttäen” – ARGOS, s. 27.

Afrikkalaisten kulttuurien yhteisöllisyyden aitoutta korostavat kerrontatavat on mahdollista nähdä tietyn tyyppisinä kulttuuri relativistisina pyrkimyksinä, joiden tarkoituksena on pyrkiä arvostamaan afrikkalaisuutta ja ottaa etäisyyttä yksilökeskeiseen länsimaiseen kulttuuriin. Samanaikaisesti niiden voi tulkita olevan myös länsimaiseen maailmankuvaan tiiviisti liittyviä luokittelun välineitä (moderni-perinteinen, yksilö-yhteisö, aito-keinotekoinen), joilla muiden kulttuurien luonnetta on pyritty selittämään ja usein myös arvottamaan suhteessa omaan kulttuuriimme (vrt. Englund 2011, 45). Kulttuurisen luokittelun välineinä niiden taustalla onkin usein piilenyt myös tietyn tyyppisiä hierarkkisia ajattelutapoja, joiden puitteissa traditionaalisten kulttuurien ominaisuudet ovat ymmärretty menneisyydestä perittyinä, kun taas moderneiksi luokiteltujen kulttuurien ominaisuuksia on pidetty pitkän kumuloituvan kehityksen tuotteina. Siten ulkoeurooppalaisten kulttuurien ”traditio” on länsimaisessa ajattelussa näyttäytynyt menneisyyteen sidottuna, samalla kun moderneja pidettyjen kulttuurien on usein ajateltu edustavan ihmiskunnan korkeinta sivistystä (Hannerz, 1996). Tätä ajattelutapaa seuraten myös afrikkalaisten kulttuurien yhteisökeskeisyys esitetään oppikirjoissa usein paitsi menneisyydestä perittynä, myös monesti luonteeltaan kaiken kattavana siinä merkityksessä, että sen ajatellaan jäsentävän afrikkalaista elämäntapaa jotenkin kokonaisvaltaisella ja välittömällä tavalla – toisin kuin moderneiksi ymmärretyissä yhteiskunnissa, joissa yhteisöllisyyden ajatellaan usein olevan erilaisten instituutioiden, kuten politiikan, median tai vaikkapa koulutusjärjestelmän välittämää ja sen vuoksi kehittyneempää.

Viime kädessä oppikirjojen tapa kuvata afrikkalaisia kulttuureja perinteisen yhteisöllisyyden nostalgisilla kuvilla on ongelmallinen senkin vuoksi, että tradition käsitteeseen liittyy länsimaisessa maailmankuvassa edelleen monia arvottavia mielikuvia, jotka jakavat maailmaa epäanalyyttisellä tavalla kehityksen ja pysähtyneisyyden sfääreihin. Perinteen ja yhteisöllisyyden varaan rakennettuun Afrikka-kuvaan kytkeytyykin vahvasti stereotyyppisiä mielikuvia pienistä afrikkalaisista kyläyhteisöistä, joissa vallitsee sisäinen yksimielisyys ja jotka ovat oman muuttumattoman maailmankuvansa sisällä kaukana modernista maailmasta. Oletus afrikkalaisten muuttumattomista arvoista ja perinteisten kosmologioiden pysyvyydestä ilmentääkin omalta osaltaan koloniaalisen katseen pysyvyyttä, joka kantaa mukanaan kulttuurisen toiseuden painolastia. Sen vuoksi suomalaisten oppikirjojen Afrikka-käsityksistä puuttuvat myös monet sellaiset asiat, jotka kertoisivat tämän päivän moderneista afrikkalaisista kulttuureista. Tällaisia asioita ovat esimerkiksi afrikkalaisuuden uudet ja muuntuvat merkitykset globalisoituvassa maailmassa, afrikkalaisten instituutioiden ja perinteiden limittyminen osaksi maailmaninstituutioita, kansallisen toiminnan parissa syntyvä uusi afrikkalainen kulttuuri ja afrikkalaisen itseymmärryksen uusiutuminen 2000-luvun maailmassa. Vaikka oppikirjojen käsitykset Afrikasta ovat parantuneet eivätkä ne ole enää esimerkiksi yhtä negatiivisia kuin aikaisemmin, näyttäytyvät afrikkalaiset kulttuurit oppikirjojen sivuilla edelleen varsin takapajuisilta ja menneisyyteen jämähtäneiltä.

Sikäli kun oppikirjat esittävät afrikkalaiset kulttuurit perinteisen ja muuttumattoman yhteisöllisyyden leimaamina, tälle haetaan selitystä heimojärjestyksestä. Kaikissa kirjoissa painotetaan heimojen merkitystä afrikkalaisille kulttuureille niin vahvasti, että sitä voi pitää keskeisenä afrikkalaisia kulttuureja selittävänä

käsitteenä suomalaisissa oppikirjoissa. Vaikka afrikkalaisilla kulttuureilla on omaleimaisia etnisyyden ja yhteisöllisyyden muotoja, ja ne tuottavat aidolla tavalla kulttuurista erilaisuutta esimerkiksi Euroopan ja Afrikan välillä, liittyy puheeseen heimoista kuitenkin tietty koloniaalinen historia sekä vähäiseen kehitykseen liittyviä implisiittisiä mielikuvia. Esimerkiksi ARGOS kertoo afrikkalaisten kulttuurien saaneen "erityispiirteensä luonnosta ja niiden perustan sijaitsevan perheessä, suvussa ja heimossa" (ARGOS, s. 29). Tällä ilmaisutavalla ARGOS liittää heimot ja luonnon yhteen tavalla, joka muistuttaa primitivismin ideaa ja jonka näkymättömänä vastakohtana toimii ajatus modernista luonnosta eriytyneestä sivilisaatiosta. Myös FORUM6-kirjan kuvauksessa afrikkalaisen heimojärjestyksen alkuperästä on luettavissa samankaltaisia järjestyksen puutteeseen viittaavia ilmaisutapoja:

"Afrikassa ei ole ollut suuria hallitsevia valtakuntia, jotka olisivat luoneet yhtenäisen katkeamattoman kulttuurin. Valtakunnat ovat kehittyneet ja sitten tuhoutuneet, ja niiden vaikutteet ovat siirtyneet eteenpäin seuraaville valtakunnille. Afrikan eri heimoilla on satoja eri kieliä, joissa on vielä useita eri murteita. Afrikkalainen kulttuuriperintö on rikasta, sillä eri heimot ovat luoneet omanlaistaan kulttuuria." – FORUM6, s. 105.

Sikäli kun perinteet ja yhteisöllisyys on tavattu nähdä afrikkalaisten kulttuurien olemuksellisina piirteinä länsimaisessa maailmankuvassa, liittyy puhe heimoista puolestaan siihen, miten Afrikan kulttuurista erilaisuutta sekä erityisesti etnisyyteen liittyviä erilaisia järjestäytymisen tapoja on pyritty selittämään. Heimopuhe kumpuaakin vahvasti Afrikan tutkimuksen historiasta ja sitä rasittaa sen vuoksi vahva kulttuurisen toiseuden painolasti. Historiallisesti katsoen käsite on yhteydessä 1800-luvun eurooppalaiseen kulttuurievolutionistiseen ajatteluun ja sen avulla pyrittiin esimerkiksi erottelemaan muiden kulttuurien primitiivisiksi katsotut yhteiskunnat ja niiden etnisyydet eurooppalaisten vastaavista, joiden katsottiin edustavan sosiaalisen evoluution korkeampaa astetta (Jenkins 1997, 17). Erityisesti Afrikan tutkimuksessa heimon käsite tarjosi yhdessä rotuteorioiden kanssa lähes paradigmaattisen perustelun afrikkalaisten yhteiskuntien takapajuisuudelle ja alempiarvoisuudelle. Käsitteistä heimosta afrikkalaisten yhteiskuntien perusyksikkönä muotoutuikin kolonialismin myötä hallitsevaksi näkökulmaksi Afrikkaan ja muotoilee yhä edelleen tänä päivänä afrikkalaiseen kulttuuriin kohdistettuja katseita (Teppo 2011b, 270). Koloniaaliseen menneisyyteensä nojaten heimon käsite antaa paitsi epätarkan ja alentavan, usein myös lopulta väärän käsityksen ei-länsimaisten kulttuurien etnisyydestä ja yhteisöllisyyden luonteesta. Kulttuurintutkimuksessa käsitteen käytöstä onkin pyritty irtaantumaan ja esitetty, että heimon sijaan olisi syytä puhua yhteiskuntatieteellisen aluetutkimuksen tapaan esimerkiksi etnisistä ryhmistä tai kansoista. (Ibid., 271.)

Suomalaisissa oppikirjoissa heimopuheeseen liittyvää historian painolastia ei kuitenkaan tunnisteta, vaan heimon käsitteelle annetaan varsin vahvan afrikkalaisia kulttuureja ja niiden yhteiskunnallista järjestystä selittävä merkitys. Käyttötavaltaan käsite lähestyy varhaisen antropologian tuottamia diskursseja kattaen laajalla tavalla afrikkalaisten menneisyyteen, etnisyyteen ja kulttuuriseen luonteeseen liittyviä merkityksiä

sekä laajentuen lopulta selittämään myös koko mantereen kulttuurista järjestystä. Tässä merkityksessä oppikirjojen heimopuheeseen liittyykin usein myös tietyn tyyppisiä mielikuvia sisäisen yhtenäisyyden ja muutoksen puutteesta sekä käsityksiä heikosta yhteiskunnallisen järjestäytymisen asteesta.

”Useimmat afrikkalaiset valtionpäämiehet muistuttavat enemmän heimopäälliköitä kuin kansanjohtajia. Heimouskollisuus ulottuu kaikkialle. Usein siitä riippuu, kuka saa työpaikan tai ylennyksen julkisessa virassa tai opiskeluoikeuden yliopistossa. Koska valtion virkojen saanti perustuu enemmän sukulais- ja heimositeisiin kuin kykyihin, on seurauksena hitaasti pyörivä ja korruption rasittama hallintakoneisto.” – AIKAKIRJA, s.75.

”Heimokulttuurien aikakäsitys oli syklinen. Aika oli kehä, jossa luonnonkiertokulku, vuodenajat, sadekaudet ja kuivat kaudet seurasivat toisiaan; ajalla ei ollut alkua eikä loppua. Afrikkalaisessa maailmankuvassa asiat eivät kulje eteenpäin, vaan palaavat aina lähtöpisteeseen.” – ARGOS, s. 30.

Heimo edustaakin suomalaissa oppikirjoissa keskeistä selittävää käsitettä, jolla pyritään saamaan ote afrikkalaisten kulttuurien ja yhteiskuntien erilaisuudesta. Koloniaalisen menneisyytensä vuoksi se kantaa kuitenkin mukanaan tiettyjä hierarkkisia ajattelutapoja sekä kulttuurisen toiseuden kuvastoja eikä sovellu selittäväksi käsitteeksi kovinkaan hyvin. Afrikkalaisten kulttuurien erilaisuus muuntuukin oppikirjojen sivuilla helposti toiseudeksi, jonka näkymättömänä vertailukohtana toimivat idealistiset ja normatiiviset käsitykset eurooppalaisesta elämäntavasta ja yhteiskuntajärjestyksestä. Karkeimmillaan oppikirjat lokeroivat afrikkalaisten kulttuurien erilaisuuden karikatyyrimaisiin toiseuden kuviin, joita edustavat esimerkiksi ”poppamiehet” ja noituuden ohjaamat henget:

”Afrikkalaiset heimoperinteet elävät edelleen. Heimolla, perheellä ja suvulla on tärkeä asema afrikkalaisessa kulttuurissa. [...] Poppamiehet ja noitus ovat osa afrikkalaista heimokulttuuria. Apua haetaan vaikeisiinkin sairauksiin kuten aidsiin heimon poppamieheltä eikä terveysasemalta.” – ARGOS, s. 54.

”Sairastuminen on ollut läheisessä yhteydessä uskontoon, sillä sairauden on uskottu johtuneen vainajien tai henkien toimista. Parantajat ottivat yhteyttä potilasta riivaavaan henkeen ja selvittivät hengen vaatimukset. Myös noitus on liitetty Afrikassa sairauksiin. Afrikkalaisten uskomuksien mukaan ihminen voi ottaa yhteyttä tuonpuoleisiin voimiin ja vahingoittaa niiden avulla toisia ihmisiä. Tältä pohjalta ovat syntyneet esimerkiksi voodoo-uskonnot. Vielä nykyäänkin monin paikoin onnettomuuksien taustalla nähdään noituutta. Siltä voi suojautua amulettien tai lääkkeiden avulla.” – FORUM6, s 104.

Suomalaisten oppikirjojen heimopuhe afrikkalaisten kulttuurien erilaisuutta selittävänä tekijänä kertoo osaltaan suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttavan kulttuurisen tiedon siteistä paitsi länsimaiseen maailmankuvaan, myös sen taustalla vaikuttavaan kolonialismin perintöön. Ei ole kuitenkaan hedelmällistä rinnastaa oppikirjojen sivuilla esiintyvää heimopuhetta suoraan kolonialismiin tai ajatella, että suomalaisten oppikirjojen Afrikka-kuva perustuisi jollakin tietyllä tavalla ideologiseksi oletettuun maailmankuvalliseen agendaan. Sen sijaan on luontevampaa ajatella tietomme Afrikasta olevan sillä tavoin kerrostunutta, että sitä

muotoilevat niin aikaisempien kulttuuristen valtasuhteiden jälkeensä jättämät jäljet, kuin myös nykyaikaiset kulttuuri relativistiset periaatteet. Suomalaiset oppikirjat kokoavatkin kirjojen välittämiä Afrikka-kuvia ja maailmankuvallisia karttoja omaa kansallista ajatteluaamme määrittävästä kulttuurisen tiedon repertuaarista, jonka kautta Afrikkaa koskeva kertomus on mahdollista kertoa monella eri tavalla. Vaikka oppikirjojen käsitykset afrikkalaisista kulttuureista ovat välillä melko vähätteleviä, se ei välttämättä tarkoita vielä sitä, että suomalaisen yhteiskunnan Afrikka-suhdetta määrittäisivät tietyn tyyppiset koloniaaliset asenteet. Kirjojen tekstit alkavat kuitenkin sisältää yhä enemmän erilaisia Afrikkaan liittyviä asenteita sitä mukaa, kun ne siirtyvät menneisyydestä yhä lähemmäksi tämän päivän Afrikkaa. Seuraavassa kappaleessa pyrimme tarkastelemaan sitä, minkä tyyppisiä Afrikkaan kohdistuvia asenteita suomalaisista oppikirjoista löytyy, kun niissä pohditaan kolonialismin perinnön merkitystä tämän päivän Afrikalle.

3.4 Kolonialismin historiasta kriisien Afrikkaan

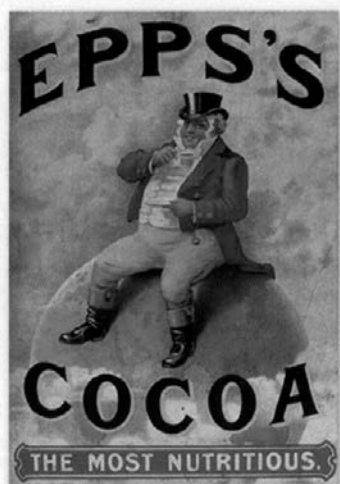
Kolonialismin aikakausi on perinteisesti edustanut Afrikan tutkimuksessa tärkeää aihealuetta, sillä siirtomaakauden jättämä perintö vaikuttaa edelleen monin tavoin afrikkalaisten yhteiskuntien sosiaalisessa, kulttuurisessa ja poliittisessa elämässä. Kolonialismin merkitystä Afrikalle on korostettu erityisesti poliittisessa historiassa ja kehitysmaatutkimuksessa, minkä vuoksi lähestymistapoja kolonialismiin ovat usein hallinneet erilaiset riippuvuusteorioiden ja tietty valtiokeskeisyys (esim. Nunn 2007). Erilaiset ongelmakeskeiset näkökulmat ovatkin muodostaneet yhdessä lähes hallitsevan lähestymistavan Afrikan nykylähtöisen ymmärtämiseksi. Näiden lähestymistapojen taustalla vaikuttava tiedonintressi on tyypillisesti koskenut niin kulttuuristen valtasuhteiden kuin myös Afrikan aliehkityksen selittämistä tämän päivän maailmassa vallitsevaa poliittis-kulttuurista järjestystä vasten. Sen vuoksi kolonialismin perinnöstä käytyä keskustelua on usein hallinnut paitsi tietty kriittisyys ja poliittisuus, myös erilaisten moraalisten merkitysten ja asenteiden välittäminen sitä koskevien tutkimusintressien kautta.

Vaikka kolonialismin rooli on tärkeä, se on kuitenkin vain yksi vaihe mantereen kulttuurisessa historiassa ja jää ajan myötä yhä kauemmaksi menneisyyteen. Koska kolonialismiin liittyvät näkökulmat ovat vahvasti sidoksissa Afrikan ongelmiin, sen vastapainona on syytä korostaa myös kolonialismin jättämän perinnön muuntuvuutta. Afrikkalaiset yhteiskunnat eivät ole vain kolonialismin passiivisia uhreja, vaan ne myös integroivat menneisyyttä aktiivisesti osaksi omaa nykyisyyttään ja identiteettiään. Siten alistamisen historia sekä siihen liittyvät symboliset ainekset muuntuvat hitaasti osaksi afrikkalaisuutta uusien sukupolvien tullessa yhä uudelleen omaa menneisyyttään. Kolonialismin perintöä koskevaa keskustelua ei tulekaan typistää vain alistamisen ja aliehkityksen kysymyksiksi, vaan samanaikaisesti tulisi huomioida myös se, miten afrikkalaiset elävät tämän menneisyyden kanssa, minkälaisia merkityksiä he itse antavat sille ja miten negatiivisistakin historiallisista kokemuksista voi tulla vahvoja identiteetin tekijöitä tulevaisuutta rakennettaessa. Tämä kulttuurista integraatiota ja dekolonisaatiota korostava näkökulma on kuitenkin jäänyt usein vähemmälle huomiolle keskusteltaessa kolonialismin merkityksestä Afrikalle.

Kun kolonialismin merkitystä Afrikan historialle katsotaan suomalaisten oppikirjojen sisältöjen kautta, voidaan sanoa, että kirjat antavat kolonialismille varsin vahvan merkityksen Afrikan historiassa. Kirjojen tarjoama oppimateriaali on tekstisisältöjen ja havainnollistavien kuvien ohella runsasta. Kaikissa kirjoissa käsitellään eurooppalaista kolonialismia monipuolisesti alkaen siirtomaiden motiiveista ja päättyen siirtomaiden vapautumiseen ja kolonialismin seurauksiin tämän päivän Afrikassa. Tässä suhteessa kirjojen sisältöjä voi kutsua laadukkaiksi. Varsinaisen historiallisen sisällön lisäksi kolonialismi avaa aihealueena myös monisyisiä epätasa-arvoisuuden perintöön ja kulttuurien välisiin valtasuhteisiin liittyviä kysymyksiä, jotka ovat usein jääneet vähemmälle huomiolle aikaisemmissa oppikirjoissa.³³ Tämän päivän oppikirjoissa kulttuuristen valtasuhteiden merkitys kuitenkin tunnustetaan, eikä kirjojen sivuilta löydy enää esimerkiksi eurooppalaisten toimintaa ihailevia aineksia, saati eurooppalaisten tutkimusmatkailijoiden sankaruudesta kertovia yksittäisiä anekdootteja. Voikin sanoa, että kulttuuriin valtasuhteisiin liittyvät asiat ovat kirjoissa vahvasti läsnä, mikä näkyy paitsi tekstisisällöissä, myös kirjojen kuvituksessa.

33. Yleisesti ottaen kolonialismin aikakauteen liittyvän historiakirjoituksen ongelmana onkin pidetty sen eurosentrisyyttä. Esimerkiksi aikaisemmissa populaariesityksissä kolonialismin aikakaudesta on usein kerrottu eräänlaisen löytämis- ja valloittamiskurssin kautta. Tällöin siitä laaditun historiakertomuksen keskeisenä juonteena on toiminut eurooppalaisten toiminta mantereella ja esiin on nostettu esimerkiksi yksittäisiä Afrikan valloitusta kuvaavia anekdoottisia tapahtumia, jotka eivät kerro mitään afrikkalaisten omasta historiasta. Näistä anekdooteista tunnetuin lienee suomalaisissakin oppikirjoissa usein nähty kertomus Henry Stanleyn ja David Livingstonen kohtaamisesta. Tämän lisäksi eurosentristen historiakertomusten ongelmana on ollut myös se, että ne ovat piirtäneet afrikkalaisista ja heidän vastarinnastaan passiivisen kuvan, joka on puolestaan ylläpitänyt käsityksiä mantereiden poliittisesta ja kulttuurisesta passiivisuudesta ennen eurooppalaisten valloitusta. Eurosentrinen historiakirjoituksen onkin argumentoitu ylläpitäneen kulttuurien välisiä valtasuhteita esittämällä menneisyys eurooppalaisten näkökulmasta (esim. Löytty 2006, 37-38). Kolonialismia käsittelevän historiakirjoituksen haasteena ovat siis olleet paitsi vaikeat kysymykset kulttuurien välisistä valtasuhteista, myös esitystapoihin liittyvä kritiikki.

kaan afrikkalaisyrittäjä elätti voitoillaan per-

Kaakaomainos kuvaa brittien siirtomaavaltaa 1900-luvun alussa. Paksu ja menestyvä John Bull oli yksi brittiläisen imperiumin symboleja. John on rikastunut juomalla Epps'in kaakaota. – Siirtomaista saaduista raaka-aineista valmistettiin emämaassa kulutustavaroita, jotka myytiin takaisin siirtomaihin. Siirtomaavalloittajien uroteot ikuistettiin siirtomaihin virtaavien kulutustavaroiden etiketteihin ja pakkauksiin kuten tulitikkuihin, neularasioihin, hammastahnatuubeihin, tupakka-askeihin, saippuakääreisiin ja teerasioihin. Valkoiset uskoivat kulutustavaroiden sivistävän mustia.

46

Tiestö ja liikenne palveli pelkästään tuotalla rautatiet johtivat sisämaan viljelmiltä rikon satama-alueille.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen tanto keskittyi yhä enemmän monikansallisiin suuryritysten käsiin. United African Company oli merkittävä brittiläinen, monikansallinen suuryritys. Se toi Länsi-Afrikasta palmu- ja margariiniteollisuutta. Kaupankäynnissä siirtomaaisännät edellyttivät, että siirtomaat ostivat tehdasvalmisteiset tuotteet emämaasta, vaikka samat tuotteet olisi saatu muualta edullisemmin.

Pysähdy pohtimaan

1. Lue Cecil Rhodesin perustelut imperialismin toteuttamisesta. Miten hän perusteli brittien valloituksia Afrikassa? Miten siirtomaaisäntien tavoitteet toteutuivat?
2. Miten siirtomaavalta vaikutti afrikkalaiseen kulttuuriin? Minkälaisia vastarintaa afrikkalaiset harjoittivat?
3. Valitse kuvista yksi ja tutki, miten se kuvastaa valkoisten suhtautumista mustiin.

ARGOS kirja kertoo eurooppalaisten ylemmyyden tunteesta heidän tuottamiensa mainosten kautta (ARGOS s. 46). Kirjan kuvateksti kertoo: ”Kaakaomainos kuvaa brittien siirtomaavaltaa 1900-luvun alussa. Paksu ja menestyvä John Bull oli yksi brittiläisen imperiumin symboleja. John on rikastunut juomalla Epps'in kaakaota. Siirtomaista saaduista raaka-aineista valmistettiin emämaassa kulutustavaroita, jotka myytiin takaisin siirtomaihin. Siirtomaavalloittajien uroteot ikuistettiin siirtomaihin virtaavien kulutustavaroiden etiketteihin ja pakkauksiin kuten tulitikkuihin, neularasioihin, hammastahnatuubeihin, tupakka-askeihin, saippuakääreisiin ja teerasioihin. Valkoiset uskoivat kulutustavaroiden sivistävän mustia”

Oppikirjojen kehityksestä kertookin oleellisesti se, että kolonialismiin liittyvän historiakertomuksen ytimessä ei enää ole vain eurooppalaisten toiminta mantereella, vaan kirjat pyrkivät kertomaan eritoten siitä, miten siirtomaa-aika on vaikuttanut afrikkalaisiin yhteiskuntiin. Esimerkiksi FORUM6-kirjassa pohditaan kattavasti sitä, mitä vaikutuksia siirtomaa-ajalla on ollut afrikkalaisten yhteiskuntien elinkeinorakenteeseen, omavaraisuuteen ja kaupungistumiseen. Osa kirjoista pyrkii välttämään eurosentrinen historiankirjoituksen karikkoja myös siten, että ne kertovat myös afrikkalaisten toiminnasta taistelussa siirtomaavaltoja vastaan.

”Imperialismin aikana Afrikan alueita kehitettiin vain, jos se oli eurooppalaisten näkökulmasta kannattavaa. Voitot virtasivat Eurooppaan, eikä Afrikkaan juuri investoitu. Ensimmäiset suuret rakennushankkeet 1800-luvulla olivat satamia ja rautateitä, koska niitä tarvittiin luonnonvarojen kuljettamiseen. Liikenneyhteydet rakennettiin palvelemaan eurooppalaisia, joten esimerkiksi rataverkkoa ei suunniteltu yhtenäiseksi. Radat kulkivat rannikolta sisämaahan, mutta niiden välillä ei ollut yhteyksiä. Nykypäivän Afrikassa tämä

tarkoittaa käytännössä sitä, että maanosan sisällä tavaroiden kuljettaminen on hankalaa.”
– FORUM6, s.120.

"Ison-Britannian Länsi-Afrikan siirtomaissa afrikkalaiset osallistuivat neuvoa antavaan lainsäädäntöön. [...] Kansalaisvapauksien ja koulutuksen seurauksena alkoi poliittinen järjestäytyminen. Poliittiset ryhmät pyrkivät parantamaan mustien oikeuksia. Järjestäytyminen jäi kuitenkin koulutetun eliitin yksinoikeudeksi, sillä puoluetoiminta ei sopinut afrikkalaiseen, heimoperusteiseen yhteiskuntaan. Puolueita syntyi ainoastaan siellä, missä heimopäälliköiden arvovalta oli heikentynyt tai puoluetoiminta oli heimopäällikön käsissä." – ARGOS, s.45.

Edellä mainitun perusteella voi sanoa, että kuvatessaan kolonialismia historiallisena tapahtumana, suomalaiset oppikirjat ovat varsin yksityiskohtaisia ja onnistuneita. On selvää, että kirjojen sisältöjä laadittaessa on kiinnitetty huomiota länsimaista historiankirjoitusta vaivaavaan eurosentrismin ongelmaan ja pyritty luomaan sellaisia esitystapoja, jotka kuvaisivat Afrikan historiaa aikaisempaa tasapuolisemmin. Yleisesti ottaen voikin sanoa, että Afrikan siirtomaa-aika ja sen jälkeensä jättämät vaikutukset afrikkalaisissa yhteiskunnissa eivät ole suomalaisten oppikirjojen sokea piste. Päinvastoin, asia on esillä hyvin näytävästi ja aiheen käsittelyyn käytetään merkittävä määrä sivuja jokaisessa kirjassa, mikä on myös perusteltua, sillä aihealue on tärkeä Afrikan historian kannalta.

Vaikka oppikirjat ovat sisältönsä puolesta varsin onnistuneita, on kuitenkin todettava, että ne antavat kolonialismin perinnölle varsin vahvan Afrikan kohtaloa ohjaavan merkityksen. Erityisesti siirtomaakauden perinnöstä puhuttaessa suomalaisten oppikirjojen sävy muuttuu hyvin negatiiviseksi kirjojen rinnastaessa siirtomaakauden merkitykset suorastaan kohtalonomaisesti esimerkiksi köyhyyteen, sotiin ja demokratian puutteeseen mantereella. Esimerkiksi AIKAKIRJA ja FORUM6 summaavat kolonialismin perinnön merkitystä seuraavalla tavalla:

"Valtaosa Saharan eteläpuolisen Afrikan valtioista vapautui siirtomaaherruudesta viisikymmentä vuotta sitten: brittiläiseen imperiumiin kuulunut Kultarannikko itsenäistyi ensimmäisenä 1957, ja sen jälkeen pato murtui nopeasti. Itsenäistyminen ei kuitenkaan ratkaissut Afrikan ongelmia. Se ei tuonut mukanaan taloudellista nousua, rauhaa eikä demokratiaa. Päinvastoin köyhyys on lisääntynyt, veriset sisällissodat ja vallankaappaukset ovat seuranneet toisiaan ja valtiomuodoista ovat suosituimpia diktatuuri ja yksipuoluejärjestelmä." – AIKAKIRJA, s. 74.

"Kapinat, sissisodat ja sisällissodat olivat siirtomaa-ajan Afrikassa yleisiä. Itsenäistymisen jälkeen melkein kaikissa Afrikan maissa on jatkunut väkivallan kierre. Afrikan kriisien taustalla ovat usein siirtomaa-ajan toimet. Kun eurooppalaiset esimerkiksi jakoivat alueita, ei otettu huomioon, miten heimorajat kulkevat. Tämän vuoksi eri heimoja asuu eri valtioissa, ja vähemmistöinä ne saattavat joutua vainotuiksi." – FORUM6, s.122.

On selvää, että siirtomaa-aika on painanut leimansa monella tavoin yksittäisten afrikkalaisten maiden taloudelliseen, poliittiseen ja kulttuuriseen elämään. Se on myös laajemmalla tavalla vaikuttanut koko

mantereen kohtaloon eikä ole liioiteltua sanoa, ettei Afrikkaa pysty ymmärtämään ottamatta huomioon siirtomaa-ajan vaikutuksia. Vaikka nämä vaikutukset saattavat olla vahvat tämän päivän afrikkalaisissa yhteiskunnissa, ne ovat samanaikaisesti myös paljon monimuotoisemmat kuin oppikirjoissa annetaan ymmärtää. Erilaisten yhteiskuntien, kulttuurien ja niiden omien erityisten historiallisten ja poliittisten suhteiden kirjossa siirtomaa-ajan perintö on vaikuttanut monin tavoin ja siihen on myös suhtauduttu eri tavoin eri maissa. Sen vuoksi on selvää, että kolonialismin aikakauden ollessa tärkeä osa Afrikan historiaa, se ei kuitenkaan ole ainoa manteretta, sen erilaisia kulttuureja ja yhteiskuntia muovaava historiallinen kokemus. Afrikkalaisia yhteiskuntia muotoilevat myös mantereen sisäiset tekijät, kuten väestönkehitys sekä yksittäisten maiden kansalliset valinnat, poliittiset suhteet ja sosiaaliset rakenteet. Sen lisäksi on vielä korostettava, että tässä elävässä yhteiskunnallisessa ja kulttuurisessa ympäristössä myös afrikkalaisten kokemukset kolonialismista ovat muuntuvia uusien sukupolvien tulkitessa niitä yhä uudelleen eikä niille ole tarpeellista antaa koko mantereen kohtaloa ohjaavaa merkitystä. Ajan myötä kolonialismiin liittyvä menneisyys muuntuu, ellei se monissa maissa jo ole muuttunut, hyväksytyksi historialliseksi perinnöksi sekä oman kansallisen ja kulttuurisen identiteetin rakennusaineeksi. Siten koloniaalinen menneisyys ja siihen liittyvä historiatietoisuus voivat olla myös voimavara, joka ohjaa positiivisella tavalla afrikkalaisten kulttuuriyhteisöjen kehitystä.

Suomalaisissa oppikirjoissa kolonialismin perintöön liittyvä monimuotoisuus ja sen monimuotoisemmat merkitykset jäävät kuitenkin kokonaan huomioimatta, sillä kirjojen välittämässä historiakertomuksessa kolonialismi sidotaan joustamattomalla tavalla Afrikan tämän päivän ongelmiin. Kirjojen sivuilla kolonialismin perintö merkitseekin Afrikalle lähinnä laajaa yhteiskunnallista ja kulttuurista hajaannusta, jonka luonnetta kartoitetaan pohtimalla niin siirtomaa-ajan monisyyisiä vaikutuksia kuin uskolonialistisista valtasuhteitakin. Tätä kolonialismin perinnölle annettua vahvaa merkitystä selittää aineistossa keskeisellä tavalla se, että se tarjoaa sillan siirtomaa-ajan alistussuhteista tämän päivän Afrikkaan, joka suomalaisissa oppikirjoissa ymmärretään eräänlaisena ”kriisien Afrikkana”. Alikehityksen ja yhteiskunnallisten ongelmien saartama Afrikka onkin oppikirjojen Afrikka-tietoa organisoivan historiakertomuksen päätepiste ja edustaa siten myös paitsi kirjojen sisällöllistä tavoitetta, myös usein eräänlaista länsimaisen Afrikka-käsityksen lopputulemaa. Sen vuoksi ei ole erityisen haastavaa löytää kirjojen sivuilta stereotyyppisiä kuvauksia, jossa usein koko manner ja sen kulttuurinen todellisuus esitetään sotien, tautien ja nälän vaivaamana. Esimerkiksi seuraavat otteet oppikirjoista kuvastavat värikkäästi sitä tapaa, jolla suomalaiset oppikirjat maalaavat kuvia kriisien vaivaamasta Afrikasta:

”Afrikalla on paljon ongelmia. Suurimpana ovat köyhyys, suuret yhteiskunnalliset erot, taudit, nälkä, sodat, korruptio ja rikollisuus. Lisäksi on pakolaisuutta. Osa pakolaisista etsii turvaa Afrikan sisältä, osa sen ulkopuolelta. Yleinen köyhyys pahentaa monia ongelmia.”
– FORUM6, s.126.

”Kuivuus on heikentänyt maatalouden tuottavuutta entisestään. Lisäksi maanomistus vaatii monissa maissa uudistamista. Tehokkaaseen ja tuottavaan viljelyyn ei aina ole tarvittavaa tietotaitoaakaan. Näлкä, aliravitsemus ja suuri lapsikuolleisuus, johon yhdistyy räjähdysmäinen ja hallitsematon väestön kasvu, ovat suurimmalle osalle Saharan eteläpuolista Afrikan väestöstä arkipäivää.” – ARGOS, s.54.

”Aids on yksi suurimmista ongelmista ja yksi merkittävimmistä kuolinsyistä. Afrikassa oli noin 30 miljoonaa HIV-positiivista ihmistä vuonna 2003. Afrikassa aidsin on arvioitu lamauttavan vuosikymmenen loppuun mennessä jopa kokonaisia kansakuntia. Sadat tuhannet lapset jäävät orvoiksi ja talous rapautuu, kun yhä enemmän nuoria työikäisiä miehiä ja naisia kuolee lähivuosina aidsiin.” – ARGOS, s.54.

On totta, että monia Afrikan maita koskettavat erilaiset yhteiskunnalliset, taloudelliset, humanitaariset ja ekologiset ongelmat. Mantereen noin miljardista asukkaasta suurin osa ansaitsee alle dollarin päivässä ja inhimillisen kehityksen indeksillä mitattuna monet Saharan eteläpuoleiset maat ovat viimeisten joukossa (*Human Development Index*, HDI). Afrikkaa koskevan kulttuurisen tiedon haasteena onkin se, miten kuvata Afrikan ongelmia ja köyhyyttä realistisesti tekemättä niistä kuitenkaan afrikkalaisille kulttuureille tai mantereelle olemuksellista piirrettä, sillä pelkkiin ongelmiin keskittyminen ei anna oikeaa kuvaa Afrikasta ja afrikkalaisista kulttuureista. Oppikirjojen Afrikka-tietoa jäsentävänä tiedollisena konstruktiona ”kriisien Afrikka” edustaakin varsin selvästi Afrikan tutkimuksen perinteistä lähestymistapaa sekä sen taustalla vaikuttaneita kulttuurisia valtasuhteita, jotka ovat korostaneet paitsi kolonialismin merkitystä mantereen yhteiskunnallisen ja kulttuurisen kehityksen kannalta, myös Afrikan riippuvuutta muusta maailmasta. Samanaikaisesti ”kriisien Afrikka” on myös osa länsimaista Afrikka-kuvaa, jossa mantereen nykyisyys näyttäytyy, ei enää eurooppalaisten toimien kohteena, vaan nyt heidän jättämänsä perinnön uhrina. Afrikan ongelmien ja riippuvuuden korostaminen johtaakin viime kädessä yksipuoliseen normatiivisuuteen, joka kätkee taakseen paitsi perinteistä länsimaista modernisaatiota edustavan kehitysdiskurssin, myös eurosentrisen oletuksen länsimaisen maailman toimisesta kehityksen mallina niin Afrikalle kuin myös muulle maailmalle. Ottaen huomioon maailmankuvamme länsimaiset siteet ei ole ihme, että myös suomalaisten oppikirjojen sivuilla kolonialismin perintö edustaa Afrikalle vain historian painolastia, joka ohjaa mantereen kohtaloa, ylläpitää alistavia suhteita ja josta afrikkalaiset olisi vapautettava. Kulttuurisen tiedon muotona konstruktio ”kriisien Afrikasta” on kuitenkin ongelmallinen, sillä se rakentuu oleellisesti länsimaisen kulttuurisen tulkinnan varaan eikä kerro mitään afrikkalaisten omista käsityksistä, itseymmärryksestä tai tavoitteista.

Afrikan nykyhistoriaa koskevat tulkinnat nostavat oppikirjoissa lopulta esiin myös asenteita. Vaikka suomalaiset oppikirjat pyrkivät yleisesti ottaen tarjoamaan neutraalia tietoa afrikkalaisista kulttuureista ja rakentamaan kriittisiä lähestymistapoja Afrikan ja länsimaiden suhteeseen, kirjojen historiakertomus välittää myös tietyn tyyppisiä tiedon piilomerkityksiä ja asenteita. Esimerkiksi FORUM6-kirjassa pohditaan Afrikan ja länsimaiden välisiä kulttuurisia suhteita lainaamalla sambialaisen toimittajan sanoja:

”Vaikka osaamme pitää huolta itsestämme, he sanovat tuovansa tänne koulutusta ja terveydenhuoltoa. He sanovat olevansa täällä vähentämässä köyhyyttä, mutta he itse päätyvät asumaan hienoissa taloissa, vaihtamaan kanavia satelliittitelevisioissa ja nostamaan hankalan paikan lisää – jonka perustelua meidän on vaikea nähdä. Lyhyesti sanottuna he teeskentelevät pelastajia, mutta elävät luksuselämää paikallisten kustannuksella. He luovat rampauttavan ympäristön, jossa me katsomme heihin pelastuksen toivossa, koska meistä ei muka ole toteuttamaan kehitysohjelmia. Näimme luomme kierteen, jossa aina tarvitsemme heitä, mutta meiltä kielletään pääsy heidän maihinsa.” – FORUM6, s. 126.

FORUM6-kirjasta lainatun tekstin voi nähdä tietyn tyyppisenä yrityksenä haastaa paitsi länsimainen maailmankuva, myös länsimaiden epäsuora vallan käyttö kehittyvissä maissa. Sellaisenaan se ei kuitenkaan onnistu perustavalla tavalla, sillä Afrikka esitetään tekstissä edelleen riippuvaisena muun maailman avusta. Tekstistä onkin luettavissa tietty oletus länsimaisen maailman toimimisesta yhteiskunnallisen ja kulttuurisen kehityksen standardina Afrikalle – voidaan kuitenkin oikeutetusti kysyä, tarvitseeko näin olla.

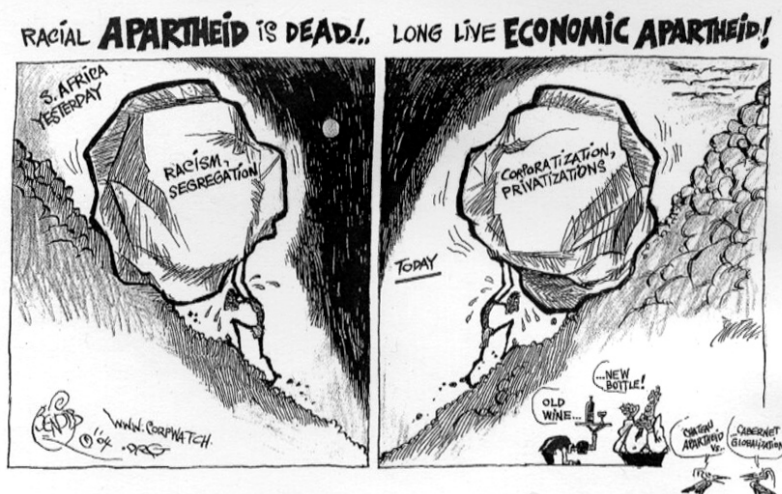
Länsimaisten valtakurssien toiminta näkyy myös esimerkiksi oppilaalle annetuissa tehtävissä. ARGOS-kirjassa oppilas asetetaan jokseenkin kaikkivoipaiseen länsimaiseen rooliin esittämällä olemuksellistava kysymys ”selviytykö Afrikka köyhyyden, sotien, konfliktien ja aidsin haasteista?” (ARGOS, s. 57). FORUM6-kirjassa puolestaan oppilasta kehoitetaan pohtimaan ”keinoja, joilla länsimaat voisivat auttaa Afrikan maita kehittymään” (FORUM6, s. 127). Tehtävien sanavalinnat kertovat osaltaan tyypillisistä länsimaisista asenteista Afrikkaa kohtaan.

Tehtävä:

Oheinen pilakuva on vuodelta 2004. Kuvan yläosassa lukee ”Rotuun perustuva apartheid on kuollut! Kauan eläköön taloudellinen apartheid!” Kuvien sisällä lukee ”Etelä-Afrikka eilen ja tänään”. Kivissä lukee: rasismi, segregatio, suuryritysten valta, yksityistäminen. Alaosassa todetaan: ”Vanha viini, uusi pullo!” ja ”Chateau Apartheid vastaan Cabernet Globalisaatio”.

a) Tulkitse kuvan sanoma. (2p)

b) Kuvan nimi on *Uusi parannettu Apartheid*. Miten väittämää voi perustella Afrikan näkökulmasta? (4p)

Afrikan ja muun maailman suhdetta pohtiva tehtävä FORUM6-kirjasta (s. 129).

Vaikka selvästi asenteellisia kerrontatapoja on oppikirjojen verraten neutraaleista teksteistä vaikea löytää, yksittäiset poikkeukset kertovat kenties jotain olennaista niistä tavoista, joilla Afrikkaan saatetaan edelleen suhtautua Suomessa. Esimerkiksi AIKAKIRJASSA kerrotaan eurooppalaisen kolonialismin tavoitteista tavalla, joka on paitsi ylemmyudentuntainen, myös poliittisesti kestävä:

"Siirtomaavallat pyrkivät ennen muuta tuomaan Afrikkaan lain, järjestyksen ja verotuksen. Kansanopetus ja terveydenhoito jätettiin ennen ensimmäistä maailmansotaa lähetysseurojen vastuulle, kaupankäynti taas yksityisille yhtiöille. Virkamiehiä oli vähän. Poliisin ja armeijan upseerit olivat eurooppalaisia, kun taas miehistö koostui huonosti koulutetuista ja huonosti aseistetuista afrikkalaisista. Siirtomaavalttojen voimavarat olivat pienet, ja niiden harjoittama hallinto saattoi pahimmillaan olla raakaa ja mielivaltaista. Tästä huolimatta ne onnistuivat lopettamaan heimojen väliset sodat ja tuomaan rauhan ja turvallisuuden. Tämä 'koloniaalinen rauha' loi edellytykset taloudelliselle kasvulle. Se tarjosi mahdollisuudet kristinuskon ja islamin leviämiseksi sekä modernin kouluopetuksen aloittamiselle. [...] Afrikkalaiset olivat menettäneet vallan määrätä itse omista asioistaan. Tätä on pidetty siirtomaakauden pahimpana seurauksena. Mutta itsenäisyys ja itsekunnioitus olivat hankittavissa takaisin. Tienä oli koulutus." – AIKAKIRJA, s.67–68.

Jos hyväksytään, että myös Suomi on omalla erityisellä tavallaan ottanut osaa eurooppalaiseen kolonialismin projektiin, omaksumalla esimerkiksi eurooppalaisia valtakursseja ja ideologioita maailmankuvia, ei ole niinkään yllättävää, että myös Suomessa Afrikasta ja afrikkalaisista kulttuureista saatetaan edelleen ajatella koloniaalisten hahmotustapojen valossa. Yllättävää on kenties kuitenkin se, että nämä ajattelutavat ja asenteet saattavat löytää edelleen tiensä oppikirjoihin vielä 2000-luvulla. Näyttää myös siltä, että niihin voidaan nojata edelleen myös tämän päivän Afrikkaa selitettäessä, mitä ilmentää seuraava samasta kirjasta lainattu ote:

"Itsenäistyminen ei kuitenkaan ratkaissut Afrikan ongelmia. Se ei tuonut mukanaan taloudellista nousua, rauhaa eikä demokratiaa. Päinvastoin köyhyys on lisääntynyt, veriset sisällissodat ja vallankaappaukset ovat seuranneet toisiaan ja valtiomuodoista ovat suosituimpia diktatuuri ja yksipuoluejärjestelmä. [...] Mutta onko itsenäisyystaistelussa kehittynyt, eurooppalaista tuontitavaraa oleva kansallistunne voimakkaampi kuin ikivanha heimouskollisuus? Vastaus on monissa tapauksissa kielteinen. Useimmat afrikkalaiset valtionpäämiehet muistuttavat enemmän heimopäälliköitä kuin kansanjohtajia. Heimouskollisuus ulottuu kaikkialle. Usein siitä riippuu, kuka saa työpaikan tai ylennyksen julkisessa virassa tai opiskeluoikeuden yliopistossa. Koska valtion virkojen saanti perustuu enemmän sukulais- ja heimositeisiin, on seurauksena hitaasti pyörivä ja korruption rasittama hallintakoneisto. Heimojen väliset ristiriidat ovat useimpien valtataistelujen ja sisällissotien taustalla." – AIKAKIRJA, s.74

AIKAKIRJAN viesti on selvä, Afrikan takapajuinen heimojärjestys estää modernin eurooppalaisen yhteiskuntajärjestyksen ja kehityksen juurruttamisen mantereelle. Tutkimuksen aineistossa AIKAKIRJA ilmentää harvinaisen selvästi koloniaalisia hahmotustapoja ja antaa sellaisenaan kenties myös äänen Afrikkaa koskeville kulttuurisille ennakkoluuloille ja negatiivisille asenteille, joita suomalaisen yhteiskunnan

kontekstissa on dokumentoitu erilaisissa asennetutkimuksissa (Jaakkola 2009; 2005; 1999; Virrankoski 2005; Harinen 2005; Kts. myös Castaneda et al. 2012). On kuitenkin syytä korostaa, että AIKAKIRJA edustaa poikkeusta ja kokonaisuudessaan suomalaisista oppikirjoista välittyvät asenteet Afrikkaa kohtaan ovat pikemminkin ymmärtäväisiä kuin halveksivia tai moraalisen ylemmydentunteen ohjaamia. Koska ymmärtävyyden kohteena on usein länsimaisten valtakurssien tuottama kuva ”kriisien Afrikasta”, sen taustallakaan ei aina ole kyse ehkä täysin tasavertaisesta suhteesta ja myös ymmärtävyys voi asenteena pitää sisällään tiettyä ylemmyyden tunnetta, paternalistisia asenteita sekä muita kohdettaan alentavia merkityksiä. Useimmiten on kuitenkin vaikea eksplisiittisesti sanoa, miten oppikirjojen välittämiä asenteita pitäisi tulkita, sillä asenteet ilmenevät tekstistä vain implisiittisesti ja niiden tulkintaan vaikuttavat luonnollisesti myös lukijan oma positio ja käsitykset Afrikasta. Tapa, jolla FORUM6 päättää kirjan Afrikka-jakson ja summaa tulevaisuuden haasteita, edustaa yksittäisenä tekstinäytteenä varsin hyvin sitä tapaa, jolla Afrikkaan suhtaudutaan oppikirjoissa:

”Afrikalla on toivoa. Afrikkalaisten omissa tulevaisuuden visioissa korostetaan koulutuksen merkitystä. Afrika on vielä riippuvainen ulkopuolisista auttajista, mutta riippuvuus vähenee, kun koulutus lisääntyy. [...] Vaikka afrikkalaisten kulttuurien historia on pitkä, alueen valtioiden itsenäinen historia on vasta lyhyt. Afrika tarvitsee aikaa omien rakenteidensa kehittämiseen.” – FORUM6, s.127.

FORUM6-kirjan suhtautumista Afrikkaan voi kuvata kenties myötätuntona tai globaalin solidaarisuuden osoituksena. Vaikka globaaliin solidaarisuuteen perustuvat lähestymistavat eivät ole itsessään vääriä, on kuitenkin syytä pohtia sitä, minkälaisia maailmankuvallisia hahmotustapoja ne pitävät sisällään ja millaista kulttuuri-identiteettiä Afrikalle kenties rakennetaan niiden sivutuotteena. Esitettäessä Afrika länsimaisen hyväntekeväisyyden ja kehitysavun kohteena kerrotaan käytännössä myös uudelleen kolonialismin luomaa tarinaa Afrikasta, jossa Afrika on riippuvainen muun maailman avusta. Siten myös myötätunto voi pitää sisällään tiettyä historiasta periytyvää ylemmyyden tuntoa ja sitä vaalimalla ylläpidetään länsimaisen kulttuurin valta-asemaa. Edustaako FORUM6-kirjan tekstistä välittyvä asenne eurosentristen asenteiden värittämää kulttuurista ylemmydentunnetta vai aitoa globaalia solidaarisuutta, riippuu viime kädessä paljolti siitä, miten hahmotamme Afrikan ja mikä on oma kulttuurinen suhteemme siihen. Sikäli kun suomalaisten oppikirjojen Afrika-kuva nojaa osaltaan länsimaisiin valtakursseihin, niiden mukana nousee suomalaisen maailmankuvan kulttuurisista kerroksista myös koloniaalisia hahmotustapoja. Liittyykö tähän myös kulttuurista ylemmyyden tuntoa, on kuitenkin paljon vaikeammin vastattava kysymys. Katsomalla Suomen omaa historiaa osana eurooppalaista valtapolitiikkaa, voisi ajatella, että oppikirjojen asenteet – koloniaalisista hahmotustavoista riippumatta – pitävät sisällään varsin vähän suoranaista ylemmyyden tunnetta (tiettyjä poikkeuksia lukuunottamatta), sillä myös suomalaisuuteen on liittynyt periferisiä määreitä Euroopasta katsottaessa (esim. Lehtonen & Löytty 2007, 107–110). Toisaalta suomalaisen yhteiskunnan integroitua yhä tiiviimmin maailmantalouden globaaleihin verkostoihin se myös vahvistaa asemaansa etuoikeutettuna ja rikkaana yhteiskuntana, mikä saattaa osaltaan myös muovata sen suhdetta muihin kansoihin ja ihmisryhmiin.

3.5 Kuinka Afrikasta tuli musta?

Vaikka edellisissä kappaleissa on suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tietoa käsitelty jo melko perusteellisesti, Afrikka-tietoa käsittelevä tutkimus ei voi olla kokonainen ilman rasismiin liittyvien kysymysten käsittelyä. Koska Afrikkaa koskeva kulttuurinen tieto on syntynyt oleellisella tavalla rasismien ja kulttuurisen eriarvoisuuden leimaamissa suhteissa, muodostavat rasismia koskevat kysymykset vahvan historiallisen juonteeseen, joka vaikuttaa edelleen monin tavoin paitsi afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten ihmisryhmien elämässä, myös osana globaalia maailmankulttuuria. Kolonialismin tuottamien valtarakenteiden puitteissa Afrikan ymmärtämisen tapoihin ovat 1800-luvulla vaikuttaneet olennaisesti erilaiset rotuajatteluun perustuvat käsitykset sekä muut hahmotustavat, joissa afrikkalaiset voitiin sijoittaa hierarkkisesti muita kansoja ja kulttuureita alemmalle tasolle. Rodun ideologia oli siirtomaa-ajan Euroopassa keskeinen oppi, jonka avulla pyrittiin perustelemaan paitsi Euroopan ylivertaista asemaa, myös muiden kansojen ja kulttuurien välillä vallitsevaa eriarvoisuutta. Tässä ideologisessa kehyksessä afrikkalaiset esitettiin usein rotuhierarkian alimpana ihmisryhmänä ja heidän ajateltiin soveltuvan henkisiltä ominaisuuksiltaan vain fyysiseen työhön. (Löytty & Rastas 2011, 23–27; Jokisalo 2010, 50–52; Isaksson & Jokisalo 2005, 92–121.)

On selvää, että rotuopilliset käsitykset sekä kolonialismille ominaiset uskomukset eri kansojen ja kulttuurien perustavanlaatuisesta eriarvoisuudesta ovat menneisyydessä vaikuttaneet myös suomalaisten maailmankuvassa itsestäänselvänä tapana ymmärtää maailmaa. Tämän itsestäänselvyden piirissä rodulliset representaatiot ovat historiallisesti kerrostuneet myös osaksi kansallista katsetta, jonka ääriviiva rajaa sitä, miten suomalaiset ymmärtävät itsensä ja toiset. Suomalaisuuden kannalta rodullisten representaatioiden tehtävänä onkin ollut toisaalta sekä kansallisen yhteenkuuluvuuden perusteleminen että myös kansakunnan luonteen ilmaiseminen erilaisuuden osoittamisen kautta. Siten rodun diskurssi on osana suomalaisten jakamaa maailmankuvaa hallinnut myös suomalaisten tapaa nähdä Afrikka ja afrikkalaiset. (Löytty & Rastas 2011, 30–35)

Vaikka suomalaiset eivät enää hahmota maailmaa rodullisten kuvastojen valossa, on mahdollista ajatella, että menneisyydestä periytyvät historiallis-diskursiiviset rakenteet värittävät edelleen kansallisen katseen luonnetta, joka muuttuu hitaammin kuin esimerkiksi yhteiskunnan yksittäiset instituutiot. Kuten jo edellisissä kappaleissa on käynyt ilmi, ei ole erityisen harvinaista, että Afrikan ajatellaan edustavan esimerkiksi erityisellä ihmiskunnan menneisyyttä tai sen erilaisen etnisyyden tulkitaan olevan jotain, joka on vastakkaista modernille maailmalle. Suomalaisten varsinaisesta rasisisesta suhtautumisesta afrikkalaisiin on saatu näyttöä erilaisten rasismia ja etnisiä ennakkoluuloja kartoittavien tutkimusten kautta (Jaakkola 2009; 2005; 1999; Virrankoski 2005; Harinen 2005; Kts. myös Castaneda et al. 2012). Rasismien merkitys onkin ollut Afrikkaa koskevalle kulttuuriselle tiedolle niin suuri, ettei 2000-luvun suomalaisia oppikirjoja voi tarkastella uskottavasti ottamatta huomioon rasisistien ajattelutapojen vaikutusta. Monikulttuuristuvan Suomen näkökulmasta katsottuna rasismien käsittely on myös ajankohtaista, sillä uudenlaisina väestöryhminä Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset muodostavat uuden kontekstin, joka edellyttää aikaisempaa

selvemmin irrottautumista sellaisista tietämisen tavoista, joilla on yhteyksiä rasismiin ja eriarvoisuuden historiaan. Sikäli kun rasismilla tarkoitetaan esimerkiksi etnisyyteen perustuvaa syrjintää, oppikirjojen sisältöjen kriittinen luenta on itsestään selvästi tärkeää Suomen afrikkalaisten ja heidän oikeuksiensa kannalta. Viime kädessä kysymys kansalliseen katseeseen sisältyvästä rasismista on yhteydessä myös globaaleihin valtasuhteisiin, etnis-kulttuurisiin hierarkioihin ja siihen, miten suomalaisessa maailmankuvassa hahmotetaan näitä valtasuhteita.

Lähestyttäessä rasismiin liittyviä kysymyksiä oppikirjojen sisältöjen kautta, voidaan turvallisesti sanoa, että suomalaisten oppikirjojen selkäranka muodostuu pyrkimyksestä etniseen ja kulttuuriseen tasa-arvoon. Kaikissa kirjoissa käsitellään rasismia, eriarvoisuuden ja kulttuurien välisten valtasuhteiden kysymyksiä varsin monipuolisesti, joskin eri teemojen välinen painotus vaihtelee kirjojen välillä. Esimerkiksi FORUM6-kirjassa kulttuurien välisiin suhteisiin liittyviä ongelmia lähestytään antropologiasta ja kulttuurintutkimuksesta lainattujen käsitteiden ja historiallisten esimerkkien avulla. Kirjassa esitellyt käsitteitä ovat esimerkiksi kulttuurinen stereotypia, etnosentrismi, etnoromantiikka ja rasismi. Varsinaiselta sisällöltään kirjojen tarjonta on monipuolista, käsitteiden välisten yhteyksien osoittaminen onnistunutta ja erilaisia esimerkkejä on tarjolla runsaasti. Kirja yhdistelee tuoreella tavalla aineksia eri tieteenaloilta, mitä osoittavat esimerkiksi jälkikoloniaalisesta tutkimuksesta lainatut eurosentrismiä ja orientalismia koskevat ainekset. Parhaimmillaan aiheiden käsittelyä voi pitää kulttuurisia valtarakenteita ja hierarkioita purkavana sekä eettiset ja moraaliset näkökulmat huomioivana. Katsottaessa kirjoja kokonaisuutena ja osana suomalaisten oppikirjojen historiallista jatkumoa voidaan sanoa, että 2000-luvun suomalainen yhteiskunta tunnistaa hyvin kulttuurisia valtasuhteita koskevat kysymykset ja on maailmankuvallisesti sitoutunut kulttuurisen tasa-arvon edistämiseen.³⁴

Toisaalta monipuolisuuden vastapainona suomalaisia oppikirjoja vaivaa tietty fragmentaarisuus. Rajalliseen sivumäärään on pyritty sisällyttämään hyvin paljon erilaisia aineksia, minkä vuoksi monia yksittäisiä asioita vain raapaistaan pintatasolla. Sen vuoksi myös rasismiin liittyviä kysymyksiä käsitellään oppikirjoissa varsin suppeasti ja niitä lähestytään pääasiassa vain historiallisena ilmiönä. Esimerkiksi FORUM6-kirjassa rasismia kuvataan varsin yksiulotteisesti vihamielisenä rotusyrjintänä (FORUM6, s. 16), joka edustaa vain ilmiön äärimuotoa. Kirjojen puolustukseksi on todettava, ettei rasismia yksiselitteinen kuvaaminen ole helppoa, sillä kyseessä on moniulotteinen ilmiö ja tieteenalasta riippuen käsite kattaa erilaisia määritelmiä ja sisältöjä. Rasismi voidaan nähdä esimerkiksi asenteisiin ja oppeihin tai sitten laajempina yhteiskunnan rakenteisiin ja sosiaaliseen järjestykseen liittyvänä ilmiönä. (Rastas 2005, 72–76; Puuronen 2011, 53–56;

34. ARGOS käsittelee kulttuurien välisiä suhteita ja eriarvoisuutta kappaleessa *"Kulttuuri ja kulttuuri-identiteetti - 'ne toiset' ja 'me'"* (s. 10-19) ja lähestyy teemaa globaalien valta- ja vähemmistökulttuurien välisiin suhteisiin liittyvien ristiriitojen kautta. Esimerkit ovat hyvin samankaltaisia FORUM6-kirjan kanssa, joskin esitellyt käsitteitä on hiukan vähemmän. AIKAKIRJA puolestaan pohtii kulttuurisia valtasuhteita kappaleessa *"Kulttuurit ja niiden kohtaaminen"* (s. 12-19). AIKAKIRJA nojautuu kolmesta kirjasta vahvimmin eurosentrismiin teemaan. Historialliset esimerkit ovat jälleen kerran hyvin samankaltaisia ja osittain jopa samoja kuin FORUM6-kirjassa. Käsitteiden osalta AIKAKIRJA on kuitenkin aineiston niukin.

Rastas 2009, 49–50.) Tämä rasismia koskeva moniulotteisuus tarjoaa myös, jos niin halutaan, lähtökohdan oppikirjoissa esiintyvien rasismikäsitteiden helpolle kritiikille.³⁵

On kuitenkin selvää, etteivät oppikirjat voi luonteensa vuoksi pitää sisällään kovin laajoja sisältöjä yksittäisistä asioista. Kirjojen sisältöjä onkin parempi arvioida esimerkiksi sen perusteella, minkälaisia eväitä ne tarjoavat suomalaisille nuorille, jotka joutuvat kohtaamaan rasismien ja eriarvoisuuden kysymyksiä tämän päivän maailmassa. Tästä näkökulmasta katsoen suomalaisten oppikirjojen lähestymistapaa voikin kritisoida siitä, että historialliseen näkökulmaan pelkistetty käsitys rasismista peittää näkyvistä ne tavat, joilla rasismi toimii nykypäivässä. Esimerkiksi kansainvälisiin muuttoliikkeisiin liittyvät ilmiöt ja yhteiskuntien monikulttuuristuminen tekevät rasismien kysymykset uudella tavalla ajankohtaisiksi, jos ne ovat koskaan merkitystään menettäneetkään. Historiallisen näkökulman rajoittuneisuus näkyy oleellisella tavalla myös siinä, ettei rasismien kysymyksiä pohdita kirjoissa lainkaan suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa. Vaikka suomalaiset oppikirjat käsittelevät kulttuurien välisiä valtasuhteita sekä niihin liittyvää eriarvoisuutta ja rasismia varsin monipuolisesti, Suomen asema tässä kuvassa on jäsentymätön, eivätkä kirjat kerro mitään suomalaiselle yhteiskunnalle erityisestä rasismista, sen historiasta tai tämän päivän ilmenemismuodoistakaan. Tämä puute kertoo siitä, ettei rasismia koskeva keskustelu ole vielä juurtunut Suomeen samalla tavoin kuin maihin, joissa historiallinen kokemus etnis-kulttuurisesta monimuotoisuudesta on pitkäikäisempi. Suomen jäsentymätön asema rasismia koskevissa kysymyksissä saattaa tuottaa myös väärän vaikutelman, että suomalaiset voisivat omalla erityisyydellään asettua globaalien eriarvoisuuden rakenteiden ulkopuolelle.

Edellä mainittu itsereflektion puute näkyy osittain myös siinä, millä tavoin oppikirjoissa käsitellään Afrikkaa. Esimerkiksi FORUM6-kirja kysyy erään sivun otsikkotekstissä *"Miten Afrikasta tuli musta?"* (FORUM6, s. 107). Otsikkoa seuraa teksti, joka kertoo Afrikan varhaisesta väestöhistoriasta ja bantu-kieliä puhuvien kansojen levittäytymisestä Afrikan mantereella:

"Bantut olivat 'musta' rotu ja poikkesivat selvästi esimerkiksi vaaleammista, lyhytkasvuisista pygmeistä. Vähitellen mustat bantut valloittivat itselleen uusia asuma-alueita, ja samalla heistä tuli Afrikan pääväestöryhmä." – FORUM6, s. 107.

Huomiota herättävää FORUM6-kirjan tekstissä on se, että se kuvaa bantuja ”rodun” käsitteellä ja määrittelee heidät samalla ”mustaksi roduksi”. Sanan ”musta” ympärillä olevat lainausmerkit viestivätkin epäselvällä

35. Esitettäessä rasismi asenteita, ennakkoluuloja ja tietyn tyyppisiä oppeja koskevina ilmiönä, tullaan helposti korostaneeksi hahmotustapaa, jossa rasismi juontuu sekä kulttuurien keskinäisestä erilaisuudesta että kaikissa kulttuureissa vaikuttavasta etnosentrisyydestä. Tällöin jäävät huomaamatta rasismien institutionaaliset muodot (esim. Miles 1994, 124-129.) ja se, millä tavoin eriarvoisuuden varaan rakentuvat ideologiset ajattelutavat ovat poliittisesti merkityksellisiä ja ylläpitävät yhteiskuntaelämässä tietyn tyyppisiä sosiaalisen järjestyksen muotoja (esim. Miles 1994, 128-132; Hall 1992). Oppilaan olisi erityisen tärkeä oppia havaitsemaan, millä tavoin eriarvoistavat ajattelutavat toimivat osana omaa ajattelua ja maailmankuvaa, vaikka hän onkin saattanut mieltää itsensä neutraaliksi rasismiin ja syrjintään liittyvissä kysymyksissä. Oma ajattelua koskeva reflektio on tärkeä osa oppimistapahtumaa, kun tarkoituksena on oppilaan maailmankuvan kehittäminen.

tavalla tekstin yritystä irtaantua vääristä tulkinnoista, mikä saattaa lopulta herättää lukijassa kysymyksen siitä, millä tavoin kirja ajattelee bantujen olleen ”musta rotu”?

On selvää, että FORUM6 pyrkii rodun käsitteen kautta puhumaan erinäköisistä ihmisistä eikä viittaa sillä esimerkiksi rasistisiin rotuoppeihin. Rasismin historia langettaa tiettyjä jännitteitä sellaisten aihepiirien ympärille, jotka käsittelevät esimerkiksi rasismille altistuneiden ihmisryhmien fyysisiä piirteitä tai heille tyypillistä ulkonäköä. FORUM6 kirjan monimerkityksellinen epäselvyys ei kuitenkaan johdu yksinomaan tästä, vaan viime kädessä siitä, että se sekoittaa biologiset ja sosiaaliset kategoriat toisiinsa.³⁶ Bantu on nykyisten kielitieteilijöiden kehittämä yleistermi, jonka tehtävänä on kuvata laajassa mielessä tiettyjen kansojen puhumien kielten ja kulttuurivaikutteiden välittymistä Afrikan väestöhistoriassa (Marjomaa 2011, 77; Kaikkonen et al. 1989, 17–19). Bantut eivät siten ole biologian kautta määrittävä yhtenäinen ja muista erottuva ihmisryhmä, vaan erilaisista kansoista muodostettu väestöhistoriallinen tutkimusjoukko, jota luonnehtii heille yhteiseksi katsottu kielellis-kulttuurinen perinne. Siten FORUM6 esittää bantut virheellisesti kuvatessaan väestöhistoriallista tutkimusjoukkoa yhtenä biologisesti määräytyvänä ihmisryhmänä, jonka oletetaan jakavan keskenään samanlaiset fysiologiset piirteet. Erheen mittaluokka kasvaa, kun kirja jatkaa päättelyä sillä oletuksella, että tämä ihmisryhmä edustaisi olemuksellisella tavalla koko Afrikkaa. Näiden virheiden myötä FORUM6 -kirjaan näyttää eksyvän häive rodullista ajattelua. Otsikkotekstin kysymys ”miten Afrikasta tuli musta?” (FORUM6, 107) viittaakin häilyvään tiedonintressiin, johon vastaaminen näyttäisi edellyttävän astumista väestöhistoriallisten näkökulmien ulkopuolelle.

Kun suomalainen oppikirja puhuu ”mustasta Afrikasta” ja ”mustasta rodusta”, vaikkakin osin erheellisesti, on kysyttävä, minkä tyyppisessä tiedollisessa kehityksessä tällöin toimitaan. Rasismin piiriin on aina kuulunut varsinaisten rotuteorioiden lisäksi myös muita ideologisia aineksia ja vakiintuneita käsityksiä, joiden avulla on pyritty perustelemaan rodullisen ajattelun oikeutta ja ihmisryhmien välistä eriarvoisuutta. Nämä rasismin muovaamat ajattelutavat vaikuttavat edelleen pitkäikäisinä historiallis-diskursiivisina rakenteina osana sitä

36. Kun ihmisryhmien välisistä eroista puhutaan biologian perusteella, maailman väestöryhmien väliset erot perustuvat niin kutsuttujen haploryhmien määrittelemiin geneettisiin ihmispopulaatioihin. Geneettisissä populaatioissa tapahtuneiden muutosten avulla voidaan kartoittaa esimerkiksi sitä, miten erilaiset ihmisryhmät ovat historian kuluessa sekoittuneet ja levittäytyneet ympäri maailmaa. Biologiaan perustuvat kategoriat eivät kuitenkaan ole sosiaalisessa mielessä useinkaan kovin käytännöllisiä, sillä geneettisesti määräytyvät ihmispopulaatiot eivät ole sellaisia selvärajaisia suljettuja ryhmiä kuin oletamme niiden olevan ja poikkeavat muutenkin vahvasti niistä sosiaalisista merkitysajoista, joiden perusteella hahmotamme erilaisia ihmisryhmiä. Geneettisessä mielessä kategorisesti puhtaita ihmisryhmiä ei ole olemassa, vaan kaikki ihmisryhmät jakavat keskenään huomattavan samankaltaisen geneettisen aineksen. Selvät fyysiset erot, kuten ihonväri tai kasvonpiirteet, eivät kerro paljoakaan yksilön geneettisestä ryhmästä, vaan kaksi ulkoisilta ominaisuuksiltaan samannäköistä yksilöä voivat kuulua eri haploryhmiin. Sen vuoksi puhuttaessa ihmisryhmien välisistä eroista tarkoitetaan usein tosiasiallisesti sosiaalisesti määräytyviä tekijöitä, jotka erottavat ryhmiä toisistaan. Tämän kaltaisia tekijöitä voivat olla esimerkiksi ihmisryhmän kulttuuriset tavat, kieli ja historiallinen alkuperä, mutta myös monet biologisesti määrittävät tekijät, kuten ihonväri ja fyysiset piirteet, sillä ne eivät ilmennä itsestään selvästi yksilön tai ihmisryhmän geneettistä haploryhmää. Koska geneettisesti rajatut populaatiot eivät useinkaan vastaa ihmisten sosiaalisesti rakentamia käsityksiä ihmisryhmien välisistä eroista, useimmissa konteksteissa on tarkoituksenmukaista puhua sosiaalisesti määrittävistä ihmisryhmistä. Geneettisesti määrittävien ryhmäerojen merkitykset nousevat esiin vain suhteellisen rajatuissa konteksteissa, kuten esimerkiksi lääketieteessä. (Geneistä ja ”rodusta” esim. Rothman 2003; kts. myös Ylikoski & Kokkonen 2009, 15-55.)

historiallisesti kerrostunutta kulttuurisen tiedon kokonaisuutta, johon myös suomalaiset oppikirjat tukeutuvat kertoessaan Afrikasta ja afrikkalaisista. FORUM6-kirjan rakentamassa tiedollisessa asetelmassa kohtaavat sekä moderni väestöhistoria että rasismien historiasta peräisin olevat metaforiset ainekset, joihin myös pimeän maanosan myyttiä toistava ”musta Afrika” lukeutuu (vrt. Löytty 2006, 73).³⁷ Samanaikaisesti tähän metaforaan sisältyy keskeisellä tavalla myös vahva rodullinen ulottuvuus: afrikkalaisten oletetun kulttuurittomuuden tehtävänä oli vahvistaa rotuteorioiden väite afrikkalaisten rodullisesta alemmuudesta. ”Mustalla” on siten kaksoismerkitys rotuteorioiden tuottamana rasistisen ajattelun perustavana kategoriana ja afrikkalaisten kollektiivisena merkitsijänä, johon on aina liitetty käsityksiä rodullisesta alemmuudesta, älyllisestä heikkoudesta sekä yleisestä sivistymättömyydestä (esim. Isaksson & Jokisalo 2005, 59). Viime kädessä ”mustan Afrikan” metafora saakin käyttövoimansa siitä ilmaukseen implisiittisesti rakentuneesta käsityksestä, jonka mukaan Afrika voidaan nähdä olemuksellisesti ”mustan rodun” valossa.

Tämä Afrika-tiedolle ominainen kerrostuneisuus ja eri-ikäisten aineksien diskursiivinen sekoittuminen kuvaa hyvin sitä tapaa, jolla rodulliset näkökulmat näyttävät ilmaantuvan suomalaisiin oppikirjoihin. Ei tuota erityistä vaivaa löytää kirjoista esimerkiksi sellaisia tekstejä, jotka kertovat rotupuheen tavoin ”mustista” silloinkin kun kontekstiin paremmin sopiva termi olisi ”afrikkalaiset”. Esimerkiksi ARGOS-kirjassa kerrotaan Afrikan orjakaupasta seuraavalla tavalla:

”Portugalilaiset ryöstivät aluksi Afrikan rannikkoseuduilla kohtaamiaan mustia. Jokainen ryöstetty orja oli Jumalalle voitettu sielu. [...] Euroopassa orjia kutsuttiin ’eurooppalaistuneiksi afrikkalaisiksi’. He olivat ensimmäisiä mustia, jotka olivat isäntiensä mukana löytö- ja valloitusretkillä Uudessa maailmassa. Portugalilaisten tutkimusmatkat Afrikan rannikolla aloittivat laajan Atlantin orjakaupan.” – ARGOS, s. 39.

Vaikka rotu viittaa rasismien diskursseihin, puhe rodullisten kategorioiden kautta ei aina ole tuomittavaa, sillä tiettyjä aiheita ei ole mahdollista käsitellä viittaamatta niihin.³⁸ Tällainen aihe on esimerkiksi kaikissa kirjoissa käsitelty Etelä-Afrikan apartheid-politiikka, jossa puhe rodullisista kategorioista kuuluu historialliseen kontekstiin. Rodullistavien kategorioiden sovelias ja epäsovelias käyttö aiheuttaa kuitenkin ongelmia kaikissa oppikirjoissa, eikä yksikään kirjoista onnistu siinä moitteettomasti. Esimerkiksi apartheid-politiikan tuomitseva FORUM6 kertoo seuraavalla tavalla sen perinnöstä Etelä-Afrikassa:

37. Afrikan esittäminen kulttuurisessa mielessä pimeäksi ja ”mustaksi” palveli 1800-luvun eurooppalaisen kolonialismin tarkoitusperiä, sillä se pyyhki eurooppalaisten kartoista pois Afrikassa jo olemassa olevat kulttuurit ja yhteiskunnat (Löytty 2006, 37-38).

38. Rasismien ja eriarvoisuuden historiasta johtuen ihonvärillä ja ”rodulla” on tämän päivän maailmassa edelleen merkittävä identiteettipoliittinen rooli. Rasistisesti ja rodulla merkittyjen ihmisryhmien historia, kulttuuri ja kokemukset merkitsevät usein paitsi tärkeää identifikaation kiinnikettä näille ryhmille, myös kansalliset rajat ylittävää etnisyyden lähdettä. Tällöin rotuun liittyvä puhe voi toimia paitsi vähemmistöryhmien vastarinnan kielenä rasismille, myös oman etnisyyden merkitsijä. (Rastas 2005, 83-95.) Esimerkiksi Amerikan afrikkalaisten poliittinen toiminta ’Black movement’ ja afrikkalainen afrosentrismi käyttävät rodullistavia kategorioita osana niiden harjoittamaa identiteettipoliittikkaa.

"Etelä-Afrikassa on edelleen monia ongelmia, jotka juontavat juurensa rotuerottelupolitiikan aikaan. Valkoisten asenteet mustia kohtaan eivät ole täysin muuttuneet, ja mustat ovat edelleen taloudellisesti huomattavasti heikommassa asemassa. Yhteiskunnalliset erot ovat edelleen suuret ja ne kärjistyvät valkoisten ja mustien sekä kaupunkien ja maaseudun välillä. Vaikka varoja yritetään suunnata tasaisesti esimerkiksi eri alueiden koulujen rakentamiseen, ei mustien asuma-alueiden koulujen taso ole vielä noussut." – FORUM6, s. 125.

FORUM6 kirjan tekstin tekee ristiriitaisesti se, että kirja toisaalta tuomitsee rotuajattelun rasismiin liittyvänä ongelmana, mutta tuottaa ne kirjassa käytetyn kielen kautta välittömästi uudelleen kuvatessaan Etelä-Afrikan nykytilaa. Ristiriita kertoo osaltaan siitä, että rasismien historian tuottamat rodulliset kategoriat ja niiden väliset hierarkiat ohjaavat havaintojamme niin vahvasti, että hahmotamme edelleen afrikkalaisten erilaisuutta rodullisten kategorioiden kautta (vrt. Rastas 2005, 84). Sen vuoksi myös suomalaiset oppikirjat ovat usein kyvyttömiä käsittelemään rasismiin ja rotuun liittyviä aiheita siten, että ne onnistuisivat samalla irtaantumaan rodun diskurssista eksplisiittisesti. Erityisen selvästi tämä näkyy esimerkiksi AIKAKIRJAN dekolonisaatiosta kertovassa tekstissä:

"[...] Toista maailmansotaa käytiin siirtomaissakin, ja siihen osallistuivat myös afrikkalaiset. Sota yhdisti: valkoiset ja mustat taistelivat rinnakkain, ja vihollisen tuli kaatoi valkoisen siinä kuin mustankin. Mustat sotilaat olivat sankareita yhtä lailla kuin valkoiset ja saivat nauttia myös eurooppalaisnaisten suosiota. Sota opetti afrikkalaisille, etteivät valkoiset ole sen parempia kuin mustatkaan." – AIKAKIRJA, s. 71.

Ote AIKAKIRJASTA havainnollistaa hyvin sitä tapaa, jolla suomalaisten oppikirjojen rasismien vastaiset tavoitteet osoittautuvat välillä sängen epäonnistuneiksi. Vaikka AIKAKIRJA yrittää kertoa afrikkalaisten ja eurooppalaisten olevan samanarvoisia, ilmenee siinä kuitenkin rodullinen ajattelu tavalla, jolla afrikkalaisia vertaillaan normatiivisena standardina toimivaan eurooppalaisuuteen. Rodullisesta ajattelusta kertovat myös tekstissä esillä olevat rodullistamistyön keskeiset elementit: rodulliset kategoriat (valkoinen-musta), kategorien välinen hierarkia (jonka mittarina toimii sotilaallinen kunnia) ja kilpaillut resurssit (eurooppalaisnaisten suosio).

Afrikan ja afrikkalaisuuden hahmottaminen ihonväriin ja ”rotuun” perustuen vaikuttaakin alitajuisesti niin itsestäänselvältä esiolettamalta, että se jää helposti tiedostamatta. Erityisen huomaamattomalla tavalla se vaikuttaa oppikirjojen kuvituksessa: koko tutkimuksen Afrikkaa koskeva visuaalinen aineisto (n=46) käsittää vain yhden kuvan, jossa esiintyy tummaihoisuuden oletuksesta poikkeava vaaleaihoinen afrikkalainen. Siten myös oppikirjojen visuaalisella tasolla afrikkalaisuus merkitään usein tummaihoisuudella.

Onko afrikkalainen aina tummaihoisen? Visuaalisessa aineistossa otettiin huomioon kaikki kirjojen kuvituksessa käytetyt valokuvat, joissa kuvattiin tämän päivän Afrikkaa ja afrikkalaisia. Kirjoissa olevia historiallisia kuvia, piirroksia sekä muita visuaalisia elementtejä ei huomioitu sen vuoksi, että representoivat useimmin esimerkiksi jotakin tiettyä historiallista tapahtumaa eikä Afrikkaa sellaisenaan. Näin laskettuna kuvien kokonaismäärä oli 46 kappaletta. Tässä joukossa vain yhdessä kuvassa esiintyi ei-tummaihoisen afrikkalainen. Katso visuaalisesta aineistosta tarkemmin liite 2 tutkimuksen lopussa.

Vaikka suomalaisissa oppikirjoissa käsitellään kulttuurien välisiä valtasuhteita sekä niihin liittyviä rasismien ja eriarvoisuuden kysymyksiä varsin laadukkaasti – ja vaikka näiden valtasuhteiden merkitys Afrikalle ymmärretään – hahmotetaan afrikkalaiset oppikirjoissa silti rodullistavia kategorioita käyttäen ja silmiinpistävällä tavalla ”mustina”. Vaikka hahmotustapa ei ole oppikirjoissa jatkuvasti läsnä, voi Afrikan, tumman ihonvärin ja rodun kolmiyhteyttä ylläpitäviä ajattelutapoja löytää niin oppikirjojen teksteistä, kuvituksesta kuin tehtävistäkin. Tietoisuus siitä, että ”musta” ei ole neutraali ihonväriä kuvaava termi tai etnisyyden määrittäjä vaan ensisijaisesti rodun diskurssissa tuotettu rasistinen kategoria, ei yllä oppikirjojen sisältöihin. Yhdessäkään kirjassa ei esimerkiksi pyritä purkamaan rodun konstruktioita, vaikka käsitteen purkaminen ja sen luonteen selittäminen osana identiteettipoliittisia kamppailuja olisi keskeistä rasismien ymmärtämisen kannalta.

Viime kädessä vastaus kysymykseen *"Miten Afrikasta tuli musta?"* piilee sekä rasististen diskurssien sitkeässä jatkuvuudessa että 'värisokeaksi' luonnehdittavassa kansallisessa katseessa.³⁹ Rasismien historiasta periytyvät eriarvoisuuden historiallis-diskursiiviset rakenteet ovat muovanneet myös suomalaisten

39. "Värisokeudella" on alunperin tarkoitettu neutraalia, ei-rasistista suhtautumista ja ihmisten kohtelua samalla tavoin heidän ihonväriinsä katsomassa. Antirasistisessa keskustelussa käsite on kuitenkin saanut uuden merkityksen ja sillä tarkoitetaan kyvyttömyyttä tunnistaa ihonväriin liittyviä identiteettipoliittisia kysymyksiä. (Esim. Rastas 2005, 98.) Värisokeuden ongelmana on usein se, että se pitää yllä rasistisia toiminta- ja hahmotustapoja, sillä sokeudesta johtuen niiden syrjivää luonnetta ei ymmärretä tai huomata.

kollektiivisia näkemisen tapoja sillä tavoin, että hahmotamme afrikkalaisuutta edelleen rodullisten kategorioiden varassa. Kansallisen katseen värisokeus ilmenee erityisen selvästi oppikirjojen kyvyttömyydessä tunnistaa tätä rodullistavaa asetelmaa, vaikka kulttuurisia valtasuhteita ja rasismia koskevat kysymykset ovat samanaikaisesti vahvasti esillä samoissa kirjoissa. Laajemmin katsoen oppikirjojen suppeat rasismikäsitteet ja kyvyttömyys paikantaa Suomen asemaa kulttuuristen valtasuhteiden näkökulmasta kertovat myös suomalaisen yhteiskunnan sokeudesta tämän tyyppisille kysymyksille (suomalaisesta rasismikäsitteestä vrt. Rastas 2009; Rastas 2005, 69; Puuronen 2011, 7). Tätä kansalliseen katseeseen sisältyvää värisokeutta voi selittää ainakin sillä, että suomalaisesta yhteiskunnasta puuttuvat sen kaltaiset historialliset kokemukset, joiden puitteissa eriarvoistavia rakenteita olisi pitänyt purkaa kansallisesta tajunnasta. Toisin kuin muissa Euroopan maissa Suomessa kulttuuriin ja etnisyyteen liittyvät identiteettipoliittiset kysymykset on kohdattu varsin myöhään, vasta 1990-luvulla kasvaneen maahanmuuton myötä.

4. Suomalainen Afrikka

Oppikirjat tarjoavat yhden näkökulman suomalaisen yhteiskunnan käsityksiin Afrikasta ja afrikkalaisuudesta. Vaikka ne eivät edusta kokonaisvaltaisella tavalla kaikkea suomalaisen yhteiskunnan Afrikkaa koskevaa kulttuurista tietoa, oppikirjat ovat kuitenkin siinä mielessä perusteltu tutkimusaineisto, että niiden sisältöjä voi pitää erilaisten historiallisten kokemusten ja kulttuurisen tiedon jalostamina esityksinä sellaisista asioista, joita suomalainen yhteiskunta pitää joko yleissivistävinä tai jollakin muulla tapaa tarpeeksi arvokkaina välitettäväksi seuraaville sukupolville. Kulttuurisen tiedon näkökulmasta katsottuna oppikirjojen Afrikka-tietoa voikin pitää monikerroksisena diskursiivisena kokonaisuutena, joka muodostuu paitsi erilaisista historiallisista aineksista ja valituista näkökulmista, myös suomalaisen yhteiskunnan arvovalinnoista ja kulttuurisista käsityksistä. Tämän moninaisuuden valossa on myöskin selvää, ettei niiden kautta avautuvaa Afrikka-tietoa ja sen luonnetta voi kuvata yksiulotteisella tavalla esimerkiksi vain ”eurosentriseksi” tai ”länsimaiseksi”, vaan tätä diskursiivista kokonaisuutta on mahdollista lukea monin tavoin erilaisten teoreettisten näkökulmien ja tiedonintressien ohjaamana. Sen vuoksi tutkimuksen kautta saatavat vastaukset ovat sidoksissa näihin ennalta valittuihin näkökulmiin, eikä kirjojen kautta välittyvää Afrikka-tietoa voi pitää kiinteän esineen kaltaisena tekijänä suomalaisen yhteiskunnan kulttuurisessa todellisuudessa, vaan pikemminkin erilaisten diskurssien ja ajattelutapojen määrittämänä tietämisen näkymättömänä verkkona, jolla on kuitenkin monin tavoin valtaa ohjata Afrikkaa koskevia käsityksiämme.

Tässä tutkimuksessa olen pyrkinyt purkamaan suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tietoa kulttuurintutkimuksen näkökulmasta nojaten erityisesti jälkikoloniaalisesta tutkimuksesta omaksuttuihin keskusteluihin. Vaikka olen samalla sivunnut monia yksittäisiä Afrikan tutkimuksen aihealueita, jotka voisivat jo itsessään muodostaa oman tutkimuksellisen näkökulman Afrikkaa koskevaan tietoon, tutkimusta ovat viime kädessä ohjanneet kuitenkin monikulttuuristuvaan suomalaiseen yhteiskuntaan liittyvät tiedonintressit. Olen halunnut selvittää sitä, (1) minkälaista suomalaisen yhteiskunnan Afrikkaa koskeva kulttuurinen tieto on luonteeltaan, (2) millä tavoin Afrikka näyttäytyy kansallisessa katseessa ja (3) kuinka oppikirjojen Afrikka-tieto palvelee Suomen afrikkalaisia ja afrikkalaisperäisiä suomalaisia nuoria sekä heidän kulttuuri-identiteettiinsä liittyviä tiedontarpeitaan. Näiden kysymysten ohjaamana tutkimusta on ohjannut myös se perusajatus, että kaikista Afrikkaan ja Afrikan tutkimukseen liittyvistä monista tieteellisistä kysymyksistä ja yksityiskohtaisista ongelmista huolimatta suomalaisten oppikirjojen Afrikka on lopulta kuitenkin suomalainen. Suomalaisen yhteiskunnan tuottamana representaationa se on osa suomalaista maailmankuvaa ja ilmentää siten paitsi Suomessa vallitsevia Afrikka-käsityksiä, myös Suomen kulttuurista suhdetta Afrikkaan. Sen vuoksi Afrikka-tiedon luonteeseen liittyy myös identiteettipoliittisiksi kuvattavia

merkityksiä, jotka koskevat erityisesti afrikkalaisperäisiä väestöryhmiämme. Olenkin pyrkinyt oppikirjojen kautta selvittämään sitä, minkä tyyppisen kulttuurisen tiedon ohjaamana suomalainen yhteiskunta hahmottaa uusien afrikkalaisperäisten väestöryhmiemme alkuperään liittyvää etnistä erilaisuutta, identiteettiä ja historiaa. Luonteestaan riippuen Afrikkaa koskeva kulttuurinen tieto voi yhdistää, erottaa tai vaikuttaa jollakin muulla tapaa siihen, miten valtaväestön ja afrikkalaisperäisten väestöryhmien välillä vaikuttavat etniset suhteet kehittyvät. Siten oppikirjoissa rakentuva suomalainen Afrika sekä siihen liittyvät erilaiset kulttuurisen tiedon ainekset ovat tässä tutkimuksessa toimineet eräänlaisena diskursiivisena kanavana suomalaisen yhteiskunnan Afrika-tietoon sellaisenaan kun siinä kuvastuu paitsi suomalaisten käsitykset Afrikasta ja afrikkalaisuudesta, myös valtaväestön suhde erilaisiksi määrittyviin afrikkalaisperäisiin väestöryhmiimme.

Tässä tutkimuksen viimeisessä luvussa pyrin aluksi tarkastelemaan sitä, millä tavoin suomalaisten oppikirjojen Afrika-tieto on kehittynyt osana laajempaa suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumiseen liittyvää muutosta. Vaikka Afrikkaa koskevien representaatioiden kohdalla on usein tapana puhua muutoksen puutteesta ja samojen vanhojen stereotyyppien toistumisesta, on mahdollista sanoa, että suomalaisten oppikirjojen Afrikkaa koskeva tieto on kuitenkin myös monin tavoin kehittynyt eikä sitä ei sovi unohtaa sellaisessakaan tutkimuksessa, joka pitää itseään kriittisenä. Sen vuoksi pyrin aluksi nostamaan esiin oppikirjojen monia ansioita ja alleviivaamaan niissä tapahtunutta kehitystä. Vasta sen jälkeen pohdin kriittisemmin sitä, millä tavoin suomalaisten oppikirjojen Afrika-tieto nojaa kuitenkin merkittävällä tavalla paitsi länsimaiseen maailmankuvaan, myös sen taustalla vaikuttavaan kolonialismin perintöön. Jotta suomalaisten oppikirjojen Afrika-tiedon luonnetta voisi ymmärtää, sen rakenteen purkaminen on aloitettava näistä länsimaiseen maailmankuvaan liittyvistä kulttuurisista sidoksista. Niiden vuoksi Afrika-käsityksissämme vaikuttavat tiedolliset konseptit, käsitteet ja narratiivit eivät aina ole neutraaleja tai viattomia, vaan kantavat mukanaan myös niiden historiaan liittyviä hierarkioita ja valtasuhteita, joilla on niiden luonteen vuoksi valtaa ohjata hahmotustapojamme. Länsimaiseen maailmankuvaan liittyvin tiedollisten siteiden tiedostaminen onkin aivan oleellista, että Afrikkaa koskevaa kulttuurista tietoa ja sen luonnetta voisi ymmärtää. Suomalaisten oppikirjojen Afrika-tiedolla on kuitenkin myös omat suomalaisiksi mielletävät kerrostumansa, joilla on merkitystä erityisesti suomalaisessa yhteiskunnassa. Länsimaiseen maailmankuvaan liittyvien siteiden jälkeen pyrinkin seuraavassa alaluvussa pohtimaan näiden suomalaisten kerrostumien merkitystä sellaisina kuin ne elävät oppikirjojen sivuilla, samalla kun yritän kuvata myös sitä, millä tavoin Afrika näyttäytyy kansallisessa katseessamme. Se, millä tavoin näemme Afrikan ja afrikkalaisuuden, vaikuttaa paitsi käsityksiimme Afrikasta, myös erityisesti siihen, miten afrikkalaisperäiset suomalaiset väestöryhmät voivat löytää tilaa omille identiteeteilleen ja kertomuksilleen suomalaisuuden maisemassa. Samalla on luontevaa pohtia myös sitä, millä tavoin oppikirjojen sisällöt tukevat Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten tiedon tarpeita heidän omaan identiteettiinsä liittyen. Koska heidän uudenlaiset tiedon tarpeensa muodostavat myös tiedon tuottamisen näkökulmasta katsottuna uusia lähtökohtia oppikirjojen kehittämiseksi, pyrin nostamaan esiin joitakin konkreettisia

kehitysehdotuksia sekä linjaamaan yleisemmällä tasolla sitä, millä tavoin oppikirjojen sisältöjä tulisi kehittää monikulttuuristuvassa Suomessa. Koska tutkimustani ohjaavat tiedonintressit ovat liittyneet monin tavoin suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumiseen, niiden taustalla on vaikuttanut myös jatkuvasti kysymys suomalaisen identiteetin uusiutumisesta. Tutkimuksen loppusanat muodostuvatkin suomalaiseen identiteettiin ja kulttuuriseen murrokseen liittyvästä pohdinnasta.

4.1 Suomalaisen Afrikka-tiedon juuret länsimaisessa maailmankuvassa

Koska tässä tutkimuksessa on ollut paljolti kyse erilaisten vanhojen ennakkoluulojen ja hahmotustapojen tunnistamisesta oppikirjojen sivuilla, olisi lopussa kenties houkuttelevaa todeta, ettei Afrikkaa koskeva tieto ole muuttunut ja että Afrikka näyttäytyy paitsi oppikirjojen sivuilla, myös kansallisessa katseessa edelleen sitä koskevien stereotyyppien kautta. Tämän kaltaiseen lopputulokseen päätyy esimerkiksi ruotsalainen politiikan tutkija Mai Palmberg, joka esittää, että vain karkea ilmirasismi on siivottu pois ruotsalaisten oppikirjojen sivuilta, ja että kirjat ilmentävät edelleen samoja Afrikkaa koskevia ennakkoluuloja ja stereotyyppioita kuin ennenkin (Palmberg 2013, 270–272). Vaikka Palmbergin havainnot vaikuttavat uskottavilta myös tämän tutkimuksen näkökulmasta katsottuna, hän kertoo kuitenkin vain puolet oppikirjojen kehitykseen liittyvästä kertomuksesta. Saman kertomuksen toinen puoli nimittäin kertoo eurooppalaisten yhteiskuntien kulttuurisesta murroksesta ja sopeutumisesta globaaliin todellisuuteen, johon kuuluu olennaisella tavalla myös kulttuurisen diversiteetin kasvu sekä vanhojen kansallisvaltioiden asteittainen muutos monikulttuurisiksi yhteiskunniksi. Tämä kulttuurinen murros on edellyttänyt monissa Euroopan maissa paitsi kansallisten hahmotustapojen uudelleenarviointia, myös uudenlaisia suhtautumistapoja kulttuurista monimuotoisuutta koskeviin kysymyksiin. Koska muutosprosessi koskettaa yhtälailla myös suomalaista yhteiskuntaa, se vaikuttaa monin tavoin myös koulujen toimintaan alkaen koulutuspolitiikan tavoitteista ja päättyen opetusmateriaalien sisältöihin. Tästä kertoo esimerkiksi se, että lukion opetussuunnitelma määrittelee kulttuurien tuntemuksen merkittävänä yhteiskunnallisena arvokannanottona ja koko lukion opetusta leikkaavana aihekokonaisuutena (LOPS 2005). On myös mahdollista sanoa, että katsottaessa tutkimuksen aineistoa kokonaisuutena, tämä muutos kuvastuu yhtälailla myös oppikirjoissa. Sen vuoksi ei ole hedelmällistä puhua oppikirjojen muutoksen puutteesta tai ylipäättään rinnastaa nykyisiä oppikirjoja yksilulotteisella tavalla menneisyyden kirjoihin, sillä niin maailma ja ympäröivä yhteiskunta kuin myös oppilaatkin kirjojen lukijoina ovat muuttuneet. Samanaikaisesti myös vaatimukset oppikirjoille ja niiden välittämälle tiedolle ovat erilaiset.

Jos tämän tutkimuksen aineistona käytettyjä oppikirjoja katsoo kokonaisuutena, voi helposti sanoa niiden heijastavan kulttuuri relativistisen maailmankuvan sekä siihen liittyvien arvojen integroitumista paitsi suomalaisissa kouluissa annettavaan opetukseen, myös laajemmin osaksi kansallista ajattelua. Tämä näkyy esimerkiksi siten, että kaikkien tutkimuksen aineistona käytettyjen kirjojen sisältöjä ja tavoitteita ohjaavat kulttuuri relativistiset periaatteet. Samanaikaisesti on myös mahdollista sanoa, että oppikirjojen sisältöjä

koskeva kehitys koskettaa, ainakin osittain, myös niiden kautta välitettävää Afrikka-tietoa. Erityisen selvästi tämä näkyy esimerkiksi siinä, että kirjojen kautta välittyvä Afrikka-kuva on saanut lisää historiallista ulottuvuutta. Mantereen historiaa lähestytään aikaisempaa monipuolisemmin kertomalla esimerkiksi myös niistä aikakausista, joilla ei ole suoraa kosketusta eurooppalaiseen historiaan. Edelleen on mahdollista myös todeta, että tutkimuksen aineistona käytetyissä kirjoissa pääosin tiedostetaan Afrikan tutkimukseen liittyvät tieteenhistorialliset ongelmat ja pyritään ottamaan etäisyyttä aikaisempiin eurosentrisiin esitystapoihin. Sen ansiosta afrikkalaiset kulttuurit tai ainakin niihin liitetty kulttuurinen erilaisuus esitetään oppikirjoissa aikaisempaa positiivisemmassa valossa. Ylipäätään kulttuuriset valtasuhteet ja representaation ongelmat ovat saaneet lisää tilaa oppikirjojen sivuilla ja niihin liittyviä kysymyksiä käsitellään paikoitellen jopa erinomaisesti esimerkiksi siirtomaa-aikaan ja tämän päivän uuskolonialismiin liittyvien näkökulmien kautta. Näiden esimerkkien valossa on selvää, että samalla kun muihin kulttuureihin liittyvän tiedon tarve on suomalaisessa yhteiskunnassa lisääntynyt, on myös oppikirjojen Afrikka-tieto kehittynyt osana tätä muutosta. Katsottaessa vieraita kulttuureita koskevia jaksoja kokonaisuutena, onkin mahdollista sanoa, että 2000-luvun suomalaiset oppikirjat ovat maailmankuvallisesti sitoutuneet niin kulttuuristen kysymysten parempaan ymmärtämiseen, kuin myös etnisen ja kulttuurisen tasa-arvon edistämiseen.

Vaikka suomalaiset oppikirjat ovat monella tapaa kehittyneet ja saaneet lisää sisällöllistä ulottuvuutta, edustavat kirjoissa omaksutut kulttuuri relativistiset lähestymistavat toistaiseksi kuitenkin vain verraten ohutta kulttuurisen tiedon pintakerrosta. Kokonaisvaltaiset muutokset muita kulttuureita koskevissa käsityksissämme ovat luonteeltaan hitaita ja epäyhtenäisiä prosesseja, sillä niitä koskevat kollektiivisesti jaetut mielikuvat ovat syntyneet hitaan, erilaisia aineksia kerrostavan historiallisen ja kulttuurisen toiminnan tuloksena. Sen vuoksi niitä on myös vaikea muuttaa esimerkiksi koulutuspolitiikan virallisilla linjauksilla, opetussuunnitelman uusilla tavoitteilla tai oppikirjojen sisältöjen päivityksillä. Erityisestä kansalliseen ajatteluun juurtuneet kulttuuriset representaatiot, identiteetit sekä muut maailmankuvaamme syvälle ankkuroituneet hahmotustavat ovat luonteeltaan pitkäikäisiä, sillä usinamme niitä oman kulttuurisesti määräytyneen identiteettimme sekä siihen liittyvien suhteiden kautta. Sen vuoksi myös Afrikkaa koskevalla kulttuurisella tiedolla on historiallisesti katsoen vahvat vanhan maailman valtarakenteisiin ulottuvat juuret ja suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tietoon liittyy, monista positiivisen kehityksen merkeistä huolimatta, epistemologisia eli tietämisen perusteita koskevia ongelmia. Näiden ongelmien vuoksi kirjoista on verraten helppo löytää tietyn tyyppisiä Afrikkaa koskevia esitystapoja, jotka sotivat monella tavoin oppikirjojen kulttuuri relativistia tavoitteita vastaan.

Suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tietoon liittyvät ongelmat tulevat näkyviin erityisen selvästi silloin, kun kirjojen sisältöjä tarkastellaan sellaisten näkökulmien kautta, jotka liittyvät Afrikan tutkimukseen ja sen tieteenhistoriallisiin siteisiin eurooppalaisen kolonialismin kanssa. Vaikka Afrikkaa perinteisesti määrittäneet ymmärtämisen tavat sekä niihin liittyvät todellisuusarvoltaan hyvin kirjavat tieteelliset mallit ja käsitteet rakennettiin siirtomaasuhteiden hallitsemassa menneessä maailmassa, niiden kautta kanavoituu 2000-luvun suomalaiseen maailmankuvaan edelleen sellaisia representaatioita ja hahmotustapoja, joiden luonnetta voisi

kuvata koloniaalisiksi. Karkeasti ilmaistuna suomalaisten oppikirjojen Afrikkaa koskevat tietämisen perusteet lepäävätkin varhaisesta antropologiasta lainattujen ideoiden, käsitteiden ja näkökulmien varassa. Niiden kautta afrikkalaiset kulttuurit kohdataan kirjojen sivuilla ikään kuin antropologisen tiedon sovelluskohteena tavalla, joka muistuttaa huomattavasti varhaista Afrikan tutkimusta. Kuvattaessa esimerkiksi afrikkalaisten kulttuurien luonnetta kirjoissa käytetään edelleen sellaisia vanhasta maailmasta lainattuja käsitteitä kuten heimo, rituaali tai päällikkyys, joiden koloniaalinen alkuperä ja selityskyky ovat vähintäänkin kyseenalaisia tämän päivän maailmassa. Suomalaisissa oppikirjoissa afrikkalaisia kulttuureja käsitellään myös varsin olemuksellistavalla tavalla "traditionaalisina" ja niiden kuvataan, kolonialismin tuottamia esitystapoja seuraten, elävän läheisessä luontosuhteessa oman pysähtyneeksi kuvatun maailmankuvansa sisällä. Tämän tyyppisten pseudoantropologisten näkökulmien ohjaamina afrikkalaisten kulttuurien ajatellaan myös olevan jotenkin triviaalilla tavalla selitettävissä varsin ylimalkaisella puheella rituaaleista ja uskonnollisuudesta. On selvää että, tämän tyyppisten vanhaan maailmaan liittyvien hahmotustapojen ja käsitteiden kautta suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tieto tulee – kaikista kulttuurirelativistisista tavoitteista huolimatta – sidotuksi kulttuurisen toiseuden karkeaan kielioppiin, jonka yksiulotteisuus rajaa merkittävällä tavalla sitä, millä tavoin voimme ymmärtää Afrikkaa ja afrikkalaisia kulttuureja. Jo oppikirjojen lähtökohta eli se, että afrikkalaisilla kulttuureilla olisi jokin yhteinen luonne, on kaikessa kulttuuriessentialismissaan ja likimääräisyydessään ongelmallinen eikä auta oppilasta oivaltamaan sitä, että kaikessa kirjavuudessaan "Afrikka" edustaa paitsi elävää ja alati muuttuvaa kulttuurista diversiteettiä globaalissa maailmassa, mutta samanaikaisesti karkeaa ja likimääräistä käsitettä omassa maailmankuvassamme.

On myös mahdollista sanoa, etteivät oppikirjoissa esiintyvät kulttuurisen toiseuden kuvastot liity pelkästään niihin tapoihin, joilla Afrikkaa ja afrikkalaisia kulttuureja representoidaan kirjojen sivuilla, vaan myös kirjojen välittämä historiakertomus sekä siihen liittyvät narratiivit paljastavat tietyn tyyppisiä koloniaalisia hahmotustapoja. Vaikka Afrikkaa koskevan tiedon määrä on kirjoissa laajentunut ja niissä kuvataan esimerkiksi myös sellaisia Afrikan historian aikakausia, jotka ovat meille tuntemattomampia, kirjat nojaavat silti varsin stereotyyppisellä tavalla länsimaisiksi kuvattaviin käsityksiin Afrikan asemasta osana muuta maailmaa ja maailmanhistoriaa. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, miten kirjoissa lähestytään Afrikan alikehitykseen liittyviä ongelmia. Vaikka kirjoissa käsitellään suorastaan kiitettävällä tavalla eurooppalaisen kolonialismin syitä ja sen seurauksia Afrikan alikehitykselle, niissä rakennetaan samanaikaisesti Afrikalle kuitenkin myös tietyn tyyppistä kulttuurista identiteettiä, johon kuuluu keskeisellä tavalla paitsi siirtomaakauden traumaattinen perintö, myös riippuvuus muun maailman avusta. Kirjojen historiakertomus johdattaakin oppilaan lopulta sellaisen Afrikka-kuvan ääreen, jossa koko mantere sekä sen monimuotoiset kulttuurit ja tarinat pelkistyvät länsimaiselle katseelle stereotyyppisellä tavalla globaaliin kehitykseen liittyväksi erityisongelmaksi. On selvää, että tämän tyyppisen kertomuksen rinnalla kulkee hiljainen eurosentrinen historian filosofia, jossa länsimainen yhteiskuntajärjestys nähdään historian päämääränä ja osa Afrikan aidosta kulttuurisesta erilaisuudesta typistyy yksiulotteisella tavalla pelkiksi "kehityksen puutteeseen" liittyviksi kysymyksiksi. Sikäli kun lukio-opetuksen tehtävänä on välittää oppilaille uusia

tietoja ja taitoja, joita tarvitaan muuttuvan maailman ymmärtämistä varten, voi hieman kärjistäen todeta suomalaisten oppikirjojen opettavan Afrikasta lähinnä sen, ettei se kuulu tämän muuttuvan maailman piiriin, vaan edustaa olemukseltaan paitsi menneisyyttä, myös eräänlaista erityisongelmaa muiden kulttuurien hallitsemassa globaalissa maailmassa.

Ottaen huomioon suomalaisessa koulujärjestelmässä omaksutut kulttuuri relativistiset arvot ja sen, että kulttuureita koskeva tieto on oppikirjoissa kokonaisuutta katsottaessa kehittynyt, ongelman kärki näyttää liittyvän siihen, ettei kirjojen kehitys ole koskettanut samalla tavoin niiden kautta välitettävää Afrikka-tietoa. Vaikka Afrikka-tiedon määrä on kirjoissa laajentunut ja asenteet afrikkalaisia kulttuureja kohtaan ovat ainakin osittain positiivisemmat, oppikirjoja hallitsee edelleen vanhat ja monin paikoin koloniaalisiksi mielletävät hahmotustavat. Onkin mahdollista ajatella, että suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tiedon luonteeseen liittyvät ongelmat kertovat kulttuurisen tietomme siteistä paitsi länsimaiseen maailmankuvaan, myös sen kanavoimiin valtakertomuksiin sekä eriarvoisuuden diskursseihin, jotka ovat aina määrittäneet Afrikkaa länsimaisessa katseessa. Niin maantieteellisen kuin myös epistemologisen etäisyytensä vuoksi suomalaisten tieto Afrikasta on ollut monien välikäsien ja historiallisten kerrosten välittämää, ja vaikka kirjoissa pyritään ymmärtämään Afrikka esimerkiksi aikaisempaa hyväksyvämmässä valossa, se ei yksinään riitä, sillä Afrikkaa koskevat tietämisen perusteemme ovat edelleen sidoksissa eurooppalaisen kolonialismin perintöön. Ne ilmenevät niin käytettyjen käsitteiden ja kategorioiden tasolla, kuin myös syvällisemmin oppikirjojen välittämässä historiakuvassa, jossa Afrikan identiteetti ja asema osana globaalia kulttuuria määrittäyty edelleen sangen perifeerisenä ja alisteisena. Afrikan kulttuurisesta toiseudesta kertovat kuvastot löytävätkin tiensä oppikirjojen sivuille usein niiden taustalla vaikuttavina hiljaisina tiedonintresseinä ja eurosentrisinä ääninä – sulkien samalla modernin Afrikan sekä afrikkalaisuuden elävät ja alati uudistuvat merkitykset oman maailmankuvamme ja katseemme ulkopuolelle.

Kulttuurisen tietomme siteet länsimaiseen maailmankuvaan sekä sen taustalla vaikuttaviin valtakertomuksiin ei ole sinänsä kuitenkaan kovin yllättävä tutkimustulos. Eurooppalaisen kolonialismin perintöä sekä siihen liittyvää Euroopan ja Afrikan välistä vaikeaa suhdetta voi pitää pitkäkestoisena historiallisena konfliktina, joka on muovannut koko maailman mittakaavassa sitä kulttuurista ja poliittista todellisuutta, johon erilaiset kulttuurit, kansat ja etniset ryhmät joutuvat osallistumaan vähintään epäsuorasti etsimällä omaa paikkaansa kulttuurisissa hierarkioissa. Onkin selvää, että sikäli kun eurooppalaisen kolonialismin perintö uusintaa itseään globaalissa kulttuurissa vaikuttavina ihonvärin ja etnisyyden valtahierarkioina, ei suomalaista yhteiskuntaakaan voi pitää neutraalina tai ulkopuolisena sen vaikutteille, vaan suhteemme Afrikkaan on pikemminkin sen perintönä syntyneiden kulttuuristen valtasuhteiden strukturoima. Näiden valtasuhteiden piirtämät diskursiiviset juonteet sekä konfliktista syntyneen kulttuurisen kitkan kuluttamat hilseilevät pinnat näkyvät paitsi kuluneina toiseuden kuvastoina suomalaisten oppikirjojen sivuilla, myös laajemmin suomalaisen yhteiskunnan omaksumina käsityksinä Afrikasta ja afrikkalaisista. Samanaikaisesti on kuitenkin selvää, ettei tämän tyyppisillä hahmotustavoilla ole tulevaisuutta sellaisessa maailmassa, jossa identiteetit ja kulttuurit – niin afrikkalaiset kuin myös suomalaiset – ovat liikkeessä ja

muuttuvat aikaisempaa nopeammin. Sillä, miten näemme Afrikan ja afrikkalaisuuden kansallisessa katseessamme, onkin aikaisempaa suurempi merkitys paitsi suomalaisen yhteiskunnan Afrikka-suhteelle, myös monikulttuuristuvalla Suomella.

4.2 Afrikka kansallisessa katseessa

Vaikka Afrikkaa koskeva kulttuurinen tietomme on sidoksissa länsimaiseen maailmankuvaan ja sen tuottamiin valtakertomuksiin, sillä on myös omat suomalaisiksi mielletävät kerrostumansa, jotka kertovat siitä, miten Afrikka määrittyy kansallisessa katseessamme. Oppikirjojen sisältöjen perusteella voikin sanoa, että Afrikka näyttää kansallisessa katseessa edelleen varsin kaukaiselta, ja sen moninaiset kulttuurit, kansat sekä erilaiset etniset ryhmät nähdään Suomesta käsin pääsääntöisesti yksinkertaistavien ja olemuksellistavien näkökulmien varassa. Afrikka edustaaakin suomalaisessa maailmankuvassa jokseenkin yhdenmukaista kokonaisuutta, jonka monet eri kansat ja kulttuurit näyttävät ilmentävän suomalaisten silmissä enemmän menneisyyttä kuin tämän päivän maailmaan sisältyvää kulttuurista diversiteettiä. Vaikka suomalaiset oppikirjat ovat kokonaisuutena kehittyneet ja Afrikkaa koskevan tiedon määrä on kirjoissa lisääntynyt, Afrikka itsessään ei ole kuitenkaan saanut juuri uusia diskursiivisia merkityksiä suomalaisessa maailmankuvassa. Suomalaisen Afrikka-kuvan keskeiset elementit, kuten esimerkiksi afrikkalaisten kulttuurien traditiokeskeisyys, monien maiden poliittinen epävakaus sekä mantereeseen korostettu avuntarve edustavat edelleen varsin ongelmakeskeistä näkökulmaa Afrikkaan, ja sen ulkopuolelle jäävät kokonaan sellaiset modernia Afrikkaa, afrikkalaisten diasporaa sekä globaalia afrikkalaisuutta koskevat tekijät, jotka saattaisivat avata silmiämme afrikkalaisuuden monimuotoisille ja alati uudistuville merkityksille tämän päivän maailmassa – puhumattakaan Suomen afrikkalaisista ja afrikkalaisperäisistä suomalaisista omassa yhteiskunnassamme. Tämä ongelmakeskeinen lähestymistapa peittää alleen paitsi monissa afrikkalaisissa yhteiskunnissa eletyn tavallisen elämän, myös laajemmin sen tosiasian, että Afrikka ja afrikkalaisuus merkitsevät paljon muutakin kuin globalisoituvan maailman kehitykseen liittyvää erityisongelmaa.

On mahdollista ajatella, että tämä ongelmakeskeisille näkökulmille rakentuva Afrikka-kuva edustaa tietyn tyyppistä jatkuvuutta suomalaisessa maailmankuvassa, jossa Afrikan perifeerisyyden tehtävänä on aikaisemmin ollut suomalaisten oman kulttuurisen identiteetin ja sen eurooppalaisuuden perusteleminen. Sikäli kun ”takapajuinen musta Afrikka” edusti menneisyydessä suomalaisille sivistyneen Euroopan vastakohtaa ja muistutti heitä siitä, miten hyvin asiat kristinuskon piiriin kuuluvilla suomalaisilla olivat, oppikirjojen taustalla on edelleen mahdollista kuulla vaimeana tämän tyyppinen kertojan ääni. Sen läsnäolo tuntuu välillä kaikuva kirjoissa, kun niiden sivuilla alleviivataan Afrikasta löytyvää kurjuutta tai kerrotaan esimerkiksi sellaisista afrikkalaisista uskomuksista, jotka eivät sovi yhteen suomalaisten jakaman modernin maailmankuvan kanssa. Oman kulttuurisen perintömme ohjaamana katsomme Afrikkaa tästä menneisyyden suhteiden muovaamasta näkökulmasta käsin, ja sen vuoksi oppikirjojen äärellä on helppo kokea afrikkalaisia kohtaan niin solidaarisuutta kuin myös kulttuurista ylemmydentunnetta – mutta vain harvoin aitoa

yhdenvertaisuutta, joka perustuisi tunteelle siitä, että erilaisista olosuhteista huolimatta jaamme monia samankaltaisia kokemuksia ja odotuksia afrikkalaisten kanssa. Vaikka Afrikka ei enää edusta suomalaisille "rodullista toiseutta" eikä sen merkitystä suomalaisessa maailmankuvassa voi kuvata esimerkiksi saidilaisella tavalla oman kulttuurimme negaationa (vrt. Said 2011, 55–76), se näyttää kuitenkin tarjoavan meille eräänlaisen peilin, jonka kautta vahvistamme suomalaiseen elämäntapaan liittyviä käsityksiä ja arvoja. Tästä kertoo esimerkiksi se, että oppikirjojen sisältöjä ohjaa välillä enemmän kulttuurirelativististen arvojen sekä omien maailmankuvallisten käsitystemme kasvatuksellinen välittäminen perinteisten Afrikka-kuvastojen kautta kuin aito yritys ymmärtää modernin afrikkalaisuuden monenkirjavia ja jatkuvasti uudistuvia merkityksiä osana globaalia maailmaa.

Kansalliseen katseeseen liittyy kuitenkin myös tiettyä sosiaalista ja kulttuurista valtaa, sillä tapaamme katsoa erilaisia ihmisiä ja ihmisryhmiä sisältyy kyky tehdä eroja "meidän ja muiden" välillä. Osana ikivanhoja katsomisen ja näkemisen tapoja Afrikan kulttuurinen toiseus onkin osa globaalin maailmankulttuurin jakamaa poliittista tietoisuutta sekä ideologinen vallan väline, jolla afrikkalaisia on asemoitu kautta historian ja alistettu suhteessa muihin ihmisryhmiin. Hahmotustapa heijastaa eurooppalaisen kolonialismin muovaamaa ideologis-poliittista tietoisuutta maailmassa vallitsevasta kulttuurisesta valtajärjestyksestä, joka tunnetaan englanninkielisessä kirjallisuudessa myös fraasilla *'the West and the rest'*. Onkin mahdollista ajatella, että ongelmakeskeinen Afrikka-kuva tarjoaa suomalaisessa maailmankuvassa ennen kaikkea mahdollisuuden artikuloida omaa poliittis-moraalista asemaamme osana länsimaisen maailman hallitsemaa globaalia maailmankulttuuria. Omaksumalla sellaiset länsimaisen kulttuurin valtakurssit, jotka korostavat Afrikan riippuvuutta muusta maailmasta, Suomi toteuttaa paitsi kehitysyhteistyön kautta sinänsä arvokkaaksi tunnustettavaa toimintaa, mutta samanaikaisesti myös asemoi itseään osana omaa länsimaista vertaisryhmäänsä. Kulttuuriselle toiseudelle rakentuvaa Afrikka-kuvaa voikin ajatella eräänlaisena menneisyydestä perittynä identiteettityön välineenä tai diskursiivisena kanavana suomalaisessa maailmankuvassa, johon nojaamalla suomalainen yhteiskunta on aina paitsi rakentanut omaa Afrikka-suhdettaan, myös artikuloinut omaa kansallista ja poliittista identiteettiään.

Suomalaisen yhteiskunnan kulttuurista suhdetta Afrikkaan voi siis pitää vähintäänkin monikerroksisena kokonaisuutena, mikä näkyy paitsi oppikirjojen sisällöissä, myös laajemmalla tavalla suomalaisessa maailmankuvassa ja kulttuurissa. Tämä ei liene kovin yllättävä tutkimustulos, sillä monien muiden eurooppalaisten maiden tapaan, myös suomalaisuudella on omat monisyiset historiallis-diskursiiviset siteensä vanhan maailman valtasuhteisiin ja -kertomuksiin. Vaikka nämä suhteet ilmentävät monin tavoin eurooppalaisen kolonialismin perintöä tämän päivän maailmassa, on suomalaisen yhteiskunnan Afrikkaa koskeva kulttuurinen tieto 2000-luvun Suomessa myös suomalaisen valtaväestön tietoa afrikkalaisperäisistä väestöryhmistämme. Kolonialismin historiaan sidoksissa olevat tietämisen tavat sekä niihin liittyvät rasiset projektit kohdentuvatkin monikulttuuristuvassa Suomessa vähemmistöryhmien identiteetteihin, etnisiin suhteisiin sekä muihin yhteiskunnan valtakulttuurista poikkeaviin kerrostumiin tavalla, joka tekee myös Afrikka-tiedon luonteeseen liittyvät kysymykset ajankohtaisiksi uudella tapaa. Sikäli kun kulttuurista tietoa

ja sen historiallisia kerrostumia voi pitää yhteiskunnallisessa todellisuudessa vaikuttavina vuorovaikutuksen resursseina ja sosio-kulttuurisina karttoina, sisältyy niihin usein myös tietyn tyyppisiä järjestyksen kuvia, jotka vaikuttavat väistämättä siihen, miten eri väestöryhmät näkevät toisensa. Koska suomalaisen yhteiskunnan Afrikkaa koskeva kulttuurinen tieto on sidoksissa kolonialismin historiaan ja on sen vuoksi luonteeltaan usein varsin stereotyyppistä ja ehkä arvolatautunutta, on selvää, että se lisää samalla myös afrikkalaisperäisiä väestöryhmiä kohtaan koettuja ennakkoluuloja Suomessa. Siten Afrikkaan ja afrikkalaisiin kulttuureihin liittyvässä tiedossa ei ole kyse vain vanhaan maailmaan liittyvistä tietämisen tavoista, vaan 2000-luvun monikulttuurisessa Suomessa vaikuttavasta kulttuurisesta aineksesta, jonka luonne kanavoi perustavalla tavalla sitä, miten Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten identiteetit voivat saada tilaa suomalaisuuden maisemassa.

Onkin lopulta mahdollista ajatella, että suomalaisten oppikirjojen Afrikkaa koskeva kulttuurinen tieto ilmentää afrikkalaisperäisiin väestöryhmiimme liittyviä identiteettipoliittisia merkityksiä ainakin kahdella eri tavalla. Ensiksikin oppikirjojen Afrikka-tiedon luonteessa kuvastuu afrikkalaisperäisten väestöryhmiemme alkuperään liittyvä etnis-kulttuurinen toiseus 2000-luvun monikulttuurisessa Suomessa. Tätä toiseutta ilmentävät niin kulttuuriessentialistiset käsitykset traditioon ja heimojärjestykseen kahliutuneesta afrikkalaisuudesta, kuin myös ongelmakeskeisten näkökulmien korostuminen silloin, kun puheen kohteena ovat afrikkalaiset kulttuurit tai afrikkalaisuus. Vaikka oppikirjoissa suhtaudutaan aikaisempaa hyväksyvämmiin Afrikkaan, on niistä vaikea löytää ylipäätään mitään tämän päivän afrikkalaisuuteen liittyviä positiivisia määreitä, eivätkä ne esimerkiksi tunnista lainkaan elävää ja globaalissa kulttuurissa monin tavoin vaikuttavaa modernia afrikkalaisuutta. Suomalaisten kulttuurinen tieto Afrikasta ja afrikkalaisista on ikään kuin vangittu kolonialismin tuottamien diskurssien sisään, ja niiden ohjaamina afrikkalaisperäiset väestöryhmiämme on helppo nähdä paitsi vieraina, myös tietyn ”afrikkalaisen olemuksensa” vuoksi vailla kulttuurista kompetenssia elää ja toimia suomalaisessa yhteiskunnassa. On kuitenkin selvää, etteivät tämän tyyppiset menneisyydestä periytyvät hahmotustavat ole enää kestäviä sellaisessa monikulttuurisessa Suomessa, jossa monilla maamme rajojen sisäpuolella syntyneillä suomalaisilla on juuret ja todennäköisesti ainakin osa perhesiteistä Afrikassa.

Toiseksi se, että suomalaisissa oppikirjoissa nähdään Afrikkaa koskevien tiedontarpeiden rajautuvan pelkkään Afrikan historian yleisesitykseen, kuvastaa afrikkalaisperäisten väestöryhmien marginaalista asemaa Suomessa. On nimittäin oleellista huomata, etteivät oppikirjat kerro mitään Suomen afrikkalaisista tai afrikkalaisperäisistä suomalaisista, heidän vanhempiensa lähtömaista tai heidän menneisyydestään – mitään heidän läsnäolostaan Suomessa ei näy oppikirjojen sivuilla, vaikka monikulttuuristuvan Suomen näkökulmasta katsottuna tämä olisi kenties oppikirjojen kautta välitettävän Afrikka-tiedon oleellisin kärki. Tämä johtaa väistämättä kysymään sitä, minkälaisessa suhteessa afrikkalaisperäisten väestöryhmien omat kertomukset ja identiteetit ovat suomalaiseen kulttuuriin ja omaan kansalliseen kertomukseemme. Onko näiden välille luotu yhteyksiä ja opetetaanko niitä suomalaisissa kouluissa? Tällä hetkellä näyttääkin siltä, ettei Suomessa ole vielä ymmärretty sitä, miten Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten

omat historiat sekä niihin liittyvät identiteettipoliittiset tekijät tulevat muuttamaan suomalaista yhteiskuntaa ja sen etnistä maisemaa. Vaikka vähemmistöjen etnis-kulttuurinen erilaisuus tunnustetaan esimerkiksi eri kouluasteiden opetussuunnitelmissa, ainakin oppikirjojen sisältöjen perusteella näyttää kuitenkin vielä siltä, että uudenlaisina väestöryhminä Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset ovat jääneet kansallisen katseen sokeaan pisteeseen.

4.3 Vieraiden kertomusten varjossa

Oppikirjojen lukijoina suomalaiset nuoret edustavat tänä päivänä yhä monimuotoisemmalla tavalla erilaisia etnisyyksiä sekä muihin maihin ja kulttuureihin liittyviä alkuperiä. Lisääntyvä etnis-kulttuurinen diversiteetti ja suomalaisen yhteiskunnan muutos haastavatkin kouluissa monella tapaa paitsi opetuksen tavoitteita, myös tiedon tarpeisiin liittyviä perinteisiä käsityksiä. Sen vuoksi olen tässä tutkimuksessa pyrkinyt kysymään myös sitä, miten suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tiedon luonne vaikuttaa Suomen afrikkalaisiin ja afrikkalaisperäisiin suomalaisiin nuoriin, jotka rakentavat etnistä identiteettiään suomalaisuuden maisemassa ja edustavat yhdessä muiden monikulttuuristen ja kantaväestöön kuuluvien nuorten kanssa suomalaisuuden seuraavaa sukupolvea. Vaikka oppikirjojen sisällöt ovat monin tavoin kehittyneet ja asenteet Afrikkaa kohtaan ovat ainakin osittain aikaisempaa hyväksyvämpiä, on edellisten kappaleiden valossa kuitenkin selvää, etteivät suomalaisten oppikirjojen käsitykset Afrikasta ja afrikkalaisuudesta tarjoa kovinkaan paljon sellaisia positiivisia aineksia, jotka tukisivat Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten oman identiteetin rakentamiseen liittyviä tiedon tarpeita. On esimerkiksi vaikea uskoa, että he haluavat löytää oppikirjoista sellaisia Afrikkaan liittyviä stereotyyppisiä näkökulmia, joita löytyy runsain mitoin esimerkiksi myös länsimaisen median välittämistä sisällöistä. Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten omat Afrikka-käsitykset ovatkin luonteeltaan todennäköisesti paljon monimuotoisemmat kuin mitä valtaväestöä edustavilla suomalaisilla keskivertonuorilla, ja vaikka Afrikan historian yleisesitys tarjoaa tiedollisia eväitä tavallisille suomalaisille nuorille, Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret eivät löydä siitä samanlaista kosketuspintaa. Afrikan historian yleisesitykseen verrattuna heidän tiedontarpeensa ovatkin hyvin toisenlaiset kuin valtaväestön nuorilla, ja länsimaisia valtakertomuksia myötäilevien näkökulmien sijaan heitä kiinnostavat todennäköisesti enemmän sellaiset asiat, jotka ovat heille merkityksellisiä heidän oman elämänsä sekä siihen liittyvien kokemusten kautta. Nämä asiat voivat olla, esimerkiksi perhetaustan kautta, yksityiskohtaisesti sidoksissa jonkin tietyn maan historiaan ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen tai vaihtoehtoisesti afrikkalaisuudella voi olla nuorelle sellaisia henkilökohtaisia merkityksiä, joilla on vain vähän tekemistä jonkin tieteenalan kehitystä seuraavan yleisesityksen kautta.

Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten tiedontarpeita palvelisi varsin konkreettisesti jo se, että oppikirjat pitäisivät sisällään tietoa myös niistä maista, joihin maamme afrikkalaisperäisillä väestöryhmillä on siteitä esimerkiksi sukulaisuuden ja perhetaustan kautta. Toisenlaisia

tiedontarpeita muodostuu puolestaan sen perusteella, miten Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret hahmottavat omaa etnisyyttään suhteessa globaaliin kulttuuriin. Afrikkalaisuus ei ole yksiulotteinen ja esimerkiksi vain tiettyyn maantieteelliseen alueeseen sidottu kulttuurinen kategoria, vaan merkittävä globaalin maailmankulttuurin tekijä, joka on vaikuttanut paljon esimerkiksi nykyisten ihmisoikeuksien syntymiseen. Ottaen huomioon nämä afrikkalaisuuden moniulotteiset merkitykset heitä saattaisi kiinnostaa esimerkiksi modernin afrikkalaisen identiteetin muotoutumiseen liittyvät historialliset tekijät, kuten afrikkalaisten diaspora tai afrikkalaisperäisten vähemmistöjen sosio-historialliset kokemukset ja poliittinen kamppailu länsimaisen kulttuurin valtarakenteissa. Lopulta on uskottavaa myös ajatella, että Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret etsivät oppikirjoista sellaisia kulttuurisia aineksia, kertomuksia ja roolimalleja, joiden avulla he voisivat sovittaa omaan etnisyyteensä liittyviä erilaisuuden merkityksiä osaksi suomalaisuutta ja suomalaista kulttuuria. Siten heidän kulttuuri-identiteettiinsä liittyvissä tiedontarpeissa on keskeisellä tavalla kyse myös siitä, minkälaisen kertomuksen kautta he voivat kokea oman etnisen erilaisuutensa arvokkaaksi suomalaisuuden maisemassa ja kiinnittyä mielekkäällä tavalla osaksi suomalaista kulttuuria. Tällä hetkellä oppikirjojen tarjoama Afrikan historian yleisesitys sekä sitä määrittävä ongelmakeskeisyys eivät kuitenkaan tarjoa juuri aineksia tämän tyyppisten tiedontarpeiden tyydyttämiseksi. Erilaisen kokemuspohjan varassa he saattavatkin varsin perustellusti kokea, ettei oppikirjojen Afrikka-tieto ole heitä varten, ja että suomalaisten oppikirjojen tarjoamat kertomukset Afrikasta ovat selvästi muiden kertomia.

On selvää, että oppikirjojen sisällöillä voi tällaisenaan olla negatiivinen vaikutus Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten omanarvon tunteelle. Suomalaisissa luokahuoneissa sekä muissa opetuksen viiteryhmissä, joissa enemmistö oppilaista edustaa valtaväestöä, Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret voivat kokea suomalaisen yhteiskunnan stereotyyppiset käsitykset Afrikasta esimerkiksi omaan alkuperään ja identiteettiin kohdistuvana loukkauksena. Erityisesti sellaiset vanhasta maailmasta periytyvät ja Afrikkaa kliseisesti kuvaavat tiedolliset konstruktiot ja käsitteet, kuten "primitiivisyys", "poppamiehet" tai "heimot", jotka eivät sovi yhteen moderniin yhteiskuntaan liittyvien oletusten kanssa, voivat tuottaa oppilaassa omaan etniseen taustaan liittyvää häpeää. Tämän tyyppiset kuvastot sekä niihin implisiittisesti liittyvät kulttuuriset hierarkiat saatetaan myös hyväksyä tosina, sillä oppikirjoihin tavataan suhtautua yleisesti ottaen melko faktisesti. Ongelmalähtöiset käsitykset afrikkalaisuudesta voivatkin heijastua Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten omaan etniseen alkuperään ja identiteettiin liittyvinä vajavaisuuden kokemuksina – varsinkin kun valtaosalla muista oppilaista on oman alkuperänsä puolesta varsin ongelmaton suhde suomalaisuuteen. (vrt. Talib et al. 2004, 118.) Esittääkseen itsensä positiivisessa valossa ja tullakseen hyväksytyksi muiden oppilaiden ja opettajien silmissä, Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret saattavat joutua myös vähättelemään tai pahimmillaan jopa kieltämään omaan etnisyyteensä liittyviä tekijöitä (Vrt. ryhmädynamiikasta monikulttuurisessa koulussa esim. Talib et al. 2004, 115), mitä voi edelleen vahvistaa heidän elämässään se, että myös koulua ympäröivässä suomalaisessa yhteiskunnassa suhtaudutaan Afrikkaan

ja afrikkalaisuuteen yleisesti ottaen varsin negatiivisesti (Jaakkola 2009; 2005; 1999; Virrankoski 2005; Harinen 2005)

Yksi erityinen Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten identiteettiin liittyvä erityisongelma kytkeytyy heidän kokemaansa syrjintään ja rasismiin. Erilaisen ihonvärin ja alkuperänsä vuoksi he joutuvat käsittelemään syrjintään ja rasismiin liittyviä kokemuksia toisella tavoin kuin esimerkiksi valtaväestön suomalaiset nuoret, jotka tuskin kohtaavat näitä ongelmia omassa elämässään muuten kuin välillisesti. Tämän tyyppisissä ongelmissa suomalaisilla oppikirjoilla voisi olla paljon annettavaa, mutta on ikävä todeta, etteivät ne ainakaan tällä hetkellä käsittele syrjintään ja rasismiin liittyviä kysymyksiä kovinkaan hyödyllisellä tavalla. Vaikka kaikissa tutkimuksen aineistona käytetyissä kirjoissa käsitellään rasismia ja syrjintää, näkökulmat liittyvät lähinnä historiallisiin ääriilikkeisiin ja ohittavat sellaiset suomalaisen yhteiskunnan arjessa esiintyvät ongelmat, jotka voisivat liittyä Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten elämään. Erityisen kiusallisena yksityiskohtana voi pitää myös sellaisia sisältöjä, joissa Afrikka ja afrikkalaisuus esitetään rodullistavien hahmotustapojen valossa. Sikäli kun esimerkiksi myös opettaja sekä muu kouluyhteisö saattavat omalta osaltaan osallistua tämän tyyppiin rodullistaviin puheakteihin, voivat Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret kokea, ettei koulussa tosiasiallisesti tunnusteta tai ymmärretä sellaisia rasismiin ja syrjintään liittyviä kokemuksia, joita he joutuvat kohtaamaan omassa elämässään (vrt. myös Talib et al. 2004, 124). Vaikka heidät todennäköisesti kohdataankin suomalaisessa koulujärjestelmässä ”neutraalisti” ja ihonväriä huomioimatta, saatetaan näissä kohtaamisissa samanaikaisesti turvautua myös näennäiseen ja värisokeaan yhdenvertaisuuteen, jolloin etnistä erilaisuutta sekä siihen liittyviä erityisongelmia ei uskalleta tosiasiallisesti kohdata (ibid, 132). ”Rodun” käsitteellä onkin, sen epätieteellisistä luonteesta huolimatta, edelleen merkittävä identiteettipoliittinen rooli tämän päivän maailmassa, ja siihen liittyvät kollektiiviset kokemukset edustavat usein monille ihmisryhmille myös tärkeitä identifikaation lähteitä. Sen vuoksi myös suomalaisessa opetuksessa tulisi oppia ymmärtämään paremmin ”rotuun” (etniseen erilaisuuteen), rasismiin ja kulttuuriseen valtaan liittyviä monimutkaisia identiteettipoliittisia tekijöitä sekä kyetä välittämään niihin liittyviä monitasoisia ja kriittisiä näkökulmia myös oppilaille, jotka kohtaavat näitä ilmiöitä omassa elämässään. Erityisesti Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret tarvitsisivat tämän tyyppistä tietoa ja tukea näiden asioiden käsittelemiseen omassa elämässään. Tällä hetkellä he eivät kuitenkaan löydä oppikirjoista juuri mitään sellaista, joka auttaisi heitä käsittelemään syrjintään ja rasismiin liittyviä erityisongelmia. Päinvastoin, he joutuvat kohtamaan niin kirjojen kulttuurirelativistisen pinnan alla, kuin myös suomalaisen kulttuurin kääntöpuolella vaikuttavat rodullistavat ajattelutavat sellaisilla tavoilla, jotka ovat valtaväestön suomalaisille todennäköisesti täysin huomaamattomia.

Viime kädessä suomalaisten oppikirjojen ongelmana voikin pitää sitä, etteivät ne tarjoa Suomen afrikkalaisille ja afrikkalaisperäisille suomalaisille nuorille sellaisia positiivisia aineksia, joiden kautta he voisivat oppia arvostamaan omaa etnistä erilaisuuttaan suomalaisuuden maisemassa sekä kiinnittymään tämän omanarvon tunteen kautta osaksi suomalaista kulttuuria. Positiivisen tunnustamisen puute voi

pahimmillaan merkitä eräänlaista konfliktia nuorten maailmankuvassa, jossa heidän itsensä vaalimat käsitykset oman etnisyytensä merkityksistä poikkeavat merkittävästi niistä käsityksistä, joita virallinen kouluopetus välittää opetuksen kautta. Siten Suomen afrikkalaisilla ja afrikkalaisperäisillä suomalaisilla nuorilla voi samanaikaisesti olla mielessään esimerkiksi monia ristiriitaisia kuvia oman etnisyytensä merkityksistä ja he saattavat joutua myös vastustamaan sellaisia käsityksiä, joita he kohtaavat kouluissa. Nämä ristiriidat ja konfliktit voivat tuottaa myös tietyn tyyppistä kulttuurista painetta, jossa nuori kokee, että hänen täytyy ikään kuin valita afrikkalaisuuden ja suomalaisuuden välillä. (vrt. myös Virta 2008, 23–27.) Tämän tyyppisten kulttuuristen paineiden vuoksi esimerkiksi osa Suomen afrikkalaisista nuorista saattaa ajautua vastustamaan suomalaisuutta ja suomalaisia arvoja, sillä oman etnisen erilaisuutensa vuoksi heille ei ole tarjolla positiivisia kiinnikkeitä samalla tavoin kuin valtaväestön suomalaisille nuorille. Vaarana onkin se, että vähäisen positiivisen tuen sekä syrjinnän vuoksi osa Suomen afrikkalaisista nuorista saattaa kärsiä heikosta yhteenkuuluvuuden tunteesta ja kokea oman etnisyytensä vuoksi itsensä irrallisiksi ja ”historiattomiksi” suomalaisessa yhteiskunnassa.

Kuinka oppikirjojen sisältöjä ja Afrikka-tietoa pitäisi sitten kehittää, että ne voisivat tukea paremmin Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten nuorten etniseen identiteettiin liittyviä tiedon tarpeita? Lähestymistapoja on monia, mutta olisi ehkä lähtökohtaisesti naiivia olettaa, että suomalaiset oppikirjat voitaisiin yksinkertaisesti vain siivota sellaisesta kulttuurisesta tiedosta, joka on yhteydessä länsimaisiin valtakertomuksiin ja vanhan maailman hahmotustapoihin. Vaikka länsimaisia valtakertomuksia haastavien vastakertomusten löytäminen on tärkeää oppilaan maailmankuvan muotoutumisen ja kriittisen ajattelun kannalta, on todennäköisesti kuitenkin väärin olettaa, että Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret etsisivät oppikirjoista jotain alkuperäistä ja länsimaisten kertomusten alle peittyntä autenttista Afrikkaa. Oppikirjojen sisältöjä kehitettäessä olisi nyt ehkä tärkeämpää tiedostaa se, että suomalaisessa yhteiskunnassa jaettujen yleisten Afrikka-käsitysten takana piilee sellaisia toisenlaisia, yksityiskohtaisia ja vielä toistaiseksi varsin hiljaisia kertomuksia, jotka kertovat afrikkalaisperäisten väestöryhmien asettumisesta Suomeen. Jotta suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tietoa voitaisiin kehittää aidolla tavalla, olisi suomalaisen yhteiskunnan löydettävä nämä kertomukset, kuunneltava niitä ja sovitettava niiden moninaiset merkitykset osaksi 2000-luvun monimuotoistuvaa suomalaisuutta.

Varsin konkreettisesti voi samalla myös todeta, että oppikirjoihin tulisi itsestään selvällä tavalla sisällyttää tietoa myös niistä maista, joihin Suomen afrikkalaisilla ja afrikkalaisperäisillä suomalaisilla nuorilla on siteitä heidän perhetaustansa takia. Näiden maiden historian ja kulttuurin käsittely on tärkeää heille, mutta samanaikaisesti niihin liittyvää tietoa voi pitää hyödyllisenä myös valtaväestön suomalaisille nuorille jo pelkästään sen vuoksi, ettei heille muodostuisi turhan yksioikoista ja perinteisen etnisen nationalismin muotoilemaa kuvaa suomalaisuuden luonteesta 2000-luvulla (vrt. Banks 2004b, 46–49). Samalla olisi hylättävä ainakin osittain sellaiset vanhaan maailmaan liittyvät tiedonkehukset, joissa afrikkalaisuus on totuttu näkemään kansallisen katseen ääriviivoja seuraten ”vieraana kulttuurina” tai jonakin sellaisena, joka edustaa tietyn tyyppistä kulttuurista toiseutta suomalaisuudelle. Afrikkalaisuus on tänä päivänä osa

suomalaista monikulttuuristuvaa yhteiskuntaa ja osalla suomalaisista on afrikkalaiset juuret, minkä vuoksi vanhan maailman näkökulmat Afrikkaan ja afrikkalaisuuteen eivät ole enää hedelmällisiä, jos ovat koskaan sitä olleetkaan. Lopulta olisi perustavammalla tasolla pyrittävä pohtimaan myös sitä, millä tavoin suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumisen tulisi heijastua oppikirjojen Afrikka-tiedossa. On selvää, että afrikkalaisuus ja afrikkalaisperäiset väestöryhmät tulevat osaltaan muovaamaan suomalaisten monikulttuurisuuden luonnetta paitsi tänään, myös tulevaisuudessa. Sen vuoksi suomalaisten oppikirjojen tulisi pitää sisällään tietoa afrikkalaisperäisistä väestöryhmistämme, omista historiallis-kulttuurisista suhteistamme Afrikkaan sekä siitä, miten näiden suhteiden jättämä historiallinen perintö vaikuttaa suomalaisen monikulttuurisuuden muotoutumiseen tämän päivän Suomessa. Samalla olisi muistettava myös se, ettei Afrikkaa voi kertoa uudelleen pohtimatta samalla sitä, mikä on suomalaisuuden suhde paitsi Afrikkaan ja afrikkalaisuuteen, myös globaalissa kulttuurissa vaikuttaviin valtasuhteisiin.

4.4 Kulttuurinen murros ja suomalainen identiteetti

Identiteettipoliittiset tulkinnat tarjoavat tärkeitä näkökulmia suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tietoon ja sen luonteeseen, mutta samanaikaisesti on tärkeitä myös muistaa, että koulu ja sen tarjoama opetus sekä opetuksessa käytetyt oppikirjat ovat aina olleet vanhojen ja uusien historioiden kohtaamispaikkoja. Kirjojen tiedontuottajina toimivat vanhemmat sukupolvet uusintavat oppikirjoissa väistämättä omaan maailmankuvaansa liittyviä kulttuurisia kertomuksia sekä niihin liittyviä siteitä joko tietoisesti tai tiedostamattaan. Oppilaat puolestaan kirjojen lukijoina kokevat kulttuurisen todellisuuden eri tavoin ja heidän odotuksensa tulevaisuutta kohtaan ovat usein myös erilaiset. Tämän sukupolvien välillä vallitsevan kuilun vuoksi koululaitos seuraa yhteiskunnan kulttuurista muutosta aina askeleen jäljessä, vaikka toisaalta sillä on sosialisointia lisäksi usein myös tärkeä tehtävä yhteiskunnallisen ja kulttuurisen muutoksen katalysaattorina. Sen vuoksi ei lopulta ole niinkään yllättävää, ettei suomalaisten oppikirjojen Afrikka-tiedossa näy vielä kovinkaan selvästi sellaisia kulttuurisen tiedon kerrostumia, jotka liittyvät monikulttuuristuvaan Suomeen ja afrikkalaisperäisiin väestöryhmiimme. 1990-luvulta alkaen syntyneet Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset ovat erilaisina väestöryhminä vasta nyt aikuistumassa ja etsimässä omaa paikkaansa suomalaisessa yhteiskunnassa. Heidän etnisyytensä luonne sekä siihen kytkeytyvät yhteiskunnalliset siteet ovat vasta muotoutumassa ja kiinnittymässä suomalaisen yhteiskunnan kulttuuriin ja poliittisiin rakenteisiin. Kouluopetukseen liittyvästä tiedontuotannon näkökulmasta katsottuna asia on kuitenkin tärkeä, sillä uusien väestöryhmien myötä suomalainen yhteiskunta ja suomalaisuus ovat samanaikaisesti uusiutumassa tavalla, jolle ei löydy vertauskohtaa yhteiskuntamme aikaisemmasta historiasta. Globalisaatio ja monikulttuurisuus merkitsevät kulttuurista murrosta suomalaisuuden historiassa ja erilaisista yhteiskunnallisista instituutioista juuri koululaitos edustaa kenties parhaiten sellaista toimijaa, joka voisi ohjata yhteiskunnan kulttuurista sopeutumista tähän muutokseen.

Kulttuurisen murroksen myötä suomalainen yhteiskunta tuottaa 2000-luvulla uudenlaista perinteiset kategoriat ja jakolinjat ylittävää suomalaisuutta, jonka juuret kytkeytyvät pikemminkin globaaliin kulttuuriin ja kansainvälisiin muuttoliikkeisiin kuin siihen perinteiseen suomalaisuuden maisemaan, joka sävytti vielä menneiden sukupolvien yhtenäiskulttuuriseksi kokemaa Suomea. Suomalainen sisu, talvisodan henki tai Suomen leijona eivät tarjoa enää itsestään selviä identifikaation lähteitä globaalilla aikakaudella kasvaneille sukupolville, eivätkä varsinkaan niille väestöryhmille, joiden identiteetti ja menneisyys ovat kansainvälisten muuttoliikkeiden vuoksi sidoksissa toisenlaisiin paikkoihin ja maisemiin. Toisin kuin kansallisen kertomuksen tuottamissa suomalaisuuden kuvastoissa annettiin ymmärtää, 2000-luvun Suomessa osalla suomalaisista on afrikkalaiset juuret, mikä muuttaa väistämättä myös käsityksiämme suomalaisuuden luonteesta. Näiden uusien väestöryhmien myötä myös suomalaisuuden ja afrikkalaisuuden välillä vallinneet perinteiset jakolinjat, kuten esimerkiksi ihonväriin liittyvät käsitykset ja sekä muut vanhan maailman rajat, alkavat vähitellen hämärtyä. Vaikka ne eivät ehkä katoakaan kokonaan suomalaisuuden maisemasta ja vaikka maassamme syntyy tulevaisuudessa myös uudenlaisia afrikkalaisuuteen liittyviä ryhmäidentiteettejä sekä niihin liittyviä jakolinjoja, perinteisiksi koettujen rajojen hapertuminen muuttaa kuitenkin suomalaisuutta ja siihen kuulumisen ehtoja merkittäväällä tavalla. 2000-luvun Suomessa suomalaisuuden määrittäminen pelkän ihonvärin, etnisyyden tai kansalliseen kertomukseen liittyvien siteiden kautta käy paitsi aikaisempaa hankalammaksi, myös lopulta keinotekoisemmaksi.

Onkin selvää, etteivät käsityksemme afrikkalaisperäisistä väestöryhmistä tai edes afrikkalaisista, voi perustua enää vanhasta maailmasta perityille kulttuurisen toiseuden kuvastoille tai kehitysyhteistyön tuottamille mielikuville köyhästä Afrikasta. Suomen afrikkalaisilla ja afrikkalaisperäisillä suomalaisilla tulee olemaan oma roolinsa suomalaisen yhteiskunnan monikulttuurisessa kehityksessä, ja he tulevat omalla toiminnallaan myös muuttamaan sitä, mitä suomalaisuus on tulevaisuudessa. Maailman ja yhteiskuntamme muuttuessa suomalaisten onkin opittava paitsi neuvottelemaan suomalaisuuden uusista kategorioista, myös arvioimaan uudelleen suomalaisen maailmankuvan taustalla vaikuttavia tiedollisia perusteita sekä muita vanhaan maailmaan liittyviä tietämisen tapoja sellaisina kuin ne ovat perinteisesti määrittäneet paitsi kansallista katsettamme, myös omaa identiteettiämme suomalaisina. Vaikka tätä sopeutumistyötä käydään pääosin identiteettipoliittisena keskusteluna julkisuudessa ja sen kohteena ovat usein maahanmuuton myötä syntyneet uudet väestöryhmät, sitä tulisi käydä myös suhteessa suomalaisuuden historiallisiin rakenteisiin sekä suomalaisen maailmankuvan kulttuuriin kerrostumiin, koskivatpa ne sitten niitä sidoksia, joilla suomalaisuus on yhteydessä vanhan maailman tietämisen tapoihin tai suomalaisuuden itsensä luonnetta muuttavana sosio-kulttuurisena konstruktiona. Siten kulttuurinen murros ei koskeva vain suomalaisen yhteiskunnan väestörakenteita tai kulttuuria, vaan syvällisemmällä tavalla myös yhteiskuntamme identiteettiä ja itseymmärrystä: keitä ajattelemme olevamme ja miten hahmotamme suhteemme muuhun maailmaan.

Suomalainen identiteetti ohjaa suomalaisen yhteiskunnan kehitystä, minkä vuoksi oppikirjojen Afrikka-tietoa koskevan ongelman ydin ei piile vain käsityksissämme muista kulttuureista tai edes globaalin kulttuurin valtarakenteissa, vaan myös oman itseymmärryksemme ohjaamassa suomalaisessa maailmankuvassa. Se,

minkäläistä maailmankuvaa suomalaisissa kouluissa opetetaan ja minkälaisen kulttuurisen tiedon sekä siihen liittyvien diskursiivisten siteiden ohjaamina ymmärrämme esimerkiksi afrikkalaisuuden, länsimaisten valtakertomusten sekä oman suomalaisen identiteettimme välillä vallitsevia suhteita, vaikuttaa oleellisella tavalla siihen, miten afrikkalaisperäiset väestöryhmät voivat löytää tilaa omille kertomuksilleen ja identiteeteilleen suomalaisessa yhteiskunnassa ja sen etnisessä maisemassa. Jotta he voisivat kuulua aidolla tavalla suomalaiseen yhteiskuntaan ja sen monimuotoistuvaan kulttuuriyhteisöön, olisi heidän erilaisuudeksi määrittyvä alkuperä ja etnisyys omaksuttava osaksi suomalaista identiteettiä. Se voi tapahtua vasta kun heidän diasporiset kokemuksensa, monenkirjavat menneisyyden polkunsä sekä valtaväestöstä poikkeavat suomalaisuuden tulkintansa tunnustetaan osaksi suomalaisuuden kertomusta. Tämä ei kuitenkaan vielä yksinään riitä, vaan olisi myös uskallettava kysyä, voiko 2000-luvun Suomessa yhteiskunnan historiaa ja sen identiteettiä määrittävä kansallinen kertomus perustua vain yhden etnisen ryhmän historiakuvaan ja sosio-kulttuurisiin suhteisiin. Tähän liittyvä keskeinen ongelma koskee sitä, millä tavoin afrikkalaisperäisten väestöryhmien omat identiteetit ja kertomukset tulisi sovittaa osaksi suomalaisuuden kertomusta tekemättä niistä kuitenkaan pelkkiä ”monikulttuurisen yhteiskunnan lisälehtiä” hallitsevan kansallisen kertomuksen rinnalle. Yhtenäiskulttuurin jälkeisessä Suomessa kansallisen kertomuksen ongelmana onkin juuri se, että se on nimensä mukaisesti kansallista eikä siten kata koko suomalaisen yhteiskunnan, kuten esimerkiksi sen etnisten vähemmistöjen, erilaisia kokemuksia ja identiteettejä.

Viime kädessä kyse on siitä, minkälaisen kulttuurisen tiedon varassa suomalaista identiteettiä ja maailmankuvaa sekä niihin liittyviä rajoja uusinnetaan ja uudelleenkerrotaan sellaisessa maailmassa, jossa perinteiset käsitykset kansallisesta yhtenäisyydestä yhteiskunnan perustana eivät enää päde samalla tavoin kuin ennen. Sikäli kun kansallista identiteettiämme määrittelevät edelleen varsin vahvasti 1900-luvun kansallispoliittisen projektin tuottamat käsitykset suomalaisuuden yhtenäisestä etnisestä perustasta ja yhtenäiskulttuurin merkityksestä, olisi 2000-luvulla uskallettava alkaa kertoa uudenlaisia suomalaisuuden kertomuksia. Globaalien verkostojen aikakaudella suomalaisuuden tekijöitä olisi mahdollista löytää myös muualta kuin kuluneista kansallisista kuvastoistamme, kuten vaikkapa Suomen afrikkalaisten ja afrikkalaisperäisten suomalaisten rakentamista kertomuksista. Kertomalla suomalaista identiteettiä uudelleen ja avaamalla siten suomalaisen kulttuuriyhteisön yhteenkuuluvuuden piiriä voitaisiin samalla myös vaikuttaa positiivisesti etnisten ryhmien välisiin suhteisiin. Tämän tyyppisten kansallisten tavoitteiden tiedostaminen ja toimeenpaneminen olisi tärkeää erityisesti koululaitoksen ohjauksen kannalta, sillä suomalaisen yhteiskunnan instituutiona sen keskeisenä tehtävänä on suomalaisen identiteetin ja maailmankuvan uusintaminen.

Ehkä lopulta on niin, että jokaisen sukupolven kollektiivisena tehtävänä on sovittaa suomalaisuuden kertomus omaksi näkemällään tavallaan osaksi muuttuvaa maailmaa. Tästä näkökulmasta katsottuna onkin selvää, että tämän päivän monikulttuuriset nuoret, yhdessä kantaväestöön kuuluvien ystäviensä kanssa, tulevat väistämättä arvioimaan uudelleen suomalaisuuden sekä siihen sidoksissa olevan kansallisen perinnön luonnetta. Samalla he tulevat uudelleen kertomaan kansallista kertomustamme muualta lainatuilla sanoilla ja ideoilla sovittaessaan sitä osaksi omaa maailmaansa. Globaalissa maailmassa kansallista kertomusta koskevat

haasteet ovatkin todennäköisesti varsin toisenlaiset kuin mitä esimerkiksi kansallisen yhtenäisyyden tuottaminen edusti 1800-luvun kansallismielisessä Euroopassa. Tämän päivän haasteena onkin ehkä pikemminkin se, että kansallinen monimuotoisuus tulisi sovittaa osaksi globaalia poliittista kulttuuria sellaisella tavalla, että se tukisi niin suomalaisen kulttuuriyhteisön yhtenäisyyttä ja poliittisia tavoitteita, kuin myös paremman maailman rakentamista tuleville sukupolville.

Tämän tutkimuksen jatkona olisikin epäilemättä hedelmällistä tutkia esimerkiksi sitä, millä tavoin suomalainen kansallinen identiteetti kohtaa globaalissa maailmankulttuurissa vaikuttavan mustan identiteetin ja millä tavoin siihen liittyvät kulttuuriset ja poliittiset tekijät nivoutuvat osaksi suomalaisen yhteiskunnan kulttuuria ja sen kerrostumia. Samanaikaisesti Suomen afrikkalaiset ja afrikkalaisperäiset suomalaiset nuoret tulkitsevat uudelleen suomalaisuutta sovittaessaan sitä osaksi yhä globaalimmin verkottunutta maailma. Minkälaisista lähteistä he kokoavat aineksia tätä tulkintatyötä varten ja minkälaisia kansallisia tekijöitä he olisivat valmiit unohtamaan? Toisen tyyppistä tutkimuslinjaa edustaisivat puolestaan sellaiset kysymyksenasettelut, joissa pyrittäisiin selvittämään sitä, millä tavoin afrikkalaisperäisten väestöryhmien identiteettejä ja historioita pyritään sovittamaan osaksi suomalaisuuden kertomusta. Millä tavoin kansallisen kertomuksen monikulttuurinen versio syntyy ja mitkä eri toimijat ovat sen uskottavimpia kirjoittajia tämän päivän Suomessa?

2000-luvulla tapahtuvaa suomalaisen yhteiskunnan kulttuurista murrosta voikin viime kädessä pitää sellaisena historiallisena prosessina, jossa toisaalta puretaan vanhaan maailmaan liittyviä hahmotustapoja, mutta samanaikaisesti yhteiskunnan väestöpohjan monimuotoistuesssa syntyy myös uudenlaisia erottautumisen tarpeita, jotka jäsentävät uudella tapaa myös kansallista identiteettiämme. Kulttuurinen murros liikuttaa aineksia monin tavoin suomalaisuuden maisemassa ja siivilöi menneisyydestämme esiin myös sellaisia aikaisempia kerrostumia, joista etsitään nyt sekä erottautumisen että yhteenkuuluvuuden lähteitä. Koska murroksessa on kyse yhteiskuntaamme muovaavasta historiallisesta muutoksesta, on selvää, että menneisyydestä periytyvät historialliset rakenteet sekä niihin liittyvät poliittiset siteet ja valtasuhteet kanavoivat monin tavoin niitä mahdollisuuksia, joita identiteettiämme määrittävät uudet kertomukset voivat saada. Vanhat ja uudet tarinat, eri sukupolvet sekä erilaiset väestöryhmät eivät kohtaa vapaassa maailmassa vaan pikemminkin historian ja kansallisen ajattelun monin tavoin muovaamassa suomalaisessa maisemassa. Sen vuoksi on myös hyvin todennäköistä, etteivät erilaisuuteen liittyvien sosiaalisen rajojen ja ryhmäidentiteettien merkitykset ole katoamassa mihinkään, vaan suomalaisessa yhteiskunnassa tulee myös tulevaisuudessa olemaan erilaisia etnisiä ryhmiä sekä niiden välistä identiteettipoliitiikkaa. Vaikka emme itse pääse valitsemaan niitä olosuhteita, joissa rakennamme omaa identiteettiämme koskevia kertomuksiamme, voimme kuitenkin valita minkälaisia kertomuksia suostumme omaksumaan ja tukemaan. Meille tarjotut kertomukset voivat olla, niiden juonesta riippuen, joko yhteisöä jakavia erilaisuuden osoittamisen kautta tai sellaisia, joissa keskinäinen erilaisuus ja sen kunnioittaminen tunnustetaan yhdeksi yhteiskuntaamme jäsentäväksi perusajatukseksi. Samanaikaisesti olisi myös arvokasta tunnustaa, että niin kansallisiin kuin myös etnisiin identiteetteihin liittyvät arvokkuuden lähteet ja hierarkiat ovat viime kädessä keksittyjä ja

toisten meihin painamia. Sen vuoksi ne ovat myös aina avoimia uusille tulkinnoille ja mahdollista kertoa toisin. Suomalaisuus onkin tulosta erilaisten kulttuuristen tekijöiden historiallisesta sekoittumisesta ja sen olemassaolo edellyttää myös tulevaisuudessa uusien kulttuuristen, poliittisten kuin myös taloudellisten tekijöiden omaksumista osaksi suomalaisuutta.

Vaikka vanhaan maailmaan ja suomalaisuuden maisemaan liittyvät kertomukset ja tietämisen tavat ovat pitkäikäisiä historiallisia rakenteita, ne eivät kuitenkaan ole ikuisia. Ihmiset luovat toiminnallaan uutta historiaa, jolla on valtaa haastaa vanhan maailman rajat sekä niihin liittyvät tietämisen tavat. Suomalaisen yhteiskunnan kulttuurinen murros onkin kaikista siihen liittyvistä haasteista huolimatta myös mahdollisuus rakentaa aikaisempaa tasa-arvoisempi ja yhdenvertaisempi Suomi paitsi perinteiselle kantaväestölle, myös sellaisille seuraaville suomalaisille sukupolville, joiden alkuperä ja juuret sijaitsevat toisenlaisissa maissa ja paikoissa. Sen vuoksi tässä ajassa eläviin uusiin sukupolviin, niin kantaväestön suomalaisiin nuoriin kuin myös erilaisen etnisen alkuperän omaaviin monikulttuurisiin nuoriin, sisältyy jo lähtökohtaisesti yhteiskunnallisen ja kulttuurisen muutoksen siemen. Jakoivat he keskenään joko etnisen nationalismin leimaamia kansallisia kertomuksia tai monenkirjavia diasporisia tarinoita, he rakentavat kuitenkin uusia kertomuksia ja muuttavat suomalaista yhteiskuntaa. On vielä mahdotonta sanoa, missä määrin nämä kertomukset tulevat mukailemaan vanhan maailman pystyttämiä valtarakenteita ja missä määrin ne taas avaavat uusia polkuja suomalaisuuden maisemaan. On kuitenkin selvää, että uusien polkujen raivaaminen suomalaisuuden maisemaan edellyttää uutta tietoa sekä uudenlaisia tapoja käsitteellistää sitä monikulttuurista suomalaista yhteiskuntaa, joka syntyy suomalaisen yhteiskunnan kulttuurisesta murroksesta. Tässä tehtävässä sosiologia ja antropologia ovat tieteenaloina edelleen relevantteja yhteiskunnallisen ja kulttuurisen tiedon tuottajia. Jotta niiden tuottamaa tietoa käytettäisiin hyväksi enemmän, niiden vaikutusvaltaa olisi pyrittävä lisäämään yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa. Kulttuurisesta murroksesta syntyvän uudenlaisen Suomen löytäminen edellyttää ennen kaikkea kuitenkin monikulttuurisuuden tuomista entistä vahvemmin paitsi uusille sukupolville annettavan opetuksen sisältöihin ja tavoitteisiin, myös keskeisellä tavalla osaksi koulutuspolitiikkaa ja kansallista ajattelua. Siten murroksen myötä voi lopulta syntyä myös uudenlaisia yhteenkuuluvuuden muotoja ja tietämisen tapoja, jotka hapertavat vanhan maailmaan liittyviä toiseuden kuvastoja ja valtasuhteita, olivat ne sitten kulttuurisia, kansallisia tai mentaalisia. On kuitenkin selvää, että afrikkalaisperäisten väestöryhmien erilaisten identiteettien muotoutuminen ja kiinnittyminen suomalaisuuteen vie aikaa ja vaatii sekä Afrikkaa että Suomea koskevien kulttuuristen kuvastojen hidasta purkamista. Se edellyttää sellaisista käsityksistä luopumista, joissa suomalaisuuden historiallinen, kulttuurinen tai etninen perusta nähdään muuttumattomana tai että sitä määrittelisivät vain tietyt menneisyydestä perityt kansalliset kuvastot. Samalla täytyy luopua myös ajatuksesta, että afrikkalaisuus edustaisi perinpohjaista erilaisuutta suomalaisuuteen verrattuna.

Lähteet

Aineistona käytetyt oppikirjat ja opetushallituksen dokumentit

- AHTIAINEN, M. & AROMAA, V. & HEININEN, S. & KARTTUNEN, K. & KAUPPINEN, S. & LAITINEN, K. & PERHEENTUPA, J. & PERHO, I. & SAIKKU, M. & SIHVOLA, J. (2006). *Maailmankulttuurien aikakirja*. 7. uudistettu painos. Helsinki: Edita.
- JOKIAHO, M. & SALO, P. (2005). *Argos. Kulttuurit kohtaavat*. 1. painos. Helsinki: Wsoy.
- KOHI, A. & PALO, H. & PÄIVÄRINTA, K. & VIHERVÄ, V. (2008). *Forum VI. Kulttuurien kohtaaminen*. 1. painos. Helsinki: Otava.
- OPETUSHALLITUS (2003). *Lukion opetussuunnitelman perusteet. Nuorille tarkoitetun lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet (LOPS 2003)*. Helsinki: Opetushallitus. Saatavilla [www-muodossa: http://www.oph.fi/download/47345_lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2003.pdf](http://www.oph.fi/download/47345_lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2003.pdf) (luettu 22.2.2010).
- OPETUSHALLITUS (2006). *Lukion muiden uskontojen opetussuunnitelmien perusteet 2006 (LOPS 2006)*. Helsinki: Opetushallitus. Saatavilla [www-muodossa: http://www.oph.fi/download/47347_Lukion_muiden_uskontojen_opetussuunnitelmien_perusteet_2006.pdf](http://www.oph.fi/download/47347_Lukion_muiden_uskontojen_opetussuunnitelmien_perusteet_2006.pdf) (luettu 18.4.2012).
- OPETUSHALLITUS (2015). *Lukion opetussuunnitelman perusteet. Nuorille tarkoitetun lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet (LOPS 2015)*. Helsinki: Opetushallitus. Saatavilla [www-muodossa: http://www.oph.fi/download/172124_lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2015.pdf](http://www.oph.fi/download/172124_lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2015.pdf) (luettu 25.8.2016).
- OPETUSMINISTERIÖ (2007). *Kansainvälisyyskasvatus 2010 (KK 2007)*. Helsinki: Opetusministeriön julkaisuja 2007: 11. Saatavilla [www-muodossa: http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2007/liitteet/opm11.pdf?lang=fi](http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2007/liitteet/opm11.pdf?lang=fi) (luettu 10.4.2012).

Lähdekirjallisuus

- ADEN, SAID (2009). *Ikuisesti pakolaisina? Maahanmuuttokeskustelu Suomen somalialaisten näkökulmasta*. Artikkeliteoksessa KESKINEN, SUVI & RASTAS, ANNA & TUORI, SALLA (toim.) *En ole rasisti mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Tampere: Vastapaino.
- ALASUUTARI, PERTTI & RUUSKA, PETRI (1998). *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- ALLARDT, ERIK & STARCK, CHRISTIAN (1981). *Vähemmistö, kieli ja yhteiskunta. Suomenruotsalaiset vertailevasta näkökulmasta*. Porvoo: WSOY.
- AMIN, ASH & COHENDET, PATRICK (2004). *Architectures of Knowledge. Firms, Capabilities and Communities*. Oxford: Oxford University Press.
- AMIN, SAMIR (1988). *Eurocentrism*. New York: Zed Books.
- ANDERSON, BENEDICT (1983). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- APPADURAI, ARJUN (1996). *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- BANKS, JAMES. A. (2004). *Multicultural Education: Historical Development, Dimensions and Practise*. Artikkele teoksessa BANKS, J. A. & MCGEE BANKS, C. A. (Ed.) *Handbook of Research on Multicultural Education*. New York: Macmillan Publishing.
- BANKS, JAMES. A. & MCGEE BANKS, C. A. (2004b). *Multicultural Education. Issues and Perspectives*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.
- BARTH, F. (1969). *Introduction*. Artikkele teoksessa Barth, F. (toim.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitets forlaget.
- BAUMAN, ZYGMUNT (1997). *Sosiologinen ajattelu*. Tampere: Vastapaino.
- BENHABIB, SEYLA. (2002). *The Claims of Culture. Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton: Princeton University Press.
- BHABHA, HOMI (1994). *Location of Culture*. London & New York: Routledge.
- BRAH, AVTAR (2007). *Diaspora, raja ja transnationaaliset identiteetit*. Teoksessa KUORTTI, JOEL & LEHTONEN, MIKKO & LÖYTTY, OLLI (toim.) *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.
- BURNS, TRACEY (2010). *Globalization and Diversity: Changing World and Changing Classrooms (CERI/OECD)*. Keynotespeaker ETMU-päivät, Oulu 21.10.2010.
- BURR, V. (1995) *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- BUTLER, JUDITH (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- BUTLER, JUDITH (1993) *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. New York: Routledge.
- CASTANEDA, ANU & RASK, SHADIA & KOPONEN, PÄIVIKKI & MÖLSÄ, MULKI & KOSKINEN, SEPPO (2012) *Maahanmuuttajien terveys ja hyvinvointi - Tutkimus venäläis-, somalialais- ja kurditaustaisista Suomessa*. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos (THL), Helsinki.
- CASTELLS, MANUEL (1997). *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Malden: Blackwell.
- CASTLES, STEPHEN (2002). *Migration*. Teoksessa Goldberg, D.T. & Solomos, J. (Ed.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd 2002.
- ENGLUND, HARRI (2011) *Tieto, valta ja toiseus: johdatus Afrikan tutkimuksen perusteisiin*. Artikkele teoksessa TEPPO A. (toim.) *Afrikan aika. Näkökulmia Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan*. Gaudeamus, Helsinki.
- ERIKSEN, T. H. (1993). *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- ERIKSEN, THOMAS HYLLAND (2004) *Toista maata? Johdatus antropologiaan*. Gaudeamus, Helsinki.
- EU-MIDIS (2012). *Data in Focus Report 6: Minorities as Victims of Crime*. EU:n perusoikeusvirasto.
- FAGE J. D. (1995). *A History of Africa*. London & New York: Routledge.
- FORSANDER, ANNIKA & EKHOLM, ELINA & HAUTANIEMI, PETRI (2001). *Monietnisyys, yhteiskunta ja työ*. Helsinki: Palmenia-kustannus.
- FOUCAULT, MICHEL (2010). *Sanat ja asiat. Eräs ihmistieteiden arkeologia*. Helsinki: Gaudeamus.
- FÖRBOM, JUSSI (2014). *Väki, valta ja Virasto. Maahanmuuttovirasto ja suomalainen turvapaikkapolitiikka*. Helsinki: Into kustannus Oy.

- HAIKKOLA, LOTTA (2013) *Maahanmuuttajat ja toinen sukupolvi*. Teoksessa MARTIKAINEN, TUOMAS & SAUKKONEN, PASI & SÄÄVÄLÄ, MINNA (toim.) *Muuttajat. Kansainvälinen muuttoliike ja suomalainen yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus.
- HALL, STUART (1990). *Cultural Identity and Diaspora*. Artikkeliteoksessa RUTHERFORD, JONATHAN (Ed.) *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence & Wishart.
- HALL, STUART (1992). *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Tampere: Vastapaino.
- HALL, STUART (1997). *The Work of Representation*. Artikkeliteoksessa HALL, STUART (Ed.) *Representations: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.
- HALL, STUART (1999). *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- HANNERZ, ULF (1996) *When Culture is Everywhere. Reflections on a Favorite Concept*. Teoksessa HANNERZ, ULF *Transnational Connections. Culture, People, Places*. London & New York: Routledge.
- HARINEN, PÄIVI & RONKAINEN, JUSSI (2013) *"Uusi tuuli puhalttaa, painaa pilviin juuret"*. *Monikulttuuriset nuoret ja kulttuurisen erilaisuuden puolustus*. Teoksessa MARTIKAINEN, TUOMAS & HAIKKOLA, LOTTA (toim.) *Maahanmuutto ja sukupolvet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HARINEN, PÄIVI (2005). *Nuoret monikansallistuvassa ja -kulttuuristuvassa yhteiskunnassa*. Teoksessa WILSKA, TERHI-ANNA (toim.) *Erilaiset ja samanlaiset. Nuorisobarometri 2005*. Helsinki: Opetusministeriö & Nuorisotutkimusverkosto & Nuorisosiain neuvottelukunta.
- HARVEY, DAVID (2008). *Uusliberalismin lyhyt historia*. Tampere: Vastapaino.
- HAUTAMÄKI, ANTTI (2001). *Suomi muutosten edellä. Raportti Suomen haasteista*. Helsinki: Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitra.
- HEINONEN, REIJO (1999) *Tutkijan vastuun uudet ulottuvuudet*. Artikkeliteoksessa: LÖTJÖNEN, SALLA (toim.) *Tutkijan ammattietiikka*. Opetusministeriö. Koulutus- ja tiedepolitiikan osaston julkaisusarja 1999.
- HEISKALA, RISTO (1996) *Kohti keinokeinoista yhteiskuntaa*. Helsinki: Gaudeamus.
- HEISKALA, RISTO & LUHTKALLIO, EEVA (2006) *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus.
- HELD, DAVID & MCGREW, ANTHONY (2005). *Globalisaatio. Puolesta ja vastaan*. Tampere: Vastapaino.
- HIETALA, MARJATTA (1982). *Maailmankuva historian oppikirjossa. Unescon kansainvälisyyskasvatussuosituksen toteutuminen suomalaisissa lukion historian oppikirjoissa*. Helsinki: Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja no. 9.
- HOOGVELT, ANKIE (2001). *Globalization and the Postcolonial World*. Lontoo: Macmillan.
- HUDDART, DAVID (2007) *Homi K. Bhabha - Missä kulttuuri sijaitsee?* Teoksessa KUORTTI, JOEL & LEHTONEN, MIKKO & LÖYTTY, OLLI (toim.) *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.
- HUTTUNEN LAURA. (2005) *Etnisyys. Luokittelusysteemejä ja elettyä yhteisöllisyyttä*. Artikkeliteoksessa RASTAS A. & HUTTUNEN L. & LÖYTTY O. (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino.
- HUTTUNEN, LAURA (2009). *Mikä ihmeen maahanmuuttaja?* Artikkeliteoksessa KESKINEN, SUVI & RASTAS, ANNA & TUORI, SALLA (toim.) *En ole rasisti mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Tampere: Vastapaino.

- HUTTUNEN, LAURA & LÖYTTY, OLLI & RASTAS, ANNA (2005) *Suomalainen monikulttuurisuus. Paikallisia ja yllirajaisia suhteita*. Artikkeliteoksessa RASTAS A. & HUTTUNEN L. & LÖYTTY O. (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino.
- HÄKKINEN ANTTI & TERVONEN, MIIKA (2004). *Ethnicity, Marginalization and Poverty in the 20th Century Finland*. Teoksessa PUURONEN, V. & HÄKKINEN, A. & PYLKKÄNEN, A. & SANDLUND, T. & TOIVANEN, R. (Ed.) *New Challenges for the Welfare Society*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- ISAKSSON, PEKKA & JOKISALO, JOUKO (2005). *Kallomittajia ja skinejä. Rasismien aatehistoriaa*. Helsinki: Like.
- JAAKKOLA, MAGDALENA. (1999). *Maahanmuutto ja etniset asenteet: suomalaisten suhtautuminen maahanmuuttajiin 1987-1999*. Työpoliittinen tutkimus 143. Helsinki: Työministeriö.
- JAAKKOLA, MAGDALENA. (2005). *Suomalaisten suhtautuminen maahanmuuttajiin vuosina 1987-2003*. Työpoliittinen tutkimus 286. Helsinki: Työministeriö.
- JAAKKOLA, MAGDALENA. (2009). *Maahanmuuttajat suomalaisten näkökulmasta. Asennemuutokset 1987-2007*. Työpoliittinen tutkimus 286. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- JENKINS, RICHARD. (1997). *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. London: Sage.
- JOKISALO, JOUKO & SIMOLA, RAISA (2010a). *Kulttuurisia kohtaamisia*. Helsinki: Like.
- JOKISALO, JOUKO (2010b). *Suomalaisen rasismien kolonialistisista juurista*. Artikkeliteoksessa JOKISALO, JOUKO & SIMOLA, RAISA (2010). *Kulttuurisia kohtaamisia*. Helsinki: Like.
- JOKISALO, JOUKO (2010c). *Rotuteorioiden suomalaiset - olkaamme mongoleja*. Artikkeliteoksessa JOKISALO, JOUKO & SIMOLA, RAISA (2010). *Kulttuurisia kohtaamisia*. Helsinki: Like.
- JØRGENSEN, MARIANNE & PHILLIPS, LOUISE (2002) *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage Publications Ltd.
- JULKUNEN, RAIJA (2001) *Suunnanmuutos. 1990-luvun poliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- KAARTINEN, MARJO (2004) *Neekerikammo. Kirjoituksia vieraan pelosta*. Turku: K & H Turun yliopisto.
- KAIKKONEN, OLLI & RYTKÖNEN, SEPPO & SIVONEN, SEPPO (1989) *Afrikan historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- KANTOLA, ANU (2002) *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta 1990-luvun Suomen talouskriisissä*. Helsinki: Loki-kirjat.
- KEMILÄINEN, AIRA (1993). *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, Historiallisia Tutkimuksia 177.
- KETTUNEN, PAULI (2008). *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Tampere: Vastapaino.
- KIVISTO, PETER (2002). *Multiculturalism in a Global Society*. Oxford: Blackwell Publishing.
- KOSKINEN, SEPPO & MARTELIN, TUJJA & NOTKOLA, IRMA-LEENA & NOTKOLA, VEIJO & PITKÄNEN, KARI & JALOVAARA, MARIKA & MÄENPÄÄ, ELINA & RUOKOLAINEN, MARKKU & SÖDERLING, ISMO (2007). *Suomen väestö*. Helsinki: Gaudeamus.
- KRIJN, THIJS (2011) *The Metaphor of the Master: 'Narrative Hierarchy' in National Historical Cultures of Europe*. Artikkeliteoksessa: BERGER, STEFAN & LORENZ, CHRIS (Ed.) *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National histories*. New York: Palgrave Macmillan.

- KUORTTI, JOEL (2007) *Jälkikoloniaalisia käännöksiä*. Artikkeliteoksessa: KUORTTI, JOEL & LEHTONEN, MIKKO & LÖYTTY, OLLI (toim.) *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Gaudeamus, Helsinki.
- KYMLICKA, WILL & NORMAN, WAYNE (2000) *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- LAMONT, MICHÈLE (1992). *Money, Morals and Manners: The Culture of the French and American Upper Middle Classes*. University of Chicago Press, Chicago.
- LAMONT, MICHÈLE (1995). *National Identity and National Boundary Patterns in France and the United States*. French Historical Studies 19(2): 349-65.
- LAMONT, MICHÈLE (1999). *The Cultural territories of Race: Black and White Boundaries*. University of Chicago Press, Chicago.
- LEHTONEN, MIKKO. & LÖYTTY OLLI. & RUUSKA, PETRI (2004) *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino.
- LEHTONEN, MIKKO & LÖYTTY, OLLI (2003) *Erilaisuus*. Tampere: Vastapaino.
- LEHTONEN, MIKKO & LÖYTTY, OLLI (2007) *Suomiko toista maata?*. Artikkeliteoksessa: KUORTTI, JOEL & LEHTONEN, MIKKO & LÖYTTY, OLLI (toim.) *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.
- LEHTONEN, MIKKO (2004). *Suomi rajamaana*. Artikkeliteoksessa LEHTONEN, M. & LÖYTTY O. & RUUSKA, P. (toim.) *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino.
- LEPOLA, OUTI (2000). *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi. Monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LIEBKIND, KARMELA. (1988). *Me ja muukalaiset. Ryhmärajat ihmisten suhteissa*. Helsinki: Gaudeamus.
- LIEBKIND, KARMELA. (1994). *Maahanmuuttajat. Kulttuurien kohtaaminen Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- LIEBKIND, KARMELA. (2000). Kun kulttuurit kohtaavat. Artikkeliteoksessa LIEBKIND, KARMELA (toim.) *Monikulttuurinen Suomi. Etniset suhteet tutkimuksen valossa*. Helsinki: Gaudeamus.
- LYYTIKÄINEN, MARI. (2003). *Tuntematon Musta Afrikka. "Neekerit" kansakoulun maantiedon oppikirjoissa 1902-luvulla. (Pro-Gradu tutkielma)* Helsinki: Historian ja etnologian laitos.
- LÄHTENMAA, JAANA (2000). *Myöhäismoderni nuorisokulttuuri. Tulkintoja ryhmistä ja ryhmiin kuulumisten ulottuvuuksista*. Helsinki: Suomen Nuorisotutkimusseura Ry.
- LÖYTTY, OLLI. (2005). *Toiseus. Kuinka tutkia kohtaamisia ja valtaa*. Artikkeliteoksessa RASTAS ANNA. & HUTTUNEN LAURA. & LÖYTTY OLLI. (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino.
- LÖYTTY, OLLI. (2006). *Ambomaamme. Suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut*. Tampere: Vastapaino.
- LÖYTTYJÄRVI, KAISLA (2009). *Erilainen nuori*. Artikkeliteoksessa KESKINEN, SUVI & RASTAS, ANNA & TUORI, SALLA (toim.) *En ole rasisti mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Tampere: Vastapaino.
- MALKKI, LIISA (1995). *Refugees and Exile: From 'Refugee Studies' to the National Order of Things*. Annual Review of Anthology 23 (1995).
- MALKKI, LIISA (2012). *Kulttuuri, paikka ja muuttoliike*. Tampere: Vastapaino.
- MARJOMAA, RISTO (2011) *Pimeä maanosa*. Artikkeliteoksessa TEPPÖ A. (toim.) *Afrikan aika. Näkökulmia Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan*. Helsinki: Gaudeamus.

- MARTIKAINEN, TUOMAS (2006a). *Immigrant Religions on Local Society. Historical and Contemporary Perspectives in the City of Turku*. Turku: Åbo Akademi University Press.
- MARTIKAINEN, TUOMAS (2006b). *Ylirajainen kulttuuri. Etnisyys Suomessa 2000-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MARTIKAINEN, TUOMAS & HAIKKOLA, LOTTA (2010). *Maahanmuutto ja sukupolvet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MAY, STEPHEN (2002). *Multiculturalism*. Teoksessa Goldberg, D.T. & Solomos, J. (Ed.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd 2002.
- MAY, STEPHEN & MODOOD, TARIQ & SQUIRES, JUDITH (2004) *Ethnicity, nationalism and minority rights: charting the disciplinary debates*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MILES, ROBERT (1994). *Rasismi*. Tampere: Vastapaino.
- MILLS, WRIGHT C. (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- NUNN, NATHAN (2007) *Historical Legacies: a Model Linking Africa's past to its current underdevelopment*. Artikkele teoksessa *Journal of Development Economics*. 2007;83. Boston: Harvard University Press.
- OINONEN, LIISA (1999). *Vietnamilaisia, suomalaisia vai suomenvietnamilaisia? Pääkaupunkiseudun vietnamilaisten etnisyys ja identiteetti 1990-luvulla*. Väestötutkimuslaitoksen katsauksia E6/1999. Helsinki: Väestöliitto.
- PAASI, ANSSI (1998). *Koulutus kansallisena projektina. "Me ja muut" suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa*. Artikkele teoksessa: ALASUUTARI, PERTTI & RUUSKA, PETRI (toim.) *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- PALMBERG, MAI (2013). *Monikulttuurisuus ruotsalaisten oppikirjojen Afrikka-kuvassa*. Artikkele teoksessa: RASTAS, ANNA (toim.) *Kaikille lapsille. Lastenkirjallisuus liikkuvassa, monikulttuurisessa maailmassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAREKH, BHIKHU (2006). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. London: Macmillan.
- PATOMÄKI, HEIKKI (2007). *Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. Helsinki: Wsoy.
- PATOMÄKI, HEIKKI (2011). *Maailmantalous ja arki*. Artikkele teoksessa: ANDERSSON, LEIF & HETEMÄKI, ILARI & SIHVOLA, ARI (toim.) *Kaikki irti arjesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- PIETIKÄINEN, SARI & MÄNTYNEN, ANNE (2009). *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- PRATT, MARY LOUISE (1992). *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. London & New York: Routledge.
- PUURONEN, VESA (2006) *Näkökulmia etnisten suhteiden tutkimukseen Suomessa*. Artikkele teoksessa MARTIKAINEN T. (toim.) *Ylirajainen kulttuuri. Etnisyys Suomessa 2000-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PUURONEN, VESA. (2011) *Rasistinen Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.
- RANTANEN, PEKKA & RUUSKA, PETRI (2011) *Alistetun viisaus*. Artikkele teoksessa ANTILA, ANU-HANNA & KAURANEN, RALF & LÖYTTY, OLLI & POLLARI, MIKKO & RANTANEN, PEKKA & RUUSKA, PETRI. *Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- RASTAS, ANNA (2005) *Rasismi. Oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia*. Artikkele teoksessa RASTAS ANNA. & HUTTUNEN LAURA. & LÖYTTY OLLI. (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino.

- RASTAS, ANNA (2007) *Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa*. Teoksessa KUORTTI, JOEL & LEHTONEN, MIKKO & LÖYTTY, OLLI (toim.) *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.
- RASTAS, ANNA (2009) *Rasismien kiistäminen suomalaisessa maahanmuuttokeskustelussa*. Artikkeliteoksessa KESKINEN, SUVI & RASTAS, ANNA & TUORI, SALLA (toim.) *En ole rasisti mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Tampere: Vastapaino.
- RASTAS, ANNA (2013) *Nimeämisen politiikka ja rasismien rajaamat sosiaaliset suhteet*. Artikkeliteoksessa LEHTONEN, MIKKO (toim.) *Liikkuva maailma*. Tampere: Vastapaino.
- RASTAS, ANNA & HUTTUNEN, LAURA & LÖYTTY, OLLI (2005) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino.
- RASTAS, ANNA & LÖYTTY, OLLI (2011) *Afriikka Suomesta katsottuna*. Artikkeliteoksessa TEPPO A. (toim.) *Afrikan aika. Näkökulmia Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan*. Gaudeamus, Helsinki.
- RIMAILA, ELISA (2011) *Puskien miesten pitkä matka*. Artikkelilehdessä: Maailman kuvalehti 10/2011. Helsinki: Kepa.
- ROTHMAN, BARBARA KATZ (2003) *Ei yksin geeneistä: matkaopas rodun, normaaliuden ja sikiämisen genomiikkaan*. Tampere: Vastapaino.
- RUUSKA, PETRI (2004) *Toisen nahoissa ja vähän sanoissakin*. Artikkeliteoksessa LEHTONEN, MIKKO & LÖYTTY, OLLI & RUUSKA, PETRI *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino.
- SAID, EDWARD W. (2011) *Orientalismi*. Helsinki: Gaudeamus.
- SAUKKONEN, PASI (2007) *Politiikka monikulttuurisessa yhteiskunnassa*. Helsinki: WsoyPro.
- SAUKKONEN, PASI (2013) *Erilaisuuksien Suomi. Vähemmistö- ja kotouttamispolitiikan vaihtoehdot*. Helsinki: Gaudeamus.
- SUURPÄÄ, LEENA (2005) *Suvaitsevaisuus. Sietämistä vai solidaarisuutta?* Artikkeliteoksessa: RASTAS, ANNA & HUTTUNEN, LAURA & LÖYTTY, OLLI (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino.
- SPIVAK, GAYATRI CHAKRAVORTY (1982) *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York: Methuen.
- SWIDLER, ANN (1986) *Culture in Action: Symbols and Strategies*. American Sociological Review 51.
- TALIB, MIRJA & LÖFSTRÖM, JAN & MERI, MATTI (2004). *Kulttuurit ja koulu. Avaimia opettajille*. Helsinki: Wsoy.
- TAYLOR, CHARLES (1994). *Multiculturalism: Examining The Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press.
- TEPPO, ANNIKA (2011) *Afrikan ajasta*. Artikkeliteoksessa TEPPO A. (toim.) *Afrikan aika. Näkökulmia Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan*. Gaudeamus, Helsinki.
- TEPPO, ANNIKA (2011b) *Vastakohtien ja rajojen kaupunki*. Artikkeliteoksessa TEPPO A. (toim.) *Afrikan aika. Näkökulmia Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan*. Gaudeamus, Helsinki.
- TUDOR, ANDREW (1999). *Decoding Culture: Theory and Method in Cultural Studies*. London: Sage.
- VERTOVEC, STEVEN (2009). *Transnationalism*. London & New York: Routledge.
- VIRRANKOSKI, O. (2005). *Kansallinen identiteetti ja etniset ennakkoluulot monikulttuurisuuden esteenä*. Teoksessa Smeds, J. & Sarmavuori, K. & Laakkonen, E. & de Cillic, R. (toim.) *Multicultural communities, Multilingual Practice*. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja B, 285. Turku: Turun yliopisto, s.297-315.

- VIRTA, ARJA (2008). *Kenen historiaa monikulttuurisessa koulussa*. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- VIRTANEN, PIIRJO KRISTIIINA & KANTONEN, LEA & SEURUJÄRVI-KARI, IRJA (2013). *Alkuperäiskansat tämän päivän maailmassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VUORELA, ULLA (2009) *Colonial Complicity: the 'Postcolonial' in a Nordic Context*. Artikkeliteoksessa: KESKINEN, SUVI & TUORI, SALLA & IRNI, SARI & MULINARI, DIANA (TOIM.) *Complying with Colonialism. Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. Farnham: Ashgate.
- WERBNER, PNINA (1997). *The Dialectics of Cultural Hybridity*. Artikkeliteoksessa WERBNER, PNINA & MODOOD, TARIQ (Ed.) *Debating Cultural Hybridity. Multi-cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London & New Jersey: Zed Books.
- WETHERELL, MARGARET & POTTER, JONATHAN (1992). *Mapping the Language of Racism. Discourse and the Legitimation of Exploitation*. New York: Columbia University Press.
- WIMMER, ANDREAS & SCHILLER, NINA (2003). *Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology*. Artikkeliteoksessa *The International Migration Review Vol. 37, No 3*. New York: Center of Migration Studies of New York.
- WOLF, ERIC (1982). *Europe and the People Without History*. New Jersey: University of California Press Books.
- YLIKOSKI, PETRI & KOKKONEN, TOMI (2009). *Evoluutio ja ihmisluonto*. Helsinki: Gaudeamus.
- YLÄ-ANTTILA, TUOMAS (2010). *Politiikan paluu. Globalisaatioliike ja julkisuus*. Tampere: Vastapaino.

Verkkolähteet

- JONES, GRAHAM (2005). *Live Aid 1985: A Day of Magic*. CNN. Saatavilla [www-muodossa: http://edition.cnn.com/2005/SHOWBIZ/Music/07/01/liveaid.memories/?section=cnn_showbiz](http://edition.cnn.com/2005/SHOWBIZ/Music/07/01/liveaid.memories/?section=cnn_showbiz) (luettu 22.2.2014).
- OECD (2011). *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*. OECD Publishing. Doi: 10.1787/9789264119536-en. Saatavilla [www-muodossa: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/the-causes-of-growing-inequalities-in-oecd-countries_9789264119536-en#page1](http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/the-causes-of-growing-inequalities-in-oecd-countries_9789264119536-en#page1) (luettu 23.8.2011).

Liitteet

LIITE 1: Tutkimusprosessissa tehtyä luokittelutyötä kuvaava taulukko

Oheinen taulukko antaa kuvan siitä, millä tavoin tutkimuksen kohteena olevia oppikirjoja on lähestytty tyypittelemällä niiden sisältöjä yksinkertaista sisällönanalyysiä soveltamalla. Tyypittelyn keinoin tutkimuksessa on pyritty tunnistamaan oppikirjojen taustalla vaikuttavia ajattelutapoja sekä laajempia diskursseja. Koska taulukko kuvaa lähinnä tutkimuksen metodologista lähestymistapaa, sitä ei voi sellaisenaan pitää tutkimuksen tuloksena tai esityksenä kirjojen sisällöstä.

LUOKKA	Tekstijaksojen määrä
MAAILMA	
1. Globalisaatio ja sen ongelmat Tekstit, jotka pyrkivät tekemään selkoa globaalista maailmasta ja kulttuurien merkityksestä globaalissa kokonaisuudessa.	29 kpl
2. Monikulttuurisuus Tekstit, jotka käsittelevät monikulttuurisuutta sen merkitystä globaalissa maailmassa.	13 kpl
3. Kulttuurit Tekstit, jotka käsittelevät kulttuurien ilmenemismuotoja ja kulttuurien välistä vuorovaikutusta.	15 kpl
AFRIKKA	
1. Afrikkalainen kulttuuri, yhteiskunta ja elämä Tekstit, jotka kuvaavat afrikkalaisia kulttuureja, yhteiskuntia ja elämää.	18 kpl
2. Stereotyyppisten Afrikka-käsitysten vastapuheet Tekstit, jotka pyrkivät korjaamaan Afrikkaan liittyviä stereotyyppiä ja yksipuolisia mielikuvia.	8 kpl
3. Afrikka kriisien maanosana 3a. - Kuvaukset: Tekstit, jotka kuvaavat Afrikan ongelmia. Kuvauksen kohteina usein aliehkityksen aiheuttamat ongelmat, kuten köyhyys ja yhteiskunnallinen epätasa-arvo. Tämän lisäksi pohdittuna usein myös taloudellisen riippuvuuden aiheuttamat ongelmat. 3b. - Selitykset: Tekstit, jotka pyrkivät tarjoamaan selityksiä Afrikan ongelmille. Kuvattuna usein siirtomaahistorian vaikutukset ja esteet demokratian tiellä. 3c. - Moraaliset ja muut sovittelevat näkökannat: Tekstit, jotka pyrkivät löytämään moraalisia tai sovittelevia näkökantoja Afrikan ongelmiin ja kriiseihin.	24 kpl
4. Historiallisen pysähtyneisyyden leimaama Afrikka Tekstit, joissa Afrikka ja sen kulttuurit näytettyvät historiallisen pysähtyneisyyden valossa. Afrikka toimii ikkunana ihmiskunnan menneisyyteen ja sen kautta pohditaan esimerkiksi keräilijä-kulttuurien elämäntapoja.	26 kpl
5. Rodullistettu Afrikka Tekstit, jotka kytkevät Afrikan osaksi rodullisia diskursseja. Afrikka toimii rodullisen diskurssin maamerkinä, joka kokoaa yhteen erilaisia rotuun viittaavia metaforisia puhe- ja ajattelutapoja.	8 kpl
6. Suomi Afrikassa 6a. - Kehitysapu: Tekstit, jotka käsittelevät suomalaisten olemassaoloa Afrikassa. Useinmiten käsitellään Suomen antamaa kehitysapua tai sen yksittäisiä projekteja. 6b. - Suomalaisten aikaisemmat käsitykset: Tekstit, jotka käsittelevät suomalaisten suhdetta Afrikkaan. Usein käsitellään suomalaisten aikaisempia rasisia käsityksiä ja niihin liittyviä kulttuurituotteita, kuten esimerkiksi pelejä ja leikkejä.	17 kpl
7. Kaatoluokka Fragmentaariset tekstit, jotka pitävät sisällään epämääräisiä viittauksia eri aihekokonaisuuksiin, mutta eivät muodosta mitään selkeästi luokiteltavaa kokonaisuutta.	6 kpl
	8 kpl
	18 kpl

Selite: taulukossa on esitetty se, millä tavoin aineistosta poimittuja tekstijaksoja luokiteltiin niiden sisällön mukaisesti tutkimuksen analyysivaiheessa. Yksi tekstijakso koostuu usein yhtenäisestä tekstikappaleesta, joka avaa käsiteltävän asian ja sulkee sen. Oppikirjojen sisällölliset kappaleet puolestaan koostuvat useista tekstijaksoista.

LIITE 2: Afrikkalaiset oppikirjojen kuvissa

Oheinen taulukko kuvaa sitä, miten afrikkalaiset esitetään oppikirjojen kuvissa. Taulukkoon on kerätty kaikki sellaiset kuvat, joissa esiintyy afrikkalaisia henkilöitä, ja sen jälkeen nämä kuvat ovat edelleen luokiteltu esimerkiksi sen mukaan minkälainen kuvan tunnelataus on ja minkälaista elämäntapaa ja sisältöä ne kuvastavat. Kuvien luokittelulla on pyritty avaamaan sitä, millä tavoin afrikkalaisuus merkitään oppikirjojen visuaalisella tasolla.

	ARGOS 27 kuvaa	AIKAKIR JA 7 kuvaa	FORUM 12 kuvaa	Kaikki yhteensä 46 kuvaa
Kuvien henkilöt				
Vain tummaihoisia	19	6	11	36
Vain vaaleaihoisia	-	-	-	-
Vaalea- ja tummaihoisia	8	1	1	10
Henkilöiden varakkuus				
Varakkaan näköisiä	3	-	-	3
Keskiluokkaisen näköisiä	4	2	2	8
Köyhän näköisiä	17	5	7	29
Ei tulkittavissa	3	-	3	6
Kuvan tunnelataus				
Tunnelataus positiivinen	3	2	1	6
Tunnelataus negatiivinen	8	4	4	16
Tunnelataus neutraali	16	1	7	24
Kuvan edustama elämäntapa				
Modernia elämäntapaa	8	2	3	13
Agraarista elämäntapaa	13	4	6	23
Primitiivistä elämäntapaa	6	1	3	10
Kuvan sisältö kuvastaa				
Arkisia toimia	5	1	3	9
Kulttuuria	2	-	1	3
Luontoa/eksotiikkaa	2	-	1	3
Heimojärjestystä	4	-	2	6
Afrikan ongelmia	10	5	4	19
Emansipaatiota	3	-	1	4
Nyky aikaista tiedettä, taloutta tai politiikka	1	1	-	2

Selite: taulukossa 1 on esitettyä kaikki oppikirjoissa esiintyvät valokuvat, jotka kuvastavat tämän päivän Afrikkaa (kaikkiaan 46 kappaletta). Taulukko ei pidä sisällään Afrikkaa koskevia historiallisia kuvia, piirroksia tai muuta kuvitusta.

Kuvien henkilöt: Oppikirjojen Afrikkaa koskevat valokuvat ovat ennen kaikkea kuvia erilaisista ihmisistä. Koska Afrikkaan liitetään usein tumma ihonväri, on oppikirjojen kuvat eritelty niissä esiintyvien henkilöiden ihonvärin mukaan.

Henkilöiden varakkuus: Afrikkaan liittyvät usein mielikuvat köyhyydestä. Tämän vuoksi oppikirjojen kuvat on eritelty niissä esiintyvien henkilöiden varallisuuden mukaan. Varallisuutta on tulkittu kuvassa esiintyvien asioiden puitteissa. Tällöin henkilöiden varallisuuden merkinä on pidetty esimerkiksi heidän pukeutumistaan, heidän käytössä olevia tavaroita tai heidän ympäristöään.

Kuvan tunnelataus: Kuvan tunnelatauksella tarkoitetaan kuvasta, sen henkilöistä tai olosuhteista välittyvää tunnetta. Usein kuvaan liitetty teksti ohjaa katsojan tulkintaa ja kuva on taulukoitu sen mukaisesti. Kuvien tunnelataus kuvastaa jossain määrin Afrikkaan, sen ihmisiin ja olosuhteisiin kytkeytyneitä emotionaalisia asenteita. Esimerkiksi kirjan kuva voi kuvata köyhiä olosuhteita, mutta

kuvan tunnelataus saattaa silti olla positiivinen ja hyväksyvä. Toisaalta kuva saattaa olla ensivaikutelmaltaan myös neutraali, mutta kuvateksti ohjaa lukijan tulkintaa niin, että lopputulokset on negatiivinen.

Kuvan edustama elämäntapa: Koska Afrikkaan liitetään usein ajatus perifeerisyydestä, on kuvat eritelty niiden edustaman elämäntavan mukaisesti. Modernia elämäntapaa määrittävät kuvissa usein esimerkiksi urbaani ympäristö tai henkilöiden nykyaikaisiksi katsottavat toimet. Agraarinen elämäntapa tarkoittaa useinmiten maataloustuotantoon liittyviä toimia. Agraarisesta elämäntavasta on pidetty merkinä myös urbaanien infrastruktuurien poissaoloa tai henkilöiden toimimista luonnonolosuhteissa. Primitiivisen elämäntavan piiriin on eritelty kuvat, joissa henkilöt esiintyvät alkukantaiseen elämäntapaan viittaavien tekijöiden kanssa, kuten esimerkiksi lannevaatteet, keihäät ja jouset. Kuvat joissa keihäät ja jouset ym. heimorekvisiitta edustavat kulttuurisen perinnön vaalimista on kuitenkin luokiteltu usein modernin elämäntavan piiriin.

Kuvan sisältö: Kuvien aiheisällöt on luokiteltu useaan eri alaluokkaan. Arkisia toimia kuvaavat kuvat, joissa henkilöt kuvataan esimerkiksi työnteossa, kotiaskareissa tai kaupankäynnissä. Erilaiset sisällöltään tavalliset miljööt on myös luokiteltu arkisiin kuviin, mikäli kuvateksti ei ohjaa tulkintaa toisin. Kulttuurista kertovat kuvat kuvaavat usein kulttuurisia perinteitä tai tapoja. Tällöin kuvateksti ohjaa usein katsojaa kiinnittämään huomiota esimerkiksi henkilöiden vaatetukseen tai johonkin muuhun kulttuuria ilmentävään seikkaan. Luontoa ja eksotiikkaa kuvastavat kuvat on yleensä luonteeltaan turistikuvia. Tällöin esimerkiksi kuvien kohteena olevat henkilöt ilmentävät korostetusti kulttuurista toiseutta erilaisen ulkoasunsa takia. Myös erilaiset Afrikan luontoa kuvaavat kuvat kuuluvat tähän kategoriaan, kuten esimerkiksi tunnelmalliset auringonlaskukuvat, jotka herättävät matkailuun liittyviä mielikuvia. Heimojärjestystä kuvaavat kuvat toimivat usein kuvatekstin varassa. Tällöin kuvassa olevien henkilöiden toimintaa tai olemusta selitetään viittaamalla heimoihin. Kuvissa on usein kulttuuriseen alkukantaisuuteen viittaavia tekijöitä, kuten kilpiä ja keihäitä. Usein on kyse myös ihmisten joukkokokoonnutumisesta, -laulamisesta ym. tekijöistä. Afrikan ongelmia kuvaavat kuvat kertovat usein kuvatekstinsä kautta aidsista, taudeista, nälänhädästä ym. Emansipaatiosta kertovat kuvat pitävät sisällään usein siirtomaa-aikakauteen, kulttuuriseen alistamiseen ja siitä vapautumiseen liittyviä merkityksiä. Myös erilaiset onnistumista symbolisoivat kuvat olen lukenut tähän kategoriaan. Nykyaikaan viittaavat kuvat ovat kuvia, joissa toteutetaan jotakin esimerkiksi nykyaikaiseen tieteseen, talouteen tai politiikkaan liittyvää toimintaa.